

Sosyoloji
Araştırmaları
Dergisi / **Journal of**
Sociological
Research

Cilt / Vol.: 7

şayı / Nr.: 1

Bahar / Spring 2004

ISSN: 1302-4426

SOSYOLOJİ DERNEĞİ, TÜRKİYE/SOCIOLOGICAL ASSOCIATION, TURKEY

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Yakın ERTÜRK (ÖDTÜ)

Prof. Dr. Birsen GÖKÇE (H.Ü.)

Prof. Dr. Aytül KASAPOĞLU (A.Ü. DTCF)

Prof. Dr. Faruk KOCACIK (C.Ü.)

Prof. Dr. Enver ÖZKALP (Anadolu Ü.)

Prof. Dr. Sevinç ÖZEN (Akdeniz Ü.)

Prof. Dr. A. Yaşar SARIBAY (Uludağ Ü.)

Prof. Dr. Önal SAYIN (E.Ü.)

Prof. Dr. İhsan SEZAL (Gazi Ü.)

Prof. Dr. Barlas TOLON (Galatasaray Ü.)

Doç. Dr. Müzeyyen GÜLER (Mimar Sinan Ü.)

Sosyoloji Derneği
Adına Sahibi, Genel
Yayın Yönetmeni,
Yazı İşleri Müdürü
ve Editör/General
Director
Birsen GÖKÇE

Yayın Kurulu/
Editorial Board
Ayşe GÜNEŞ –
AYATA
Nilgün ÇELEBİ
Yusuf Ziya ÖZCAN
Ali ÇAĞLAR
Ayşe GÜNDÜZ
HOŐGÖR

Yazışma Adresi/Address
Sosyoloji Derneği
Mareşal Fevzi Çakmak Cad. No:
9/7 Nur Apt.
Beşevler / ANKARA
Tel-Faks: 0312. 222 12 52
e-mail:
sosder@sosyolojidernegi.org.tr
<http://www.sosyolojidernegi.org.tr>

Teknik Sorumlular: Zuhal GÜLER PARLAK ve Gökhan SAVAŞ

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Sayfa/Pages

Gönül İÇLİ

Huzurevinde Kalan Yaşlılar Üzerine Bir Araştırma..... 5

Mete Kaan KAYNAR

Sayısal Verilerle Türkiye’de Hak ve Özgürlükler 25

Özden ÖZBAY

Yaş, Adolesan Suçları ve Sosyal Bağ Teorisi..... 53

Necmettin ÖZERKMEN

Ergenlerde Sigara İçme Davranışını Etkileyen Faktörlerin
Sosyolojik Analizi..... 77

Ergun YILDIRIM

Türk Sosyolojisinde Pozitivizm: Bilginin Sosyolojik Tasarımı 107

Kitap Eleştirisi

Ayşe Güneş AYATA

No Shame for the Sun: The Lives of Professional Pakistani Women by
Shahla Haeri..... 131

TEŐEKKÜR

Dergimizin bu sayısına, gelen makalelere hakemlik yaparak katkıda bulunan ve soyadları alfabetik sıra ile aşağıda verilmiş olan meslektaşlarımıza teőkür ederiz.

Yayın Kurulu

Vildan AKAN (Hacettepe Üniv.)

Ali ÇAĞLAR (Hacettepe Üniv.)

İsmail DEMİRDÖVEN (Hacettepe Üniv.)

Aylin GÖRGÜN BARAN (Hacettepe Üniv.)

Nevin GÜNGÖR ERGAN (Hacettepe Üniv.)

Tülin İÇLİ (H.Ü. ve Polis Akademisi)

Aytül KASAPOĞLU (A. Üniv. DTCF)

Yusuf Ziya ÖZCAN (ODTÜ)

Önal SAYIN (Ege Üniv.)

Barlas TOLON (Galatasaray Üniv.)

HUZUREVİNDE KALAN YAŞLILAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Gönül İÇLİ*

ÖZ

Bu çalışma Denizli ili Huzurevinde kalan yaşlıların sosyoekonomik özellikleri, aile yapıları, huzurevi öncesi ve huzurevindeki yaşam biçimleri, huzurevini değerlendirme biçimleri, topluma bakış açılarını ortaya koymak amacı ile yapılmıştır. Araştırma Denizli ili huzurevinde kalan 84 yaşlı üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlı, Yaşlılık, Huzurevi, Huzurevinde Yaşam, Yaşam Kalitesi

ABSTRACT

The aim of the study is to demonstrate the social and economic conditions of the people who live in the nursing room in Denizli, their family conditions, their lives in and outside the nursing room their ideas about the home and the way they look at life. The study is carried out by a survey with 84 old people who live in nursing room in Denizli

Key Words: Elderly, Old Age, Nursing Home, Life in Nursing Room, Quality of Life

1. GİRİŞ

Yaşlılık insan yaşamında birçok değişimin bağlantılı olarak yaşandığı bir dönemdir. Toplumların değişken yapısı içinde kendilerine özgü kültürleri ile yaşlı tanımlamaları da özgünleşmektedir. Kimi toplumlarda olumlu bir süreç olarak kabul edilen yaşlılık, kimilerinde bir sorun olarak değerlendirilmektedir. Toplumlar arası kültürel özelliklerden kaynaklanan farklılıkların yanı sıra, her toplumun kendi içinde de kültürel farklılıkları olmaktadır. Yaşlılık kültürel yaşamışlıklarla yakından ilgilidir. Günümüz toplumlarındaki

---

* Prof. Dr. Pamukkale Üniversitesi Fen Ed. Fak. Sosyoloji Bölümü.

yaşlılar, geçmiş dönemlerdeki kültürlerde sahip olduklarından daha düşük konum ve güce sahiptirler. Bu kültürlerde, bugünkü Batı dışı toplumlarda olduğu gibi yaşlılığın bilgelik getireceğine inanılmaktaydı. Herhangi bir toplulukta söz sahibi olanlar en yaşlı insanlardı. Günümüzde ise artan yaş bunun tersini getirmektedir. Sürekli değişen toplumlarda yaşlıların bilgi birikimleri yararı olmayan, zamanın gerisinde olan bir yığın gibi görünmektedir.

İnsanlar biyolojik olarak giderek yaşlanmakta ve beden bozulma sürecine girmektedir. Yaşlanma bir zamanlar, zamanın yol açtığı yıkımın kaçınılmaz bir sonucu olarak düşünülürken, giderek artan bir biçimde, etkileri azaltılabilen bir süreç olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Tıp ve beslenme alanlarındaki gelişmeler, spor vb konulardaki gelişmeler yaşlılığın yavaşlatılabileceğini ortaya koymaktadır. Batı ülkeleri günümüzde büyük oranda yaşlı nüfusa sahiptir. Bu nedenle de kendi geleceklerine ilişkin sosyal politikaların oluşturulması, geliştirilmesi, yaşam kalitesinin artırılması için ciddi bir çaba göstermektedirler.

Yaş, sosyal kategori olarak kullanılan bir kavramdır. “Toplum yaşı toplumsal rolün kazanılmasında ve yitirilmesinde, davranış beklentilerinde, kaynakların ve fırsatların toplumsal dağıtımında ve bireylerin sınıflandırılmasında bir gösterge olarak kullanır” (Morgan ve Kunkel,1998:6) Yaşlılığın sosyal anlamı, daha çok yaşlanmayla birlikte fiziksel ve zihinsel yeteneklerde meydana gelen değişimlerle ilişkili değerlendirilmektedir. Toplumsal yapıdaki roller arası geçişler, davranışlardaki farklılaşmalar, fırsatlar ve kaynaklar açısından toplumsal dağıtımdan aldıkları paylar bu çerçevede içerisinde ele alınmaktadır.

Günümüzde yaşlı imgesinin yerini yaşla ilgili olmayan birçok faktör almaya başlamıştır. Buna bağlı olarak da kronolojik yaş birçok bakımdan önemini ve değerini kaybetmektedir. Yaşlı bireylerin sağlık durumları, ekonomik güvenceleri ve diğer kişisel başa çıkma kaynaklarına sahiplik durumları, iyi ya da zor yaşlılığın belirleyicileri durumundadır.

Sosyolojik bakış açısı bireyler ve toplumlar için yaşlılığın sosyal yapı içerisindeki yerinin anlaşılmasını, yaşlılığın ne olduğu, yaşlılığa ilişkin alternatif yaklaşımların neler olabileceği, toplumsal kurumların bu alanda nasıl yardımcı olabileceğini göstermeye çalışır. Yaşlılığa ilişkin önkestimlerde bulunulmasına, toplumsal politikalar oluşturulmasına yardımcı olur.

Yaşlılığı anlamamıza yardım eden yaşlılık sosyolojisi, yaşlının kendini ve çevresini algılaması, sosyal uyumu, aktif yaşama katılımının sağlanması, yaşlılığa toplumun bakış açısı, yaşlılar için sosyal politikaların oluşturulması yönündeki bakış açılarını, kuramları ele alırken, bu anlayışı genel olarak sosyolojiye uygular.

Yaşlılıkta karşılaşılan sorunlar arasında, gelirden azalma, sosyal statüde düşüş ya da kaybolma, aile yapısında değişimler (çocukların evlenmesi ve/veya eş kaybı gibi nedenlerle tek kişilik aileye dönüşme), fiziksel ve mental vücut fonksiyonlarında yavaşlama, eksilme, çeşitli sağlık sorunları sayılabilir. Sonuçta birçok yaşlı günlük aktivite ve gereksinimlerini devam ettirebilecek, yalnız yaşayabilecek durumda olmayabilir. Bu anlamda bireylerin farklı gereksinimlerini karşılayacak, sorunlarına yanıt verecek yeni destekler, yeni ortamlar gerekmektedir. Bu anlamda sağlanabilecek toplumsal destek iki türlü olabilir: Birincisi yaşlıların kendi evlerinde desteklenmesi, ikincisi yaşlıların kurumsal hizmet yapılarına (huzurevi, bakımevi ve hastaneler) yerleştirilerek desteklenmesi biçimindedir.

Huzurevi, yaşı ve güçsüzlüğü nedeniyle kendi başına kalamayan, birlikte kalabileceği bir yakını olmayan kişilerin yeme içme, barınma sorunlarını karşılayan, toplu olarak bakım sağlayan yatılı kurumlardır. Çağdaş sanayi toplumlarında huzurevleri, temel fizyolojik gereksinimleri karşılamadan yanı sıra sunduğu çeşitli hizmetler, sağladığı bakım olanakları ile gereksinim içindeki kişilere sosyal refahı ulaştırmada, yaşam kalitesini arttırmada önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye’de de huzurevleri batı ülkelerinde olduğu gibi yaşlının günlük gereksinimleri, kendine bakımı, yemeği, odasının temizlenmesi, sağlık kontrolü ve tedavi gibi olanakları sağlamaktadır.

Huzurevleri sayısı ve nitelik açısından bir ülkenin gelişmişlik düzeyinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak yaşlıların huzurevinde kalmaları konusunda kültürel ve kişisel görüş farklılıkları vardır. Gelişmekte olan toplumlara göre gelişmiş toplumlarda huzurevleri daha fazla kabul görmesine karşı yaşlıların çoğu huzurevinde kalmaya karşı pek istekli değildir. Çoğunlukla bir huzurevine kendi isteğiyle gitmek ya da oraya evlatları tarafından yerleştirilmek, kimsesiz olup da zorlayıcı nedenlerle buraya düşme anlamı taşımaktadır (Lehr, 1991:142-192).

Yoksulluğun ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin arttığı toplumlarda sağlık düzeyi de kötüleşmektedir. Yaşlılar bu durumdan en fazla etkilenenler arasındadır. Huzurevleri özellikle sanayileşmiş toplumlarda yaşlılar için bir çözüm biçimi olarak sunulmaktadır.

2. METOD

Bu çalışma Denizli huzurevinde yaşayan yaşlılar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma evreninde 112 yaşlı bulunmaktadır. Evrenin tamamına anket uygulanmıştır. Ancak uygulama sırasında bazı yaşlıların sağlık durumlarının elverişsizliği nedeniyle soruları yanıtlayamadıkları gözlenmiştir. Sonuçta 84 anket değerlendirmeye dahil edilmiştir. Betimleyici bir araştır-

madır. Soruların oluşturulmasında Erdoğan'ın (1993) İzmir Huzurevinde yaptığı araştırmadan da yararlanmıştıdır. Araştırma verilerinin çözümünde SPSS programı kullanılmıştır.

Araştırma yaşlıların huzurevi öncesi ve huzurevindeki yaşam biçimlerini, huzurevini değerlendirmelerini, topluma bakış açılarını ortaya koyma amacındadır.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

3. 1. Huzurevi Yaşlılarının Demografik Özellikleri

Huzurevinde yaşayanların 31'i kadın (%36.9), 53'ü erkek (%63.1)tir (Tablo 1). Yaşlarına bakıldığında % 31'i 80 yaş ve üzerinde, % 23.8'i 60-69 yaş arasında, % 22.6'sı 75-79 yaş arasındadır (Tablo 2). Bu durumda % 53.6'sı 75 yaş ve üzerini kapsamaktadır. Coğrafi kökenlerine bakıldığında % 56'sının Denizli doğumlu, % 17.9'unun da Ege Bölgesi doğumlu olduğu belirlenmiştir. Diğer kategorisinde yer alanlar (% 3.6) çeşitli Balkan ülkelerinde doğduklarını ifade etmişlerdir (Tablo 3). Denizli dahil Ege, Marmara ve İç Anadolu'dan gelenler % 85.7 oranındadır. Doğum yerleri açısından bakıldığında çoğunluğun kır kökenli oldukları görülmektedir. Çocukluk dönemlerini nerede geçirdiklerini sorduğumuzda % 53.6'sının Denizli'de, % 19'unun Ege Bölgesinde, % 8.3'ünün Marmara bölgesinde geçirdiği saptanmıştır (Tablo 4).

Huzurevi yaşlılarının çocukluklarını geçirdikleri ailelerinin üye sayısına bakıldığında % 42.9'unun 5-7 kişilik ailelerde, % 25' inin 8-10 kişilik ailelerde, % 23.8' inin de 2-4 kişilik ailelerde yetiştikleri görülmektedir. Bu veriler bize huzurevi yaşlılarının büyük kısmının kalabalık ve birincil ilişkilerin yoğun olduğu aile ilişkileri deneyimleri yaşamış olduklarını göstermektedir (Tablo 5).

Huzurevinde kalan yaşlıların baba mesleklerine bakıldığında % 47.6'sının çiftçi, çoban, % 28.5'inin de küçük esnaf ve zanaatkar olduğu (bakkal, ayakkabı tamircisi gibi) belirlenmiştir (Tablo 6). Kırsal alan ekonomik etkinliği olan, tarım ile uğraşan babaların ilk sırada yer alması, deneklerin coğrafi kökenleri ile de uyumludur. Huzurevi sakinleri baba evindeki ekonomik durumuna bakıldığında %28.6'sı yoksul olduklarını, % 27.4'ü iyi durumda olduklarını, % 23.8'i de ancak geçindiklerini belirtmişlerdir (Tablo 7). Bu durumda, genel olarak, ekonomik anlamda ortanın altı ve orta düzeyde bir yığılma görülmektedir.

Huzurevi yaşlılarının % 45.2'si okuma yazma bilmemektedir. İkinci sırada ilkökul mezunları (% 26.2) yer almaktadır. Ortaokul mezunları % 13.1,

okur yazarlar %10.7, lise mezunları ise % 4.8 oranındadır. Eğitim durumları ile cinsiyet arasındaki ilişkiye baktığımızda (Tablo 8) kadınların eğitim düzeylerinin daha düşük olduğunu görmekteyiz. Okuma-yazma bilmeyen kadınların oranı % 22.6' dır. Toplam denekler içindeki payları (% 36.9) göz önüne alındığında kadınların eğitim düzeylerinin çok düşük olduğu söylenebilir.. Erkeklerde de okur yazarlığı olmayanlar ilk sırayı (% 22.6) alırken, ilkokul mezunları % 19 ile ikinci sırayı almaktadır. Bu durumda kadınların eğitim düzeylerinin her düzeyde erkeklerden düşük olduğu söylenebilir. Yaşlıların ekonomik kaynaklarına baktığımızda % 38.1'inin emekli maaşı aldığı, % 13.1'inin düzenli olarak çocukları ya da akrabalarından gelirlerinin olduğu, % 1.2'sinin kira geliri olduğu belirlenmiştir. % 43.6'sı diğer seçeneğini (yetim maaşı, sakat maaşı, yaşlılık maaşı gibi) işaretlemişlerdir. Hiç geliri olmadığını söyleyenler % 4 oranındadır.

3. 2. Medeni Durum

Medeni durumlarına baktığımızda % 72.6'sının yaşamlarında bir kez evlilik yaptıkları, % 19'unun 2 kez evlendiği ve % 8.3'ünün hiç evlenmemiş olduğu görülmektedir. Hiç evlenmemiş olan kadın yoktur. Erkeklerin oranı bir kez evlenmiş olanlar grubunda kadınlara göre daha fazladır. Aynı biçimde 2 kez evlenmiş olanların oranına baktığımızda da erkeklerin daha yüksek orana sahip oldukları görülmektedir (Tablo 9). Türk kültüründe kadının kendine bakmada yeterli olduğu, erkeğin ise bir kadının yardımına gereksinim duyduğu düşünülebilir.

Huzurevi yaşlılarının evlenme yaşına baktığımızda (birden fazla evlenenlerin ilk evliliklerindeki yaşları) kadınlarda yığılmanın 20 yaşından önce, erkeklerde yığılmanın ise 20-25 yaş aralığında gerçekleştiğini görmekteyiz. Bu durumda kadınların evlenme yaşının erkeklerinkinden düşük olduğunu söyleyebiliriz. 20 ve daha aşağı yaşlarda evlenmiş yaşlıların (%41.7) büyük kısmını (% 27.4) kadınlar oluşturmaktadır (Tablo 10).

Eşlerini seçme biçimlerine bakıldığında % 56'sının görücü usulüyle, % 35.7'sinin tanışarak evlendikleri saptanmıştır (Tablo 11). Dolayısıyla geleneksel eş bulma yolu olan görücü usulünün yaygın olduğu söylenebilir. Eşlerinin doğum yerlerine baktığımızda da % 51.2' sinin Denizli, % 15.5'inin Ege bölgesi'nden olduğu saptanmıştır. Bu durumda huzurevi yaşlılarının, eşlerini de kendi yörelerinden seçme oranının yüksek olduğu söylenebilir.

Evlenmiş yaşlıların eşlerinin meslek dağılımına baktığımızda kadınların eşleri arasında çiftçiliğin yaygın olduğu (%10.7), bunu işçi ve memur statüsünün izlediği görülmektedir. Erkeklerin eşleri arasında ise çoğunluğun ev

hanımı olduğu, çiftçi çoban olarak çalışanların ikinci sırada olduğu görülmektedir (Tablo 12).

Özet olarak huzurevi yaşlılarının büyük kısmı evlilik yapmıştır. Eşlerini kendi yörelerinden seçme yaygındır. Kadınların evlenme yaşı erkeklerin evlenme yaşına göre daha düşüktür. Görücü usulü ile evlilik çöktür. Erkeklerin eşleri arasında ev hanımlığı, kadınların eşleri arasında ise çiftçilik çobanlık yaygındır.

3. 3. Evlilik Sonrası Aile Yapısı

Üye sayısı açısından kendi kurdukları ailenin büyüklüğüne ilişkin veriler, ilk sırayı 4-5 kişilik ailelerin (%29.8), ikinci sırayı 2-3 kişilik ailelerin (%26.2), üçüncü sırayı ise 6-7 kişilik ailelerin (% 20.2) aldığını göstermektedir. Bu verileri evlilik öncesi ailelerinin hane halkı sayılarıyla karşılaştırdığımızda evlilik öncesi ailelerinin daha kalabalık olduğu, kendi kurdukları ailelerde üye sayısının daha az olduğunu söyleyebiliriz.

Evlilik yapmış olan yaşlıların evlendikten sonra % 60.7'sinin kendi evinde yaşamaya başladığı, % 13.1'inin ya kendi ya da eşlerinin aileleriyle birlikte oturdukları belirlenmiştir. Kendi evlerini açtıktan sonra kendi ya da eşlerinin anne ve/veya babalarına bir süre evlerinde bakanların oranı % 36.9 dur. Yaşlıların % 54.8'i için bu durum yaşamlarının hiçbir döneminde söz konusu olmamıştır.

Evlilik yapmış olan huzurevi sakinleri arasında çocuk sahibi olanlar % 72.6 oranındadır. Hem kız hem de erkek çocuğu olanlar ilk sırada (% 44) yer alırken, yalnızca erkek çocuğu olanlar (% 19) ikinci sırada, yalnızca kız çocuğu olanlar (% 10.7) üçüncü sırada yer almaktadır.

Yukarıdaki bulguları toparlayacak olursak, huzurevi yaşlılarının kendi kurdukları ailelerde üye sayısı daha azdır. Çoğunluk çocuk sahibidir. Çekirdek aile biçimi yaygındır. Ailelerin yaşlılarıyla birlikte yaşama oranları düşüktür.

3. 4. Huzurevi Öncesinde Yaşam Biçimleri

Alışılan çevreden ve yıllarını geçirdiği aile ortamından ayrılmak, yeni bir çevreye uyum sağlamak, tanımadığı insanlarla birlikte yaşamak gibi faktörler, yaşlıları etkileyen stresli bir yaşam olayıdır (Billig, 2000; 142). Ölüm ya da diğer toplumsal değişmeler (çekirdek aile, göç gibi) huzurevi yaşlılarının aile ve toplumla ilişkilerinde soyutlanmalara neden olmuştur.

Evlilik deneyimi geçirmiş huzurevi yaşlılarına eşlerine ne olduğu sorusunu yönelttiğimizde ilk sırayı % 41.7 ile vefat ettiğini belirtenler, ikinci

sırayı % 31 ile boşandıklarını belirtenler ve üçüncü sırayı da % 11.9 ile ayrı yaşadıklarını belirtenler almıştır (Tablo 13). Evliliklerin sona ermesi ve bu bağlamda yalnızlaşma evlilik deneyimi geçirmiş tüm yaşlılar için ortak bir payda durumundadır. Çocuk sahibi olmaları da yaşlıların huzurevi yaşamları öncesinde ortaya çıkan yalnızlaşmayı önleyememektedir. Yaşlıların % 38.1'i huzurevine gelmeden önce çocuklarıyla aynı çatı altında oturduklarını, % 42.9'u ise çocuklarıyla birlikte hiç oturmadıklarını belirtmişlerdir. Çocuklarıyla aynı çatı altında oturmaktan vazgeçme nedenleri arasında ilk sırayı % 26.2 ile çocuklara yük olmamak seçeneği, ikinci sırayı % 20.2 ile çocuğu olmayanlar almıştır. Damat ya da gelin istemediği için çocuklarıyla birlikte oturmaktan vazgeçme seçenekleri ise eşit (% 4.8) orandadır (Tablo 14).

Huzurevine gelmeden önce nerede kaldıklarını sorduğumuzda yaşlıların % 61.9'unun değişik niteliklerdeki mekanlarda (kendi evi, kiralık ev, otel, pansiyon gibi), % 26.2' sinin çocuklarının yanında ve % 11.9'unun da akrabalarıyla birlikte kaldıkları saptanmıştır. Dolayısıyla büyük kısmı, farklı mekanlarda olmakla beraber, yalnız yaşamıştır.

Neden huzurevine geldiklerini sorduğumuzda % 51.2'si bakım ihtiyacı için, % 23.8'i yalnızlıktan ötürü, % 8.3'ü çocuklarını rahatsız etmemek için, % 16.7'si ise diğer nedenlerle (çocuklardan, eşinden, akrabalarından kurtulmak için) huzurevine geldiklerini belirtmişlerdir. Bu durumda yaşlıların zorunluluktan kaynaklanan nedenlerle huzurevine geldikleri söylenebilir. Ancak yaşlıların bu zorunluluk karşısında önceden hazırlıklı olmadıkları da verdikleri yanıtlardan anlaşılmaktadır. Nitekim huzurevleri hakkında bir ön bilgilerinin olup olmadığını araştırdığımızda % 67.9'unun hiçbir bilgisinin olmadığı saptanmıştır. Geri kalanlar ise ancak böyle bir zorunlulukla karşılaştıklarında huzurevlerinden haberdar olduklarını belirtmişlerdir. Bu durumda huzurevindeki yaşam, huzurevi yaşlılarının büyük ölçüde hazırlıksız bir biçimde girdikleri bir yaşam biçimi olarak değerlendirilebilir. Ankara'da gerçekleştirilen benzer bir araştırmada da yakın sonuçlar elde edilmiştir. Yaşlıların büyük bir kısmının kurum hakkında bilgilerinin olmadığı, geriye kalanların ise bu konudaki bilgilerinin yeterli olmadığı saptanmıştır (Danış ve Tufan, 2003:221).

3. 5. Huzurevindeki Yaşam Biçimleri

Yaşlılara kaç kişilik odalarda kaldıklarını sorduğumuzda, % 32.1'inin tek, % 31'inin dört kişilik, % 21.4'ünün çift kişilik odalarda kaldığı belirlenmiştir. Yaşlılar, kendi ekonomik güçlerinin ve huzurevi olanaklarının kaldıkları odalardaki kişi sayısı üzerinde etkili olabildiğini de söylemişlerdir.

Çift kişilik odalarda kalanların bir kısmı da odayı kendi eşleriyle paylaştıklarını belirtmişlerdir.

Huzurevinde kalış sürelerine baktığımızda, % 36.9'unun bir seneden az, % 23.8'inin 3-5 yıl, yine % 23.8'inin 6 yıl ve fazlası, % 15.5' inin de bir iki yıldır kaldıkları belirlenmiştir. Dolayısıyla yaşlıların yaklaşık üçte biri için huzurevinde yaşam bir yıldan daha az bir süre öncesinde başlamasına rağmen, geri kalan kısım daha uzun bir zaman dilimini huzurevinde geçirmiştir.

Toplumsal yaşam sosyal ilişkiler yoluyla sürdürülebilir. Özellikle yüzyüze, birincil ilişkiler, bireylerin karşılıklı olarak birbirleri ile doğrudan ve sözel ifade yanında beden dili özelliklerini de değerlendirdikleri bir iletişim kurma yolu olup, bireylerin psikolojik doyumları açısından önemlidir (Itzin, 1970:98).

Bu bağlamda yaşlıların oda arkadaşları ile ilişkilerine baktığımızda % 32.1'i oda arkadaşlarından çok memnun olduklarını, % 22.6'sı oda arkadaşlarıyla ilişkilerinin fena olmadığını belirtmişlerdir. Hoşnut olmayanların oranı % 8.3'dür. Geri kalanlar ya tek kaldıkları için oda arkadaşına sahip değildir ya da oda arkadaşlarıyla yeni tanıştıklarını, birbirlerini pek tanımadıklarını söyleyerek yanıt vermeyenlerdir. Bu durumda yaşlıların yarısından fazlası (% 32.1+% 22.6= %54.7) oda arkadaşlarıyla iyi ilişki kurmuş görünmektedir.

Odalarında kendilerine ait eşya olup olmadığını sorduğumuzda, yalnızca giysileri olduğunu söyleyenler % 59.5, giysilerinin yanı sıra dayanıklı tüketim malları olduğunu belirtenler % 36.9, daha başka özel eşyalarının da olduğunu belirtenler % 3.6 oranındadır. Dolayısıyla yaşlıların yarısından fazlası, huzurevi olanakları ile yaşamlarını sürdürmeye çalışırken, geri kalan kısmı ise çeşitli eşyalar yardımıyla (buzdolabı, radyo gibi) yaşadıkları bu mekanı evlerine benzer hale getirmeye çalışmaktadırlar.

Huzurevi sakinlerine günlerini nasıl geçirdiklerini sorduk. Aldığımız yanıtlar huzurevi sakinlerinin günlerini salonda sohbet ederek, oda ziyaretleri yaparak, odalarında oturarak, bahçede çevrede dolaşarak geçirdiklerini göstermiştir (% 33.3). Günlerini, odasında diğer insanlardan görece soyutlanmış olarak geçirenler % 29.8, çoğunlukla bahçede dolaşarak geçirenler % 17.9 oranındadır. Erkekler dış dünya ile daha ilişkili görünmektedir. Kadınların ise çoğunlukla odalarında vakit geçirdikleri saptanmıştır (Tablo 15).

Yaşlıların çevrelerindeki eş, aile ve arkadaşlarından oluşan sosyal ağ yararlı ve etkili destek sağlamaktadır. Sosyal desteğin sağladığı moral artışı ve yaşamdan memnuniyet başa çıkma davranışlarına olumlu katkılarda bulunur (Fadıloğlu ve ark., 1992:63-73). Bu bağlamda huzurevi sakinlerine samimi arkadaşlarının olup olmadığını sorduğumuzda, evet yanıtı verenler

% 56, hayır yanıtını verenler % 32.1, diğer yanıtını verenler ise % 11.9 oranındadır. Yaşlıların yarısından fazlasının sevdikleri bir ya da birkaç arkadaşı olduğu onlarla vakit geçirdikleri, yardımlaştıkları saptanmıştır. Hayır yanıtını verenler bu konuda herhangi bir neden söylememişlerdir.

Weisse bireylerin yalnızlıktan korunmaları için yakın sosyal ilişkiler kurmalarını önermektedir (Aktaran Baran, 2003:126). Bu bağlamda yaşlılara huzurevinde sorunlarını kimlerle paylaştıklarını sorduğumuzda % 34.5'i arkadaşları, dostlarıyla, %29.8'i idare ve hemşirelerle paylaştıklarını, % 21.4'ü kimseyle paylaşmayıp içine attığını, % 14.3'ü ise dertlerinin olmadığını söylemişlerdir.

Huzurevi sakinlerinin günlerini geçirme biçimleri, arkadaşlarının olup olmaması, dertlerini kimlerle paylaştıkları birlikte değerlendirildiğinde huzurevi arkadaşlığının zorunluluktan kaynaklanan bir arkadaşlık olduğu izlenimi edinilmektedir.

Huzurevi yaşlılarına kendilerini yakınlarının ziyaret edip etmediğini sorduk. % 32.1'i ziyaretçilerinin olmadığını, % 19'u ayda bir çocuklarının ziyaret ettiğini, % 17.9'u ayda bir kardeş, torun, akrabalarının ziyaret ettiğini, % 10.7'si iki üç ayda bir kardeş torun ve akrabalarının ziyaret ettiğini söylemişlerdir. Genel olarak yaşlılar en sık olarak ayda bir ziyaret edilmektedir. Bu durumdan da üzüntü duyduklarını ifade etmişlerdir. Yaşlıya saygıya dayalı geleneksel kültürün bir parçası olarak yaşlılar daha sık ziyaret edilmeyi beklemektedirler. Yaşlıların ziyaretine sık gelinmemesi sosyal koşullar, ekonomik sıkıntılar, gündelik yaşamda artan sorunlarla ilişkili olarak da düşünülebilir.

Kendilerinin huzurevi dışına çıkıp çıkmadıklarını sorduğumuzda % 47.6'sı bazen dışarı çıktıklarını söylemişlerdir. Hiç dışarı çıkmayanlar % 42.9, sık sık çıkanlar ise % 9.5 oranındadır. Huzurevi dışına sık çıktığını söyleyenlerin tamamı erkektir. Dışarıya hiç çıkmayan kadınların oranı erkeklerinkinden fazladır. Bu durumda kadınların dışarıya ile ilişkileri erkeklerinkinden daha azdır (Tablo 16). Bulgular, yaşlıların huzurevinde günlerini nasıl geçirdiklerine ilişkin sorunun yanıtlarıyla da tutarlı görünmektedir.

Huzurevi dışında kimlere gittiklerini sorduğumuzda % 42.9'u yanıt vermemiştir. % 32.1'i çocuklarına, akrabalarına, komşularına gittiklerini, % 15.5'i yalnızca akrabalarına, % 9.5'i de yalnızca çocuklarına gittiklerini belirtmişlerdir.

Yaşlılara televizyon izleyip izlemediklerini sorduğumuzda % 47.6'sı izlediğini, % 38.1'i izlemediğini belirtmiştir. Bazen izleyenlerin oranı ise % 11.9 dur. Hangi televizyon programını izlediklerini sorduğumuzda, "Fark

etmez” diyenler % 26.2, “Haberler” yanıtını verenler ise % 16.7 oranındadır. Radyo dinleyip dinlemediklerini sorduğumuzda % 51.2’si dinlemediğini, % 39.3’ü dinlediğini, % 6’sı bazen dinlediğini belirtmiştir. Neler okuduklarını sorduğumuzda ise % 71.4’ü okumadığını ya da okuyamadığını, % 19’u günlük gazete okuduğunu, % 9.5’i de kitap okuduğunu belirtmişlerdir. Bu sonuçlara göre, yaşlıların dış dünya ile daha çok radyo ve televizyon izleyerek bağlantı kurdukları, yazılı iletişim kanallarını çeşitli nedenlere bağlı olarak pek fazla kullanmadıkları söylenebilir.

Bireylerin yaşamları değişiklik gösterse de ileri yaşlarda fiziksel işlevler açısından süregelen kronik kayıplar gündelik yaşam faaliyetlerinin yerine getirilmesini güçleştirmektedir. Bu bağlamda huzurevinde bir başka etkinlik olarak yaşlılara huzurevi işlerinde çalışmak isteyip istemediklerini sorduğumuzda, % 71.4’ü istemediklerini, % 21.4’ü ise istediklerini söylemiş, % 7.1’i yanıt vermemiştir. Çalışmak istemeyenler arasında sağlık sorunları olduğunu, bu yüzden çalışamayacaklarını belirtenler oldukça fazladır (% 63.1). Çalışmak isteyenlere hangi tür işlerde çalışmak istediklerini sorduğumuzda % 8.3’ü onarım, % 4.8’i temizlik, % 3.6’sı ise hafif işlerde çalışmak istediklerini söylemişlerdir. % 4.8’i kendilerine uygun gelebilecek herhangi bir işte çalışabileceklerini söylemişlerdir.

Sağlıksızlık yaşlılar için en önemli sorunlardan biridir. Yaşlıların % 29.8’i sağlığının iyi olduğunu belirtmiş, diğerleri ise rahatsız olduklarını ifade etmişlerdir. Hangi hastalıklardan şikayetçi olduklarını sorduğumuzda, % 28. 6’sı ağrılı, hareket zorluğu veren hastalıklardan, % 23.8’i genel rahatsızlıklardan, % 20.2’si solunum yolları rahatsızlıklarından, % 8.3’ü göz-kulak rahatsızlıklarından, % 7.1’i de diğer rahatsızlıklardan şikayetçi olduklarını belirtmişlerdir. Sağlık şikayeti olanların % 50.0’si huzurevinde, % 10.8’i ise özel, resmi ya da sigorta kurumlarında bakım gördüklerini söylemişlerdir.

3. 6. Huzurevini Değerlendirme Biçimleri

Huzurevi, yaşlıların yaşamına önceden haberdar olmadıkları bir kurum olarak girmiştir. Çoğunluk için sosyalleşme sürecinde kendilerine öğretilmeyen, aktarılmayan bir yaşam biçimine hazırlıksız girme, olumsuz etkiler yapabilir. Huzurevi yaşlılarına huzurevinin nasıl bir yer olduğunu sorduğumuzda, % 22.6’sı “Rahatız, yalnızlıktan kurtuluyoruz” yanıtını vermiştir. % 17.9’u “İmkanım olsa kalmam” derken, % 26.2’si kimsesizler, fakirler için bir yer olduğunu, % 9.5’i istenmeyenler için bir yer olduğunu belirtmişlerdir. % 16.7’si ise olumsuz birkaç özelliği birden “diğer” seçeneği altında kullanmışlardır. Bu yanıtlar çerçevesinde yaşlıların huzurevinde kalmaları-

nın zorunluluktan kaynaklandığı, huzurevini olumlu olarak değerlendirenlerin bile olumsuz görüşler taşıdığı düşünülebilir (Tablo 17). Erdoğan'ın İzmir'de gerçekleştirdiği çalışmada da huzurevini olumlu olarak niteleyen yaşlıların yanıtlarında zorunluluğun olumluluğu anlamını çıkarmanın mümkün olduğu belirtilmektedir.

Huzurevi yaşlılarına eğer huzurevi olmasaydı kiminle ve nerede yaşardınız diye sorduğumuzda “Yalnız evimde” yanıtını verenler (% 29.8) ilk sırayı, “Bilmiyorum kötü olurdu” yanıtını verenler (% 19) ikinci sırayı, “Çocuklarımla” diyenler (% 16.7) üçüncü sırayı almışlardır (Tablo 18).

“Sevdiğiniz kişilerin burada sizinle beraber olmasını ister misiniz?” sorusuna % 72.6'sı olumlu, % 15.5'i olumsuz yanıt vermiş, % 11.9'u ise yanıt vermemiştir. Erdoğan'ın çalışmasında da çoğunluğun olumlu yanıt verdiği saptanmıştır. Bu soruya “Evet” yanıtını verenler arasında ise ilk sırayı % 46.4 ile biriyle dertleşme alırken, “Burası iyi” yanıtını verenler yalnızca % 8.3 dür. Yalnızlığını paylaşmak için isteyenlerin oranı ise % 7.1 dir. Bu sonuçlar bize yaşlıların huzurevini pek benimsemediklerini ancak alternatif bir yaşam olanağının yokluğu nedeniyle kabullenmek zorunda kaldıklarını göstermektedir. Huzurevinde sevdikleri ile birlikte olmanın onlar için kendi yalnızlıklarını, kendi sorunlarını paylaşabilecekleri bir ortam sağlayacağını düşünmektedirler. Dolayısıyla sevdiklerinin yanlarında olmasını istemeleri huzurevinin beğenilmesinden değil ancak yalnızlıklarına bir çare bulma çabasından kaynaklanıyor olabilir. Erdoğan'ın çalışmasında da benzer bulgulara ulaşılmıştır.

Sevdikleriyle huzurevinde beraber olma konusunda olumsuz yanıt verenler ise huzurevinin iyi olmadığı (%4.8), muhtaç olmadan gelinecek bir yer olmadığı (% 4.8) evin halinin başka olduğu, huzurevinin ev gibi olamayacağı (% 8.0) seçeneklerini belirtmişlerdir. Bu sonuçlar yukarıdakilerle birlikte değerlendirildiğinde yaşlıların huzurevinde yaşamaya karşı pek olumlu olmadıkları söylenebilir.

Yaşlılara olanakları olsa kiminle birlikte yaşamak istediklerini sorduk. Kendi evinde yaşamak istediklerini belirtenler (% 47.6) ilk sırayı, eşi ve çocuklarıyla birlikte olmak isteyenler (% 29.8) ikinci sırayı, evlenip ev kurmak isteyenler (% 11.9) üçüncü sırayı almıştır. Dolayısıyla yaşlıların büyük kısmının aile ve ev yaşamını tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

“Yaşlılara huzurevinde sizi en çok sıkın şeyler nelerdir?” sorusunu yönelttiğimizde % 42.9'u “Hiçbir şey” yanıtını vermiştir. İkinci sırada yalnızlıktan sıkıldığını söyleyenler (% 21.4) yer almıştır. Görevlilerden, huzurevi sakinlerinden, sıkılanlar (% 20.2) üçüncü sıradadır. Huzurevinde en çok

beğendikleri şeylerin neler olduğunu sordüğümüzda, % 47.6'sı bakım sağlık, temizlik ve yemekleri beğendiğini, % 16.7'si her şeyi beğendiğini, % 9.5'i bakımı beğendiğini söylemiştir. Dolayısıyla huzurevi sakinlerinin genel olarak insan ilişkilerinden çok, huzurevinin bir kurum olarak sağladığı hizmetleri beğenmelerini söyleyebiliriz.

3. 7. Toplum Bakış Biçimleri

Huzurevi sakinlerine hayatta en önemli şeylerin neler olduğunu sordüğümüzda, % 60.7'si huzurlu bir hayatın, 21.4'ü sağlık ve yaşamın, % 8.4'ü sevgi, saygı ve iyiliğin önemli olduğunu söylemişlerdir. Yanıtlarda da görüldüğü gibi huzurevindeki yaşlılar yaşamın maddi boyutları üzerinde durmakta, manevi yönü ağırlık taşıyan öğelere daha fazla önem vermektedirler.

Yaşamları boyunca toplumda bir farklılaşmanın, değişimin olup olmadığını sordüğümüzda "Evet olumlu yönde bir farklılaşma var" yanıtı verenler % 34.5, "Evet olumsuz bir farklılaşma var" diyenler % 32.1, "Farklılaşma yok diyenler" % 23.8 oranındadır (Tablo 19). Yaşamlarında toplumsal değişmeyi yaşamış olan ve bunun farkında olarak sorumuza olumlu yanıt verenlere olumlu değişmelerin neler olduğunu sordüğümüzda, % 22.6'sı refah, bolluk, eğitim ve kültür seviyesinde artış seçeneğini, % 8.4'ü daha rahat ve serbest bir hayat seçeneğini, % 3.5'i de huzur ve hoşgörünün artması seçeneğini işaretlemişlerdir. İzmir'de yapılan çalışmada da verilen yanıtların sıralaması aynı çıkmıştır (Erdoğan, 1993:189). Olumsuz yanıt verenlere, olumsuz değişmelerin neler olduğunu sorduk. "Saygısızlık, terbiyesizlik arttı" diyenler (% 13.1) ilk sırayı, "Aile bağları zayıfladı" diyenler (% 8.3) ikinci sırayı, "Yaşam zorlaştı" diyenler (% 6.0) üçüncü sırayı, "Dine saygı azaldı" diyenler (% 4.3) dördüncü sırayı aldılar. İzmir'deki çalışmada da ilk sırayı aynı seçenek almıştır. Bu anlamda iki çalışmanın bulguları arasında bir paralellikten bahsedebiliriz. Olumsuz farklılaşma olduğunu düşünenlerin yanıtları kuşak çatışmasına yönelik değerlendirmeler olarak düşünülebilir.

Bu görüşümüzle ilgili olarak bugünün gençliği ile kendi dönemlerindeki gençlik arasında fark olup olmadığını sorduk. Olumlu yönde farklılık görenler (% 32.1) ilk sırayı, olumsuz yönde farklılık görenler (% 29.8) ikinci sırayı, hem olumlu hem olumsuz yönde farklılık olduğunu söyleyenler (% 17.9) üçüncü sırayı aldılar (Tablo 20).

Olumlu fark yanıtı verenlere bu farkların neler olduğunu sordüğümüzda şimdiki gençlerin daha serbest, rahat, girişken olduğu seçeneği (% 14.3) ilk sırayı, şimdiki gençlerin daha kültürlü, okuyan ve eğitim gören insanlar olduğu seçeneği (% 11.9) ikinci sırayı, şimdiki gençlerin ekonomik şartları daha iyi olduğu seçeneği (% 9.5) üçüncü sırayı almaktadır.

Olumsuz fark olduğunu söyleyenlerde ise ilk sırayı şimdiki gençlerde namus, terbiye gibi değerlerin kaybolduğu seçeneği (%21.4), ikinci sırayı şimdiki gençlerin saygısız olduğu seçeneği (% 9.5), üçüncü sırayı şimdiki gençlerin ana babalarına bakmadığı seçeneği (% 6.0) almaktadır.

Değişmeyi hem olumlu, hem de olumsuz yöndeki değerlendirmelerde kuşaklar arası farklılık açıkça görülmektedir. Olumlu değerlendirmeler davranış farklılaşmasının yanı sıra kültürel ve ekonomik farklılaşmayı da vurgulamaktadır. Olumsuz değerlendirmeler ise değer ve davranış farklılaşmasına yöneliktir.

4. SONUÇ

Denizli huzurevinde gerçekleştirilen alan araştırmasının sonuçlarını kısaca özetleyebiliriz.

Yaşlıların çoğu Denizli doğumlu, 75 yaş üzeri ve kır kökenlidir. Kala-balık ailelerde yetişmişlerdir. Ailelerinin ekonomik durumu orta ve altıdır. Eğitim düzeyleri düşüktür. Az da olsa bir gelire sahiptirler. Çoğunluk bir kez evlenmiştir. Kadınların evlenme yaşı, erkeklere oranla düşüktür. Kendi yörelerinden olanlarla ve görücü usulüyle evlilik yaygındır. Çoğunluk çekirdek aileye sahiptir ve çocukları vardır.

Bakım gereksiniminden dolayı huzurevine gelmişlerdir. Yarısından fazlasının kurum hakkında önceden bir bilgisi yoktur. Yaklaşık üçte ikisi bir yıldan uzun bir süredir huzurevinde. Oda arkadaşlarıyla ilişkilerinin iyi olduğunu söyleyenler fazladır. Erkekler dış dünya ile daha ilişkili görünmektedirler. Kadınlar huzurevinin dışına pek çıkmamaktadırlar. Çoğunlukla kurumdaki diğer yaşlılarla ilişki kurmuşlardır ve sorunlarını arkadaşlarıyla paylaşabilmektedirler. Oldukça seyrek ziyaret edilmektedirler. Kendileri de huzurevi dışında ziyaretlere pek gitmemektedirler. Huzurevindeki bazı faaliyetlere katılma konusunda sağlık sorunlarının kendilerini engellediğini belirten yaşlıların çeşitli sağlık sorunları vardır.

Huzurevi konusundaki düşüncelerine baktığımızda zorunluluktan kaynaklanan bir kalışın söz konusu olduğu görülmektedir. Huzurevindeki yaşamı çok fazla benimsemedikleri ancak zorunluluktan kaldıkları anlaşılmaktadır. Çoğu ev ortamını, aile hayatını özlediklerini belirtmiş ve yanlarında sevdiklerinin de olmasını arzu ettiklerini ifade etmişlerdir. Huzurevindeki kurumsal hizmetlerden olumlu bahsetmelerine rağmen oradaki arkadaşlıkları, yaşamları konusunda zorunluluktan kaynaklanan bir beğenin varlığı hissedilmektedir. Sosyalleşme sürecinde huzurevleri konusunda bilgilendirilmemiş olmalarına rağmen huzurevindeki yaşama uymaya çalışmaktadırlar. Yaşa ilişkin normlar sosyalleşme süreci içinde kazanılır. Bu doğrultuda

öğrenilen roller toplumda görelî anlamda bütünleşmeyi sağlar. Yaşlı bireyler de huzurevinde önceden edinilmiş tecrübelerine ek olarak yeni normları, değerleri geliştirmeye çalışmaktadırlar. Ancak bunları ne derece içselleştirdikleri pek belli değildir.

Yaşamın manevî yönlerini ön plana çıkaran, maddî yönünü daha az vurgulayan yaşlılar, toplumsal değişme ile ilgili değerlendirmeler de yapmışlardır. “Bireylerin, yaşlanma sürecine uyum sağlamaları, aynı zamanda kayıplarla birlikte elde ettikleri yeni rol ve statülerin yaşama aktif olarak katılmasında etkilidir” (Baran, 2001:17). Huzurevindeki yaşlıların değerlendirmelerinden eski norm ve değerler ile yenileri arasında tam bir uyum sağlayabildiklerini söylemek zordur.

Ülkemizde formel sosyal hizmetler sistemi, yaşlı bakımı alanında çok sayıdaki yaşlının aynı binada gereksinimlerinin karşılanması ve yaşamlarının devam ettirilmesi esasına dayalı huzurevî bakımı olarak adlandırılan bir örgütlenme içersindedir. Bu kurumlarda genellikle yaşlılara tek tip kurum bakımı hizmeti sunulmaktadır. Yaşlılara ilişkin bakım hizmetlerinin planlanma ve uygulanma süreçlerinde yaşlıların sosyal, kültürel, psikolojik özellikleri, alışkanlıkları konusunda alternatif huzurevî modellerinin oluşturulması, her bir yaşlının yaşam kalitesini, bireyselliğini, sağlığını arttırmaya yönelik kurum bakımının sağlanması bakıma muhtaç yaşlılara daha iyi hizmet götürülmesini sağlayabilir görüşündeyiz. Ayrıca bireylere kendi kendine yeterli, mutlu, aktif bir yaşlılık dönemi için yaşlılığa uyum eğitimi verilmesi, sosyalizasyon süreci içinde yaşlılıkla ilgili bilgilendirilmelerinin de yaşlıların yaşamdan duydukları tatmini arttıracakı görüşündeyiz.

Türkiye’de gelecekte yaşlı nüfusun artacağı göz önüne alınarak gerekli sosyal düzenlemelerin yapılması yönünde önlemlerin alınması ve politikaların oluşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda Yaşlılık Sosyolojisi alanında yapılacak çalışmalar yaşlılığa ilişkin toplumsal politikaların oluşturulmasında önemli ve gereklidir.

SUMMARY

Social attitudes and behaviors towards aging have varied enormously over different historical periods and between different societies and cultures. In Western countries during the 20th century, attitudes towards aging were characterized by the view that the special services were needed to care for them.

Organisation of social working in our country is formally a part of the organisation of nursing homes. However, unlike in the Western countries, nursing homes in Turkey are not commonly known by the old people as

residential facilities. This may be due to the fact that people do not get an essential education which prepare them for the old age.

The main aim of this study is to demonstrate social and economic conditions of the people who live in the nursing homes in Denizli.

Considering the fact that in near future the population of the old people will increase in Turkey, there is no need to add that new arrangements must be made and new policies in accordance with them should be put in action.

KAYNAKÇA

- BARAN, A. Görgün (2001) “Yaşlılığın Sosyal Statü ve Roller Bakımından Analizi”, **Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1
- BARAN, A. Görgün, (2003) “Yaşlılığın ve Yaşamın Anlamı Üzerine Niteliksel Araştırma” **II.Ulusal Yaşlılık Kongresi Bildirileri**, Ed: V. Kalınkara, Yaşlı Sorunları Araştırma Derneği Yayını, Horoz Medya, Denizli
- BİLLİĞ, N. (2000) **Üçüncü Bahar: Yaşlılık ve Bilgelik** (Çev: Yazgan G.), İstanbul: Evrim Yayınevi.
- DANIŞ Z. ve B. TUFAN. (2003) “Küçük Grup Bakım Modeli Beypazarı-Sekli Yaşlılar Köşkü Örneği” **II.Ulusal Yaşlılık Kongresi Bildirileri**, (Ed: V.Kalınkara) Denizli: Yaşlı Sorunları Araştırma Derneği Yayını.
- ERDOĞAN, N. (1993) “Huzurevi Yaşlıları”, **Sosyoloji Dergisi**, Ege Üni. Edebiyat Fak. Yayını, Sayı:4.
- FADİLOĞLU, Ç. ve Diğerleri (1992) “Yaşlılıkta Görülen Sağlık Sorunları” **Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 3
- MORGAN, L.ve S. KUNKEL (1998) **Aging, the Social Context**, New York: Pine Forge Pres.
- ITZIN, F. (1970) “**Social Relations**”, (Ed.) Adeline Hoffman, **The Daily Needs and Interests of Older People**, Charles C. Thomas Publisher, USA

LEHR, U. (2000) **Yaşlanmanın Psikolojisi**, (Çev: N. Eryar) İstanbul: Bilimsel ve Teknik Yayınları Çeviri Vakfı Basım ve Ciltevi.

EK: TABLOLAR

Tablo 1: Cinsiyet

	Sayı	%	Cum. %
Kadın	31	36.9	36.9
Erkek	53	63.1	100.0
Toplam	84	100.0	

Tablo 2: Yaş Durumu

	Sayı	%	Cum. %
Yanıtsız	1	1.2	1.2
60-69	20	23.8	25.0
70-74	18	21.4	46.4
75-79	19	22.6	69.0
80 ve +	26	31.0	100.0
Toplam	84	100.0	

Tablo 3: Doğum Yeri

Doğum Yeri	Sayı	%	Cum. %
Denizli	47	56.0	56.0
Ege	15	17.9	73.8
Marmara	6	7.1	81.0
İç Anadolu	4	4.8	85.7
Akdeniz	5	6.0	91.7
Karadeniz	2	2.4	94.0
Doğu Anadolu	2	2.4	96.4
Diğer	3	3.6	100.0
Toplam	84	100.0	

Tablo 4: Çocukluklarını Geçirdikleri Yer

Yer	Sayı	%	Cum. %
Denizli	45	53.6	53.6
Ege	16	19.0	72.6
Marmara	7	8.3	81.0
İç Anadolu	5	6.0	86.9
Akdeniz	5	6.0	92.9
Karadeniz	2	2.4	95.2
Doğu Anadolu	2	2.4	97.6
Diğer	2	2.4	100.0

Huzurevinde Kalan Yaşlılar Üzerine Bir Araştırma

Toplam	84	100.0	
--------	----	-------	--

Tablo 5: Evlenmeden Önceki Hane Halkı Sayısı

	Sayı	%	Cum %
Yanıtsız	2	2.4	2.4
2-4 kişi	20	23.8	26.2
5-7 kişi	36	42.9	69.1
8-10 kişi	21	25.0	94.1
11 +...	5	6.0	100.0
Toplam	84	100.0	

Tablo 6: Baba Meslekleri

Baba Mesleği	Sayı	%	Cum. %
Hatırlamıyor	3	3.6	3.6
Serbest meslek	8	9.5	13.1
Çiftçi çoban	40	47.6	60.7
Esnaf zanaatkar	24	28.5	87.2
İşçi memur	9	10.7	100.0
Toplam	84	100.0	

Tablo 7: Baba Evindeki Ekonomik Durumları

Ekonomik Durum	Sayı	%	Cum. %
Yanıtsız	1	1.2	1.2
Rahat Geçiniyorduk	11	13.1	14.3
Yoksulduk	24	28.6	42.9
İyiydi	23	27.4	70.2
Ancak geçiniyorduk	20	23.8	94.0
Çok iyiydi	5	6.0	100.0
Toplam	84	100.0	

Tablo 8: Cinsiyet ve Eğitim Durumlarına Göre Dağılım

	Okumaz		Okur		İlkokul		Ortaokul		Lise		Toplam	
	Sayı	%	yazar	Sayı %	Sayı %	Sayı %	Sayı %	Sayı %	Sayı %	Sayı	%	
Kadın	19	22.6	4	4.8	6	7.1	2	2.4	-	-	31	36.9
Erkek	19	22.6	5	6.0	16	19.0	9	10.7	4	4.8	53	63.1
Toplam	38	45.2	9	10.7	22	26.2	11	13.1	4	4.8	84	63.1

Kikare 9.96160 df:4

Tablo 9: Cinsiyet ve Evlilik Durumlarına Göre Dağılım

	Evlennememiş		Bir defa		İki defa		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kadın	-	-	25	29.8	6	7.1	31	36.9
Erkek	7	8.3	36	42.9	10	11.9	53	63.1
Toplam	7	8.3	61	72.6	16	19.0	84	100.0

Kikare:7.87959 df:2

Tablo 10: Cinsiyet ve Evlenme Yaşına Göre Dağılım

	Yanıtsız		20yaş öncesi		20-25 yaş		26-30 yaş		31-35 yaş		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kadın	1	1.2	23	27.4	6	7.1	-	-	1	1.2	31	36.9
Erkek	6	7.1	12	14.3	20	23.8	10	11.9	5	6.0	53	63.1
Toplam	7	8.3	35	41.7	26	31.0	10	11.9	6	7.2	84	100.0

Kikare:26.37622 df:4

Tablo 11: Eş Seçme Biçimi

Eş seçme	Sayı	%	Cum.%
Yanıtsız	7	8.3	8.3
Görücü	47	56.0	64.3
Kendimiz	30	35.7	100.0
Toplam	84	100.0	

Tablo 12: Cinsiyet-Eş Mesleği İlişkisi

	Yanıtsız		Memur		Öğretmen		Çiftçi		Tüccar		İşçi		Ev han.		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kadın	2	2.4	8	9.5	2	2.4	9	10.7	2	2.4	8	9.5	-	-	31	36.9
Erkek	5	6.0	1	1.2	1	1.2	13	15.5	-	-	2	2.4	31	36.9	53	63.1
Toplam	7	8.3	9	10.7	3	3.6	22	26.2	2	2.4	10	11.9	31	36.9	84	100

Kikare:22.7989 df:6

Tablo 13: Cinsiyet- Eşinize Ne Oldu İlişkisi

	Yanıtsız Sayı	%	Vefat etti Sayı	%	Terk etti Sayı	%	Boşandı Sayı	%	Ayrı yaşam Sayı	%	Toplam Sayı	%
Kadın	1	1.2	23	27.4	1	1.2	6	7.1	-	-	31	36.9
Erkek	6	7.1	12	4.3	5	6.0	20	23.8	10	11.9	53	63.1
Toplam	7	8.3	35	1.7	6	7.1	26	31.0	10	11.9	84	100

Kikare:26.37622 df:4

Tablo 14: Huzurevi Yaşlılarının Çocuklarının Yanından Ayrılma Nedenleri

	Damat istemedi Sayı	%	Gelin istemedi Sayı	%	Yük olmamak Sayı	%	Diğer Sayı	%	Toplam Sayı	%
Kadın	-	-	3	3.6	6	7.1	6	7.1	31	36.9
Erkek	4	4.8	1	1.2	16	19.0	11	13.1	53	63.1
Toplam	4	4.8	4	4.8	22	26.2	17	20.2	84	100.0

Kikare 15.05455 df:3

Tablo 15: Huzurevi Yaşlılarının Günlerini Geçirme Biçimleri

	Odanda Sayı	%	İbadetle Sayı	%	Bahçede Sayı	%	Oda ziya. Sayı	%	Salo soh Sayı	%	Diğer Sayı	%	Toplam Sayı	%
Kadın	13	15.5	4	4.8	4	4.8	2	4	-	-	8	9.5	31	36.9
Erkek	12	14.3	1	1.2	11	13.1	2	2.4	7	8.3	20	23.8	53	63.1
Toplam	25	29.8	5	6.0	15	17.9	4	4.8	7	8.3	28	33.3	84	100

Kikare:14.55197 df:5

Tablo 16:Huzurevi Dışına Çıkma Sıklıkları

	Çıkıyor Sayı	%	Bazen Sayı	%	Sık sık Sayı	%	Toplam Sayı	%
Kadın	21	25.0	10	11.9	-	-	31	36.9
Erkek	15	17.9	30	35.7	8	9.5	53	63.1
Toplam	36	42.9	40	47.6	8	9.5	84	100

Kikare:16.73035 df:2

Tablo 17: Huzurevi Nasıl Bir Yer

	Yanıtsız Sayı	%	İstemenler Sayı	%	Kalmazdım Sayı	%	Rahatsız Sayı	%	Kimsesizler Sayı	%	Diğer Sayı	%	Toplam Sayı	%
Kadın	4	4.8	5	6.0	7	8.3	6	7.1	8	9.5	1	1.2	31	36.9
Erkek	2	2.4	3	3.6	8	9.5	13	15.5	14	16.7	13	5.5	53	63.1
Toplam	6	7.1	8	9.5	15	17.9	19	22.6	22	26.2	14	16.7	84	100

Kikare:11.92319 df:5

Tablo 18: Huzurevi Olmasaydı Nerde ve Kimlerle Yaşarlardı

	Yanıtsız Sa %	Bilmi. Sa %	Çocuk Sa %	Akra. Sa.%	Kira Sa%	Yalnız Sa %	Eşiyle Sa %	Sokak Sa %	Diğer Sa %	Toplam Sa %
Kadın	1 1.2	5 6.0	7 8.3	11.2	-	9 10.7	4 4.8	-	4 4.8	3136.9
Erkek	1 1.2	1113.1	7 8.3	11.2	56.0	1619.0	3 3.6	4 4.8	5 6.0	5363.1
Toplam	2 2.4	1619.1	1416.7	22.4	56.0	2529.8	7 8.3	4 4.8	910.7	84100

Kikare 16.19408 df:8

Tablo 19: Toplumda Değişme ve Farklılaşmanın Olup Olmadığı

	Yanıtsız Sayı %	Hayır Sayı %	Evet olumlu Sayı %	Evet olumsuz Sayı %	Toplam Sayı %
Kadın	3 3.6	8 9.5	14 16.7	6 7.1	31 36.9
Erkek	5 6.0	12 14.3	15 17.9	21 25.0	53 63.1
Toplam	8 9.5	20 23.8	29 34.5	27 32.1	84 100.0

Tablo 20: Günümüz Gençliği ile Kendi Gençlikleri Arasında Farklılık Var mı?

	Yanıtsız Sayı %	Olumsuz Sayı %	Fark yok Sayı %	Olumlu ve olumsuz Sayı %	Olumlu Sayı %	Toplam Sayı %
Kadın	4 4.8	6 7.1	4 4.8	6 7.1	11 13.1	31 36.9
Erkek	4 4.8	19 22.6	9 10.7	9 10.7	16 19.0	53 63.1
Toplam	8 9.5	25 29.8	15 17.9	15 17.9	27 32.1	84 100.0

SAYISAL VERİLERLE TÜRKİYE'DE HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

Mete Kaan KAYNAR*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de, yurttaşların ne kadar hak ve özgürlüğe sahip olduğunu tartışmaktır. Bu amaçla ilk başta hak ve insan hakları kavramı ile ilgili olarak yürütülen tartışmalara değinilmiş, ardından da 1982 Anayasası'nda yurttaşlara tanınan hak ve özgürlüklerin neler olduğuna yer verilmiştir. Son bölümde ise Freedom House'un verilerinden yararlanarak Türkiye'de sivil ve siyasal hakların ve basın özgürlüğünün düzeyi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, 1982 Anayasası, Sivil ve Siyasal Haklar.

A QUANTITATIVE ANALYSIS ON RIGHTS AND FREEDOM IN TURKEY ABSTRACT

ABSTRACT

The aim of this study is to discuss how much rights and freedom Turkish citizen have. In order to do so, first of all, the concepts of right and liberties are examined, than, rights and liberties that is described in the Constitution of 1982 are listed. In the last chapter, level of the political and civil rights and press freedom in Turkey are analysed with helping of data surveyed by Freedom House.

Key Words: Human Rights, Constitutions of 1982, Civil and Political Rights.

---

* Dr., Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü Öğretim Görevlisi

1. GİRİŞ

Hak kavramı, en genel tanımıyla hakkın sahibi olan kişiye belirli bir yetkinin tanınması, o kişinin hukuki bir *iktidarla* donatılması anlamına gelir. Bir kişinin *hak* sahibi olması, o kişinin bu hakkını kullanma talebinin toplumsal olarak garanti altına alınmış olması, o toplumun hukuk metinleriyle bu hakkın içeriğini oluşturan durumun güvenceye alınmış olması anlamına gelmektedir. Shue (1982:23)'nun da vurguladığı gibi, hukukun, hakkın sahibi bireye sağladığı bu güvence, birey bu hakkını kullansa da kullanmasa da mevcut ve meşrudur.

Hohfeld (2000:17) hak kavramını, karşılığında başkasına yükümlülük yükleyen bir düzenleme olarak tanımlarken, bireylerin sahip oldukları hakları, *özgürlükler*, bir şey *istemeye* dayanan haklar, *bağışıklıklar* ve *iktidarı* ifade eden haklar olarak sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre, hakkın sahibi olan kişi, ya hukuka dayanarak başka bir kişiden bir eylemi yerine getirmesini isteyebilir, ya polisin sürücünün ehliyetini isteme yetkisine karşılık sürücünün ehliyetini gösterme sorumluluğunda olduğu gibi, diğer kişi için kesin (hukuki) bir sonuç ortaya çıkarabilir, yahut bir eylemi (banyoda şarkı söylemek) gerçekleştirilmede özgür olduğunu ifade edebilir veya belirli bir yasanın kendisine uygulanmasında bağışık olduğunu (yaşlıların orduya alınmaması) iddia edebilir, veyahut da egemen parlamentolar örneğinde olduğu gibi bireyin sahip olduğu bir hakkı, bir gücü, iktidarı betimleyebilir.

Hart (1967:60-64) ise hakları *özel haklar* (*special rights*), yani bireyler arasındaki spesifik anlaşmalardan doğan haklar ve *genel haklar* (*general rights*) yani anlaşmalara dayalı özel hakların olmadığı durumlarda herkesi koruyan genel haklar şeklinde de sınıflandırmaktadır. Hart ayrıca, kullanılan hakkın türü ne olursa olsun her hakkın, hakkın yöneltildiği kişiye bir yükümlülük getirmesine rağmen, bunun tersinin geçerli olmadığını da belirtmektedir: Yakın çevremizdeki insanlara yardım etme yükümlülüğümüzden bahsedilebilirken, bu yükümlülüğün yardım edilen insanlarda yardım edilme hakkı doğurmayacağı örneğinde olduğu gibi, her yükümlülük bir hak doğurmaya-bilir.

Cranston (1973:9-17)'a göre ise sahip olduğumuz haklar, *yasal haklar* (*legal rights*) ve *ahlaki haklar* (*moral rights*) şeklinde sınıflandırılabilir. Yasal haklar, mevcut hukuk sistemine referansla oluşturulan haklardır. Ahlaki haklar ise tersine, yürürlükteki hukuk sisteminden kaynaklanmazlar fakat, sistemin geçerliliği, sosyal ve ahlaki uygulamalarla devamlılığı ve sistemin nasıl haklılaştırıldığı ahlaki haklarla ilgilidir. Haklarla ilgili benzer bir sınıflandırmayı MacDonald (1970:51) da benzer yapmaktadır. Yazar da hakları, *yasal* ve *ahlaki* haklar olarak sınıflandırmakta ve yasal hakları, hak

sahibinin mevcut hukuk sistemi uyarınca diğer kişiyi, kendi hakkına riayet edilmesine zorlayabileceği haklar olarak tanımlamaktadır. Ahlaki haklara uyulması ise yasal olarak korunmamaktadır.

Mourgeon ise insanların sahip olduğu hakları birden fazla açıdan sınıflandırmaktadır. Mülkiyetin bir insan hakkı olamayacağını belirten yazar (Mourgeon, 1995:10), insanların haklarının *eylem hakları* ve *elde etme hakları* olarak sınıflandırılabilir gibi, *medeni-politik haklar* ve *toplumsal-kültürel haklar* şeklinde de sınıflandırılabilir görüşündedir. Medeni-politik haklar genellikle eyleme, bazen de elde etmeye yönelik haklara karşılık gelmektedir. Toplumsal ve kültürel hakların çoğunluğu ise elde etme hakkına (grev hakkı gibi) dayanmaktadır. Mourgeon (1995:11) haklar konusunda üçüncü bir sınıflamayı, iktidara direnişin aktif ayrıcalıklarını içeren *direnme hakkı* ve iktidar karşısındaki alacak haklarını gösteren *dava hakkı* şeklinde yapmaktadır.

Bir diğer sınıflandırma ise *negatif haklar* ve *pozitif haklar* şeklinde yapılabilir. Liberal siyasal düşünürlerin kimi nüanslarla da olsa büyük çoğunlukla paylaştıkları bu ayırım, hakları, hakkın uygulanmasının başkasının bir eylemini gerektirip gerektirmediğine göre sınıflandırmaya çalışmaktadır. Negatif hak, kişinin sahip olduğu hakkın uygulanması için bir başkasının/kurumun eylemini gerektirmeyen haklardır ki liberal düşünürlerin tanımladığı kadarıyla tüm temel hak ve özgürlükler bu çerçevede değerlendirilir. Pozitif haklar ise, gerçekte -felsefi ve teorik düzeyde- bir hak dahi olmayıp, refah devleti uygulamaları ile yaygınlaşmış bir takım uygulamalardan ibarettir. Pozitif hak, hakkın konusunu oluşturan eylemin gerçekleştirilmesinin başkasının (özellikle de devletin) bir eylemini gerektirmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, özellikle Batı Avrupa demokrasilerinde yaygınlaşmaya başlayan ve 1980’lere kadar da devam eden refah devleti uygulamaları ile yaygınlaşan sosyal ve ekonomik haklar bu kategori içerisinde değerlendirilebilir. Özetle, (gerçek) insan haklarının negatif karakterli haklar olduğu düşüncesindeki liberal görüşler, insan haklarını “insanın eylemde bulunabilme potansiyelini ve seçim yapabilme kapasitesini” ifade eden özgürlük kavramıyla birlikte değerlendirmekte ve bu özgürlüğün, bireylerin aynı özgürlüğe sahip olmaları anlamında eşit oldukları varsayımına dayandığını ifade etmektedirler (Erdoğan: 1998:2). Liberallere göre gerçek haklar sadece negatif haklardan ibarettir çünkü, hak kavramı özgürlükten türemektedir ve bu hakların arasında çelişki yoktur. Pozitif hak olarak tanımlanan uygulamalar ise evrensel olarak eşit düzeyde gerçekleştirilemeyecek ve ancak devletin uygulamaları ile elde edilebilecek haklardır. Özetle, liberal anayasacı gelenek, hak kavramını sadece bireyin sahip olabileceği ve gerçekleşmesi için başkasının eylemini gerektirmeyen negatif bir olgu olarak

değerlendirir ve onu sosyal düzenin temel kurucu unsuru (Freeden, 1991:1) olarak tanımlar. Doğal hak kavramı da, tüm liberal düşünürler tarafından paylaşılmamakla birlikte, liberal düşünce geleneğindeki hak ve özgürlükler tartışmasının temeline yerleşmektedir.

Sosyalist gelenek ise bir yandan sınıflı toplumdaki hak kavramını ve böylesi bir hak kavramının doğal olarak ele alınmasını eleştirmekte, diğer yandan da hak kavramını sosyal ve insanı ihtiyaç kavramlarıyla temellendirmekte, hakkın sadece negatif karakterli -gerçekleşmeleri için başkalarının bir şey yapmasına gerek olmayan- ve doğal bir kurum olarak ele alınmasını eleştirmektedir. Çünkü hak ve özgürlükler bireye ait olmakla birlikte, bunların kullanımı ancak toplum içinde anlamlıdır. Bir başka deyişle -örneğin- ifade özgürlüğü, birey toplum içerisinde yaşamıyorsa anlamlı değildir; bu nedenle de bu haklar, bireyin toplumdaki diğer bireylere ve devlete karşı elinde bulundurduğu değil, ancak onlarla birlikte kullanabildiği haklardır. Ayrıca negatif haklar dahi, son analizde, varlıkları için toplumsal düzeyde bir şeylerin yapılmasını gerektirmektedir. Örneğin yaşam hakkı, sadece bir şey yapmama anlamında öldürmeme eylemsizliği ile var olabilecek bir hak değildir. Asgari sağlık koşullarının gerçekleştirilmediği bir toplumda öldürmeme eylemsizliği, yaşam hakkını garanti altına almak için oldukça yetersiz bir kriter olarak tanımlanmaktadır.

Marx da *German Ideology* (1977:183-184) de, Hobbes ile başlayan bu modern geleneği eleştirir ve özellikle doğal hak anlayışını hakkın güçle, iktidarla (power) özdeş tanımlanması olarak yorumlar. Marx'a göre, hakkın temelinde gücü gören düşünürler hakkın temelinde irade ve isteği (will) görmektedirler. Oysa insanların maddi yaşamları, üretim biçimleri ve karşılıklı ilişki formları arzu ve iradelerinden oldukça bağımsız hareket etmektedir.

Marx, Hegel'in evrensel devletini ve sivil toplum kavramını analiz ettiği yazılarında da doğal haklar doktrinini ve doğal haklar doktrini içerisinde özetlenen burjuvazinin özel çıkarı ile haklar doktrini içerisinde çerçevesi çizilen insanın doğası arasındaki ayrımı soyut olarak aracılık etmesi nedeniyle, kültürel evrensel olarak tanımlanan Hegelci devleti eleştirir¹ (Marx 1977:26-35)

---

¹ Marx'ın doğal haklar ve özel çıkarlar arasındaki tezata değinerek Hegelci sivil toplumu eleştirdiği yazıları daha çok ilk dönem eserlerinde, *Jewish Question* (1977:39-63) ve *German Ideology* (1977:159-191), *Critique of Hegel's Philosophy of Rights* (1977:26-35) ve *Towards a Critique of Hegel's Philosophy of Rights* (1977:63-75) isimli çalışmalarında bulunabilir. Marx devlet sorununu ele alırken devlet-toplum ilişkisini *sınıf hakimiyeti ve maddi temeller* kavramları çerçevesinde ele alır. Ritzer (1983, 80-81) ve Johnson (1986:51)'un da belirttikleri

Engels (1878:60-62) ise *Anti Dühring*’de doğru kavramının tarihsel ve toplumdaki değişen karakterinin altını çizdikten sonra hak kavramının toplumun içinde bulunduğu ekonomik çağ ile doğrudan ilişkili olduğunu belirtmektedir. Engels’e göre evrensel anlamda bir insan hakları anlayışı ancak ve ancak sınıfsız toplum ile birlikte ortaya çıkabilecektir².

1.1. İnsan Hakları ve İnsanların Hakları

Yukarıda bir kısmı ana hatlarıyla özetlenen tartışmaların da ortaya koyduğu gibi hak kavramını farklı bakış açılarından tanımlamak, farklı kriterlerine dayanarak sınıflandırmak mümkündür; fakat iki noktanın altını özellikle çizmek gerekmektedir: Birincisi, hak kavramının sadece siyaset teorisinin değil, pratik siyasetin de temel motifi olduğudur. Hatta bir adım daha ileri giderek siyaseti, ağırlıklı olarak haklar ve özgürlükler üzerinde yürütülen tartışma ve pratikler bütünü olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır: Kimlerin hangi sosyal güvencelerden (haklarından) yararlanacağı, siyasal sisteme diğerleri kadar etkin bir şekilde katılmayanların bu mağduriyetlerinin nasıl giderileceği (ve bu haklarını diğerleri ile aynı düzeyde kullanabileceği), vergilerden oluşan kamu kaynaklarından hangi toplumsal sınıfların nasıl yararlanacağı, anadilde eğitim, yayın gibi tartışmaların, güncel siyasetin temel konuları arasında yer aldığı bir kez daha hatırladığımızda, hak ve özgürlük kavramının günlük siyasal pratik içindeki önemi de bir kez daha ortaya çıkacaktır. İkinci olarak altı çizilmesi gereken nokta, insanların hakları ve insan hakları kavramlarının birbirleriyle yakından ilişkili fakat ayrı kavramlar olduklarıdır. Donnoelley (1995:20)’in bize hatırlattığı gibi insan hakları, insanların sahip olduğu hakların özel bir grubunu oluşturmaktadır. Bir başka deyişle, çeşitli düzeylerde haklardan bahsetmek, hakları çeşitli açılardan sınıflandırmak ve/veya eleştirmek mümkündür fakat, *insan haklarından* bahsettiğimizde genel olarak hak kavramından (insanların hakkı kavramından) daha spesifik bir alana işaret etmiş, yukarıdaki sınıflandırmalar içerisinde adı geçen haklardan kimilerini dışarıda bırakmış oluruz.

1.1.1. İnsan hakları neden önemli ?

İnsan hakkı dendiğinde, Kuçuradi (1982:47)’nin de vurguladığı gibi, insanın, *insan* olması nedeniyle sahip olduğu, insanın onuru ve değerleriyle doğrudan ilintili bir takım haklardan bahsetmiş olmaktadır. Kuçuradi insan

---

gibi bu kavramlar Marx’ın (ve klasik Marxistlerin çoğunun) devlet formlarını inceleme ile ilgili temel kavramlarını oluşturmaktadır.

² Sosyalist ve Marksist gelenekte insan hakları kavramı ile ilgili olarak ayrıca Bkz. Devine-Hanson-Wilde (1999:45-47).

haklarının *talepler* olarak da ele alınabileceğini belirtmekte ve bu hakları insani varlıkla (being) ilgili gerekliliklerde aramaktadır. Bu talepler insanın değerinde gözlenebilir, fark edilebilirler ve bireyleri tek bir nedenle korurlar: İnsan olmaları (Kuçuradi, 1982: 42). Yazara göre insan haklarıyla ilgili bir çok belgeye göz atıldığında siyasal, sosyal, ekonomik vb. birçok insan hakından bahsedilmesine rağmen, temel (fundamental) insan haklarından bahsedilmemektedir (Kuçuradi:1982:48). Oysa insan haklarının temeli, insanlığın başarıları ve elde edilen bu potansiyeli korumak için gerekli şartların açık bilgisiyle elde edilen, insanın potansiyelinin sistematik bilgisidir (Kuçuradi, 1982:48). Bir başka ifade ile insan hakları insanın asgari insani potansiyelini gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğu, en temel, en asgari hak ve özgürlükleri dizgesi; kendi insanlığının evrensel asgari önkoşuludur. Bu şekilde tanımlanan bir insan hakları kavramının, aynı zamanda, tüm insanların sahip olmaları *gereken* ahlaki standartları belirlediği, yani olan bir durumdan daha çok olması gereken bir durumun altını çizdiği de açıktır (Mercier 1970: 15; Kuçuradi,1970:47): Tıpkı MacDonald (1970:44)'ın verdiği örnekte olduğu gibi, Rousseau "insanlar özgür doğar" dediğinde, milyonlarca bebeği gözlemleyerek onların özgür olduklarını tespit etmiş ve böylece bu önermeyi ortaya atmış değildir. Farklı bir ifade ile belirtmek gerekirse insan hakları, evrensel genel geçerliğe sahip olduğu düşünülen ahlaki bir değer, bir standart olarak, bir ülkenin pozitif hukuku onu tanısa da tanımasa da, o ülkede yaşayan insanların hakları arasında sayılmaktadır; tıpkı MacDonald (1970:53)'ın belirttiği gibi, bir köle de, mevcut hukuk kodları onu köle olarak tanımlasa da insan haklarına sahiptir. İnsanlar tesadüfi olarak İngiliz, Fransız veya Amerikalı doğabilirler, tesadüfi olarak siyah doğabilirler. Tesadüfi olarak doktor, asker veya işçi de olabilirler, fakat tesadüfen "insan" olarak doğmazlar: Bir insan doğası vardır ve insan doğası tüm insanlarda aynıdır. İnsan hakları kavramını, mevcut durumun incelenmesinden, gözlemlenmesinden türetilmiş değil de, evrensel ve ahlaki bir kriter, fiili olarak dünyanın herhangi bir bölgesindeki insan buna sahip olmasa bile soyut olarak sahip olması gerektiği farz edilen, evrensel bir politik-iyi ve ahlaki olarak diğer hakların en üstünde ve onlara haklara yol gösterici bir postula haline getiren, insan haklarını günümüz siyasal teori ve güncel siyasa tartışmalarının merkezine oturtan da insan hakları kavramının bu özelliğidir.

Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nde sıralanan hakları, insan hakları kavramının somut, ete kemiğe bürünmüş şekli, ya da onun uluslararası siyasal pratikte kabullenilmiş genel geçer formu olarak düşündüğümüzde soyut, teorik insan hakları kavramının evrenselliği ve bir ahlaki politik-iyi olma özelliği ile Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nde her biri birer insan hakkı olarak tanımlanan kimi haklar arasında bir çatışmanın olduğuna

bir çok yazar tarafından dikkat çekilmektedir³. Bir örnekle açıklamak gerekirse, bu beyannamenin 21. maddesinin ikinci fıkrasında belirtilen, herkesin ülkesinin kamu hizmetlerinden eşit olarak yararlanması hakkının, pratikte evrensel bir uygulanabilirliğe sahip olmadığı açıktır; çünkü ne dünya üzerindeki tüm ülkelerde kamu hizmeti kavramı her zaman aynı hizmetleri ifade etmekte, ne de dünya üzerindeki hiçbir hükümet yurttaşlarına ayrımsız ve tam anlamıyla eşit düzeyde bu hakları götürebilmektedir. Fakat, insan hakları kavramının bir ahlaki ilke, şu anda mevcut olmasa dahi, ahlaki olarak olması gerektiğine kanaat getirilmiş evrensel bir politik-iyi olma özelliği hatırlandığında, tüm toplumlarda aynı biçimde uygulanması imkansız olduğu açık olan bu ilkenin dahi temel bir insan hakkı olarak önemli ve geçerli olduğu görülebilmektedir. Bir başka deyişle, İnsan Hakları Evrensel Beyanname’si’nde tanımlanan her hakkın teorik olarak evrensel uygulanabilirliğini sorgulamak ile onun evrensel olarak uygulanması gerektiğini sorgulamak aynı şeyler olarak ele alınmamalıdır. Evrensel İnsan Hakları Beyannamesindeki kimi hakların dünya üzerindeki tüm ülkelerde eşit olarak uygulanmaması durumu ile –ki bu açıktır– eşit olarak uygulanmaları gerektiği, yani bunun bir ahlaki politik kriter olarak muhafaza edilmesi gerektiği birbirinden ayrılarak tartışılmalıdır. Nitekim İnsan Hakları Evrensel Beyanname’si’nde yer alan herkesin ülkesindeki kamu hizmetlerinden eşit olarak yararlanma hakkı, herkesin doğrudan veya özgürce seçilmiş temsilciler aracılığıyla ülkesinin yönetimine katılma hakkı (Md. 21), toplumsal güvenliğe sahip olma hakkı (Md. 22), işsizliğe karşı korunma hakkı (Md. 23/1), eşit ve elverişli bir ücret alma hakkı (Md. 23/2), dönemsel tatiller ve dinlenme hakkı (Md. 24), beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı (Md. 25/1) ve anne ve çocukların özel bakım ve yardım hakları (Md. 25/2) gibi haklar bu kapsamda değerlendirilmelidir.

İnsan haklarının evrensel ahlaki bir standart, bir politik-iyi olarak ele alınması, insan hakları kavramını temellendiren, bir başka deyişle onun neden önemli olduğunu açıklamaya çalışan tek teorik ifade değildir: İnsan hakları kavramının değeri farklı yazarlar tarafından farklı açılardan ele alınarak da meşrulaştırılmaya, önemi vurgulanmaya çalışılmıştır. Nitekim, doğal hukuk düşüncesi de insan hakları kavramının önemini ortaya koymak için kullanılan kavramsal araçlardan bir diğeridir.

---

³ Bu konuya daha çok liberal yazarlar tarafından dikkat çekilmekte ve bu görüş negatif hakların pozitif haklara göre önceliği olduğu, negatif hakların birbirleriyle çelişmedikleri ve ancak negatif hakların evrensel anlamda genelgeçerliğe sahip olduğu düşünceleriyle meşrulaştırılmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak Bkz Shue (1982:23), (Barry, 1995:255-256), (Erdoğan,1998:3-4)

Kökenleri Antik Yunan düşüncesine değin uzatılabilecek ve özellikle sözleşmecî düşünürler tarafından üzerinde önemle durulmuş doğal hukuk düşüncesi en genel ifadesi ile insanın, kendi doğasından kaynaklanan, vazgeçilmez haklara sahip olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Doğal hukuk anlayışı, özellikle sözleşmecî düşünürlerin başvurduğu temel araçlardan birini de oluştura gelmiş; doğal hukuk kavramı ve toplumsal sözleşme düşüncesi genellikle beraber anılmıştır. Farklı düşünürlerin doğal hukuk ve toplumsal sözleşme konusundaki nüansları bir yana bırakılırsa, bu konudaki görüşleri kabaca iki kısma ayırmak mümkün olur: Hampton'dan yararlanarak söylemek gerekirse temelinde doğal hukuk anlayışı yatan sözleşmecî düşünceler iki türdür: Birinci tür doğal hukuk ve sosyal sözleşme teorilerini, insanların somut, temel ihtiyaçlarını karşılamak şartıyla kendi iktidarlarını siyasal yöneticilere ödünç verdiğini söyleyerek devleti meşrulaştırırlar oluştururken; ikinci tür teorileri ise insanların somut temel ihtiyaçlarını karşılamak umuduyla kendi iktidarlarını siyasal yöneticilere *devrettiğini* veya ona yabancılaştığını söyleyerek devleti meşrulaştırırlar oluşturmaktadır.

Hampton (1986:258)'a göre bu iki tür teori aynı zamanda devlet toplum ilişkisinin anlaşılması açısından da önem taşımaktadır. Birinci tür sosyal sözleşme teorileri bir yöneten-yönetilen ilişkisi tasarlarlarken; Hobbes ve Rousseau'nun da aralarında yer aldığı ikinci tür teoriler efendi/köle ilişkisi ortaya koymaktadırlar. Hampton, birinci tür sözleşmeleri *temsilci* (agency); ikincileri ise *yabancılaşmacı* sözleşme teorileri olarak adlandırmaktadır.

Hampton'un sınıflandırmasından yola çıkarak, doğal hukuk ve sözleşme kavramları yardımıyla insan hakları düşüncesinin nasıl temellendiği üzerinde durulacak olursa, ilk olarak bu temellendirme işleminin Hampton'un birinci tür olarak adlandırdığı doğal hukuk ve sözleşme teorileri yardımıyla yapıldığını belirtmek gerekmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi birinci tür, yani temsilci sosyal sözleşme ve doğal hukuk düşünceleri insanların doğal, yani toplum ve siyasi iktidar var olmadan önce dahi sahip oldukları haklarını, topluma/siyasi iktidara ödünç vermeleri esasına dayanmaktadır. Doğal hukuk ile insan hakları kavramını birbirine bağlayan da bu bağ olmuştur: Evrensel, insanların insan olmaları sebebiyle sahip oldukları kabul edilen insan hakları (kavramı), bir anlamda, insanın kendi doğasının ürünü olan ve henüz toplum/siyasi iktidar yokken bile sahip olduğu haklar olarak tanımlanan doğal hukukun içeriği olarak ele alınmıştır. Doğal hukuk ve insan hakları kavramları arasında kurulan bu ilişki insan haklarını, insan hakları kavramını evrensel ahlaki kriterler olarak temellendiren düşüncelerde olduğu gibi, doğal, yani insanın kendi yapısına, doğasına içkin, pozitif hukuk tarafından tanınmasa dahi mevcut iktidara karşı ileri sürebileceği bir hak haline getirmektedir.

İnsan hakları, bir diğer şekilde “evrensel ahlaki yükümlülükler” anlayışı ile de temellendirilmektedir. Bu görüşe göre insanlar, kültürel farklılıkları ne olursa olsun ahlaki ve sosyal varlıklardır ve hepsi aynı ahlak yasasını paylaşmasalar da hepsinde toplumsal işbirliği potansiyeli ve bunun gerektirdiği ahlaki yeterlilikler vardır ve bunlara ilave olarak bütün insanların birbirinin hemcinsi sayılmaları evrensel ahlakın temel ilkesidir. Bu ilke, ahlaki yetenek ve değerlerin kapsam itibarıyla evrensel olmasını gerektirmektedir (Erdoğan: 1993:37).

Faydacı teorisyenler ise insan haklarını sonuçları çerçevesinde değerlendirerek tartışmaktadırlar (Bentham, 1970:38:37, Barry,1995:237). J. Bentham, doğal hakları (ve insan haklarının doğal hukuka dayandırılarak savunmasını) eleştirmekte ve doğal hak kavramını hatalı ve boş bulmaktadır (Bentham, 1970:38:37) Bentham’a göre haklar, hükümetin dışında ortaya çıkmamışlardır; büyük tezatların dışında mutlaklıkları yoktur ve insanların eşitliğine dair sürdürülemez bir inanca dayanmaktadırlar. İnsanların mallarını, yaşamlarını vb. korumak için yasalar yapılamaz. Yasalar (birilerinin) özgürlüğünü sınırlandırır (Hook, 1967:10-11). Sonuçta, Bentham’a göre, genel fayda tarafından yaratılanın dışında bir doğal hak yoktur. Doğanın kendine içsel bir değeri ve yasaları olmadığı gibi bize nasıl davranacağımız hakkında da fikir veremez (Freedon, 1991:18-19).

İnsan haklarının teorik düzeyde meşrulaştırılmasıyla yani onun neden önemli olduğunun ortaya konmasıyla ilgili düşüncelerin temel ortak yönü, insan hakları denilen haklar dizgesinin –her nasıl temellendirilirse temellendirilsin- evrenselliği ve bu hakların insanın insan olmaktan kaynaklanan özellikleri, doğası nedeniyle herkesin sahip olduğu/olması gereken haklar olduklarıdır. İnsan hakları kavramı altında yatan bu temel özellik, toplum/birey ve devlet arasındaki bir ana sözleşme, temel mutabakat metni olan, en azından siyasal teoride böyle tanımlanan somut anayasalar ile insan hakları kavramının ilişkisini ön plana çıkarmaktadır. Yukarıda da tartışıldığı gibi insan hakları herhangi bir ülkenin pozitif hukukunda tanımlanmasa dahi o ülkede yaşayan insanların hakkıdır, fakat bu ifade pratikte mevcut siyasi iktidarlar üzerinde, insan haklarını tanımaları gerektiğine dair manevi/uluslararası bir baskı yapmaktan başka bir şeye de tekabül etmemektedir. Bir başka deyişle, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde insanlar arasında renk farkı gözetilemeyeceğinin belirtilmesi somutta, apartheid dönemi Güney Afrika’sındaki siyahlar için –ki teorik olarak, ırksal bir ayrıma tabi tutulmamak onların da insan hakkıydı- pek de fazla bir anlam ifade etmemekteydi. Fakat yine bu hakkın tüm insanlara ait olduğu şeklindeki teorik varsayım, apartheid dönemi Güney Afrika’sına yönelik uluslararası baskıları artırarak apartheid döneminin sona ermesinde önemli bir role sahip olmuş-

tur. Anayasalar ve insan hakları ilişkisi konusundaki bu örneğe karşın Tanör (1991:278)'ün Anayasalar ve insan haklarının korunması arasındaki ilişkinin doğrusal bir ilişki olarak görülmemesi gerektiği yönündeki eleştirisini de akılda tutmak gerekmektedir. Tanör'ün bu konudaki görüşü, anayasalar ne kadar demokratik bir ortamda oluşturulursa oluşturulsun, anayasanın oluşumunda söz sahibi olanların fiilen ve/veya hukuken iktidarı ve devleti ellerinde tutanlar olduğu yönündedir.

2. 1982 ANAYASASI'NA GÖRE TÜRKİYE'DE HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

Tanör'ün hatırlatmalarını bir an için de olsa bir kenara bırakma pahasına, anayasaya, yani toplum/birey ve devlet arasındaki temel sözleşmelere, ya da Tanör'ün ifadesi ile fiilen ve/veya hukuken iktidarda olanların belirlediği/yazdığı/yazımında etkili olduğu metinler olan anayasada Türkiye'de yaşayan insanların haklarının neler olduğuna, bu hakların 1982 Anayasası'nda kısaca nasıl tanımlandığına bakmak yerinde olacaktır.

1982 Anayasası'nda haklara, “Temel Haklar ve Ödevler”, “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” ve “Siyasal Haklar ve Ödevler” başlıkları altında değinilmiştir. Temel hak ve özgürlükler başlığı altında anayasada, kişi dokunulmazlığı, zorla çalıştırmama, kişi hürriyeti ve güvenliği, özel hayatın gizliliği, haberleşme hürriyeti, yerleşme ve seyahat özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, düşünce ve düşünceyi açıklama özgürlüğü, bilim ve sanat özgürlüğü, basın özgürlüğü, süreli ve süresiz yayın özgürlüğü, düzeltme ve cevap hakkı, toplantı gösteriş ve yürüyüş hakkı, dernek kurma hakkı, mülkiyet hakkı ve ispat hakkı konularına yer verilmektedir. Temel hak ve hürriyetlerin korunması ile ilgili olarak ise 1982 Anayasası, bireylerin hak arama hürriyeti ve kanuni hakim güvencelerinin olduğunu belirtirken, hiç kimsenin kanunun öngörmediği bir suçtan dolayı cezalandırılmayacağını, Anayasa ile tanınmış hak ve hürriyetleri ihlal eden herkesin yetkili makama geciktirilmenden başvurma imkanının sağlanmasını isteme hakkına sahip olduğunu da belirtmektedir.

1982 Anayasası'nda sosyal ve ekonomik haklar başlığı altında ise eğitim ve öğretim hakkı, tarım, hayvancılık ve bu üretim dallarında çalışanların korunması, kamu yararı, toprak mülkiyeti, çalışma ve sözleşme hürriyeti, çalışma hakkı ve ödevi, sendika kurma hakkı, grev ve lokavt hakkı, ücrette adaletin sağlanması, sağlık, çevre ve konut hakkı, gençliğin korunması, sporun geliştirilmesi, sosyal güvenlik hakkı, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunması ve sanatın ve sanatçının korunması konularına yer verilmiştir.

1982 Anayasası’nda tanımlanan siyasi haklar ise Türk vatandaşlığı, seçme ve siyasi faaliyette bulunma hakları, parti kurma, partilere girme ve partiden çıkma, siyasi partilerin uyacakları esaslar, kamu hizmetlerine girme, mal bildirimi, vatan hizmeti, vergi ödevi ve dilekçe hakkı başlıkları altında toplanmıştır.

Anayasanın geneline göz atıldığında 1982 Anayasası’nın İnsan hakları kavramının temel karakteristiğine uygun olarak insan haklarını bireylerin kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez haklar olarak ele aldığı ve İnsan haklarıyla ilgili uluslararası metinlerde (özellikle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi) yer alan hakların çoğunluğuna yer verdiği görülmektedir (Tanör, 1991:253). Bununla birlikte 1982 Anayasası, oluşum süreci ile birlikte daha yakından okunduğunda, Anayasa’da sıralanan hakların iyice sınırlandırıldığı, kullanımının zorlaştırıldığı görülmektedir. Anayasa’da bireylerin hakları ile ilgili olarak sıralanan maddeler sınırlamaları ile birlikte değerlendirildiğinde söz konusu bu hakların, uluslararası metinlerdeki içeriklerini neredeyse kaybettikleri, bireyin devlete karşı ileri sürdüğü, kişiliğine bağlı dokunulmaz devredilmez ve vazgeçilmez niteliklerinden çıktıkları, tersine, devleti bireye karşı korur hale geldikleri görülmektedir.

1982 Anayasası’nda bireylerin hak ve özgürlüklerine getirilen sınırlamalar dört ayrı kaynaktan beslenmektedir. Bunlardan ilk üçü biçimsel türde sınırlamalardır. Bu konudaki birinci kaynak Anayasa’da tanımlanan tüm hak ve özgürlüklerin kullanımıyla ilgili genel sınırlama ilkelerinin ortaya konduğu 13. ve 14. maddelerdir. Bu maddelerde belirtilen genel sınırlama ilkelerinin muğlak, başka bir deyişle zamana, zemine ve onu yorumlayana göre değişebilecek “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü” kavramına dayanılarak gerçekleştirilmeye çalışılması ise ayrı bir tartışma konusudur. Bir başka deyişle bu kavramın içeriğinin belirsizliği Anayasa’da tanımlanan hakların bir yandan neye göre sınırlandırıldığı, diğer yandan da bu belirsizlik nedeniyle hak ve özgürlüklerin kendisini belirsiz ve daha da önemlisi güvencesiz hale getirmektedir. İkinci biçimsel sınırlama ise her bir hakkın kullanımıyla ilgili olarak belirtilen özel sınırlamalardır ve sadece söz konusu hak ve özgürlükler için geçerlidir. Burada Anayasa’da bireye tanınan hakkın, ödev ile birlikte tanımlandığını da vurgulamak gerekmektedir. Bir başka deyişle Anayasa için bireyin temel hakları değil, temel hak ve ödevleri, siyasal hakları değil siyasal hak ve ödevleri söz konusudur. Ayrıca Anayasa, tanımladığı hak ve hürriyetlerin, orada tanımladığı şekilden daha geniş yorumlanmasına olanak tanımamaktadır.

Üçüncü biçimsel sınırlama ise Anayasa’nın, hakkın sınırlandırılmasını ilgili yasaya bırakması ile ortaya çıkmaktadır (Tanör, 1991:261). Örneğin

Anayasa'nın 14. maddesi önceden izin alınmaksızın toplantı ve gösteri düzenlemeyi bir hak olarak tanımlarken, bu hakkın kullanımını ile ilgili sınırlamalar yasalara bırakılmaktadır. Mevcut uygulamada ise güzergahı ve konusu önceden bildirilmeyen gösteriler engellenmektedir.

Dördüncü tür sınırlama ise biçimsel olmayıp, Anayasa'nın sahip olduğu bir takım ilke ve değerlerle bu Anayasa'nın oluşum sürecinin yine Anayasa'da sıralanan hak ve özgürlükleri sınırlandırması, kullanımını zorlaştırması veya hakkın içeriğinin boşaltılması sonucunu doğurmaktadır. Yurttaşların Anayasa'da tanımlanan hak ve özgürlüklerine ilişkin son türdeki sınırlamaların en önemli nedenlerinden biri bu Anayasa'nın bir demokratik tartışma ortamının ardından değil de bir askeri darbe sonrasında yapılmış olması –ki darbe, 1961 Anayasası ile getirilen özgürlüklerin terörü besleyen ve güvenlik kuvvetlerinin terörle mücadelesini engelleyen en önemli etkenlerden biri olduğu düşüncesine sahipti; nitekim bu konuda darbenin hemen ardından ve 1982'deki Anayasa oylaması öncesinde yurt gezilerinde darbenin yöneticisi Kenan Evren'in yaptığı konuşmalara dahi bakmak yeterli olacaktır- gelmektedir. 1982 Anayasası'nın bir darbe anayasası olması, halk oyuna sunulmuş meşrulaştırılmasına karşın, onun toplum/birey ve devlet arasında karşılıklı olarak yapılmış bir temel sözleşme olma özelliğini ciddi biçimde yaralamaktadır (Tanör,1991:252). Parla (1995:18)'nin da altını çizdiği gibi 1982 Anayasası'nın bu özelliği, onu, bireyi devlete karşı koruyan bir metin olmaktan çıkararak devleti topluma/bireye karşı koruyan bir metin haline getirmektedir (Parla,1995:18).

Anayasa'da bireylere tanınan tüm hak ve özgürlükleri sınırlandıran dördüncü nedeni besleyen ikinci bir kaynak ise, Anayasa'da tanımlanan devlet yönetimi anlayışıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi 1982 Anayasası biçimsel olarak evrensel insan hakları metinlerinde belirtilen hak ve ödevleri tanımaktadır. Bununla birlikte Anayasa'nın bir çok yerinde "*devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü*" şeklinde ifadesini bulan siyasal anlayış "tüm" temel hak ve özgürlüklerin görünmeyen "genel sınırlama" ilkesini oluşturmaktadır. Anayasa'nın devlet toplum ilişkisini yorumlayış tarzı da bu anlayışın bir uzantısı şeklindedir. Anayasa'da ifadesini bulan, merkezizetçi ve "kutsal" -Parla(1995:18) ya göre metafizik hatta teolojik-devlet anlayışı ile bu devletin bölünmez bir şekilde kendisini bağlı hissettiği türde ve devlete bağlı (itaatkar) birey ilişkisi bu dayanışmacı (solidarist) düşüncüyü⁴ beslemektedir.

---

⁴ Türk yönetim geleneğinin en önemli unsurlarından biri olarak tanımlanan ve 1982 Anayasasına da yansıyan dayanışmacı (solidarist) düşünce için Bkz., (Tekeli-Şaylan: 1978:44-110),

Parla (1995:18) nın bir din-ölümsüz önder-kutsal devlet üçlemesi ile oluşturulan “Türk-İslam teslisi” olarak ifade ettiği ve devletin topluma önceliği/önderliğini vurgulayan “kutsal devlet” anlayışının ortaya konusu ile ilgili olarak 1982 Anayasası’ndan verilebilecek örnekler hayli zengindir. Nitekim, “...*ebedi Türk vatan ve milletin bütünlüğüne ve kutsal Türk devletinin varlığına karşı* (başlangıç par.1)” şeklinde başlayan Anayasa, “Türk milletinin ayrılmaz parçası olan Türk Silahlı Kuvvetlerinin, milletin çağrısıyla gerçekleştirdiği 12 Eylül hareketiyle (başl. par.2)” ifadesiyle, meşru olup olmadığı sorunsal olan darbeyi olumlamakta –ki başlangıç metnindeki bu ifade daha sonra değiştirilmiş ve Türk Vatanı ve Milletinin ebedi varlığını ve Yüce Türk Devletinin bölünmez bütünlüğünü belirleyen bu Anayasa” şeklinde yeniden tanımlanmıştır- ve Anayasa’nın “*Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu ölümsüz önder ve eşsiz kahraman Atatürk’ün belirlediği* (başlangıç par.3)” çizgi doğrultusunda hareket ettiği belirtilmektedir. Başlangıç metninde çizilen kutsal devlet anlayışı, “*milli gurur ve iftiharda, milli sevinç ve kederde, milli varlığa karşı hak ve ödevlerde, nimet ve külfetlerde ve millet hayatının her türlü tecellisinde ortak* (başlangıç par. 9)” olan toplum tasarımıyla dayanımcı yorumunu pekiştirmektedir.

Bu çerçevede Anayasa metninden, Anayasa’nın hak ve özgürlüklerle ilgili temel amacının, insanların devlete karşı ileri sürdüğü hakları korumak ve güvence altına almak değil, Anayasa’da ifade edilen şekliyle kutsal devletin “ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü” tesis etmek olduğu anlaşılmaktadır (Erdoğan,1998:379): “...*hak ve hürriyetlerden hiçbiri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürmek...amacıyla kullanılamaz*” (Md...14/1).

Bununla birlikte Anayasa, insan hakları kavramının evrenselliği ve hakların doğallığı ilkesine ters düşecek biçimde hak ve özgürlükleri “kendi tanımladığı” şekliyle kabul etmekte ve vatandaşların “*bu anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak...onurlu bir hayat sürdürme...yetkisine sahip olduğu* (başlangıç par.6)”nu belirtmektedir. Anayasa sadece insan hak ve özgürlüklerini kendi tanımladığı sınırlar içine hapsedmekle kalmamakta, bunların kullanımını da toplumun huzur ve refahı, milli dayanışma gibi kavramlara indirgemektedir.

Solidarist toplum, kutsal devlet anlayışı ve evrensel insan hakları kavramının millileştirilerek (Tanör, 1991:255) “bu Anayasa’daki...” kavramına

---

(Toprak 1977:92-123), (Ortaylı 1990:30-43), (Toprak 1980:41-49), (Karpat, 1972:243-281), (Heper 1990, 139-150)

hapsedilmesiyle birlikte düşünülmesi gereken bir diğer husus, Anayasa'nın belirli bir düşünceyi zorlayan devlet yönetim felsefesidir. Anayasa'da tasarlanan bu kurgunun metne yansması ise kimi zaman "Atatürk ilke ve inkılapları", kimi zaman da "çağdaş medeniyet düzeni" ve "laiklik" olarak ortaya çıkmaktadır. İdeolojik devlet olarak adlandırılan bu tasarımının bir yansıması olarak Anayasa, "...hiçbir düşünce ve mülahazanın...Türk varlığının Devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının...Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılapları ve medeniyetçiliğin karşısında korunmayacağı (başlangıç par.7)"nı belirtmektedir. Ayrıca "...Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan...(Md. 2/1)" ifadesiyle, Anayasa'nın başlangıçta belirtilen bu ilkesi Cumhuriyetin nitelikleri arasına alınmıştır. Benzer eğilim İnkılap kanunlarının korunması (Md. 174) ile ilgili maddede de görülmektedir.

Siyasi hak ve ödevlerin ele alınışında Anayasa, demokratik katılım ve özgürlükçülükten çok (Erdoğan:1998:389), idari vesayeti (Parla, 1995:47) ön plana çıkarmış, siyasi faaliyetin alanını daraltmıştır.

3. SOSYOLOJİK VERİLER IŞIĞINDA TÜRKİYE'DE HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

Türkiye'nin siyasal ve sivil özgürlüklerin düzeyi ile ilgili fikir edinebilmek için, dünya üzerindeki tüm ülkelerdeki sivil ve politik özgürlüklerin durumunu inceleyerek onlara not veren Freedom House (FH)'un verilerinden yararlanmak mümkündür. Örgüt, bu çalışmaya 1972 yılından bugüne kadar, 192 ülke ve Kıbrıs gibi bağımsız olmayan/bağımsızlığı tanınmayan 18 bölgede devam etmektedir. Söz konusu çalışma çerçevesinde bu ülkeler çeşitli sosyo politik göstergeler bağlamında incelenerek bu ülkelerdeki hak ve özgürlüklerin düzeyi hesaplanmaktadır. Bu hesaplama sonucunda her bir ülkeye 1 ila 7,7 arasında bir not verilmektedir. Elde edilen skor ne kadar düşükse bu, söz konusu ülkede hak ve özgürlüklerin o kadar fazla olduğu anlamına gelmektedir. Bu puanların hesap edilmesi sırasında Freedom House, her bir ülkede yayınlanan analitik raporlar ve sayısal verileri de kullanmakta, resmi ve sivil kuruluşlar tarafından hazırlanan rapor ve diğer yayınları da göz önüne almaktadır. Freedom House elde ettiği bu verileri iki ana başlık (sivil haklar ve özgürlükler, siyasal haklar ve özgürlükler) altında derlemektedir. Siyasal haklar ve özgürlüklerin var olması, bir ülkede bireylerin, politik süreçlere aktif bir şekilde katılmasına imkan verecek haklara sahip olması anlamına gelmektedir. Sivil haklar ise bireylerin temel hak ve özgürlükleri yanında, düşünce ve örgütlenme özgürlüğü, seçme seçilme ve bu amaç için toplanma gibi hak ve özgürlükleri içermektedir.

Her bir ülke için 1-7,7 arasında belirlenen nihai skorlara ulaşabilmek için Freedom House, ilk önce her bir kritere ilişkin ham puanlar oluşturmakta, nihai skorlar bu ham puanlardan yola çıkılarak elde edilmektedir. Bunun için ilk başta, her bir ülke ya da bölgenin politik haklarını ölçecek, üç alt kategoride gruplandırılmış 10 soru sorulmakta ve her bir soru için 0-4 arasında ham puan verilmektedir. Sivil hakların düzeyinin belirlenebilmesi için de bu puanlama, dört alt kategoride gruplandırılmış 15 soru için yapılmaktadır. Araştırma kapsamındaki ülkelerin her bir alt kategoride aldıkları ham puanlardan yola çıkılarak da, nihai skorlara ulaşılmaktadır. Freedom House’un puanlama sistemine göre, 1-2,5 arasındaki skorlar ülkenin tamamen özgür (F-Free); 3-5,5 arası skorlar kısmen özgür (PF-Partly Free) olduğunu gösterirken; 5,5-7,7 arasındaki skorlar ise o ülkede sivil ve politik özgürlüklerin tanınmadığı (NF-Non Free) anlamına gelmektedir⁵.

Hiç kuşkusuz Freedom House’un yukarıda ana hatlarıyla özetlenen bu metodolojisini eleştirmek, hak ve özgürlüklerin yasal olarak tanınması durumuyla, o hakların kullanımı arasında bir fark olduğunu belirtmek gerekmektedir. Gerçekten de bir hakkın yasal metinlerde yer alması, o hakka konu olan özgürlüğün toplumsal pratikte sorunsuz şekilde uygulanabilirliğini göstermemektedir. Fakat, hakların kullanımıyla varlığı arasındaki sınırı net bir şekilde çizememesine karşın, Türkiye’deki hak ve özgürlüklerin düzeyini sayısal verilere dönüştürerek, tarihsel perspektiften ve karşılaştırmalı bir şekilde ortaya koymaya çalışan ne yerli ne de yabancı başka bir çabaya rastlamak mümkün olmadığı için Freedom House’un verilerini kullanmak, en azından yasal düzeyde hak ve özgürlüklerin ne kadar tanındığını tespit etmek yerine olacaktır.

Freedom House’un araştırmaları çerçevesinde Türkiye’nin 1972-2002 yılları arasındaki özgürlük düzeyini şu şekilde tablolataştırmak mümkündür:

Tablo 1: 1972-2003 Yılları Arasında Türkiye’deki Hak ve Özgürlük Skorları

Yıllar	Türkiye	Statüsü
1972-73	3,4	PF
1973-74	2,4	PF
1974-75	2,3	F
1975-76	2,3	F

⁵ Freedom House’un araştırma metodoloji ile ilgili bilgiler,

<http://www.freedomhouse.org/research/freeworld/2003/methodology.htm> adresinden özetlenmiştir.

1976-77	2,3	F
1977-78	2,3	F
1978-79	2,3	F
1979-80	2,3	F
1980-81	5,5	PF
1981-82	5,5	PF
1982-83	4,5	PF
1983-84	4,5	PF
1984-85	3,5	PF
1985-86	3,5	PF
1986-87	3,4	PF
1987-88	2,4	PF
1988-89	2,4	PF
1989-90	3,3	PF
1990-91	2,4	PF
1991-92	2,4	PF
1992-93	2,4	PF
1993-94	4,4	PF
1994-95	5,5	PF
1995-96	5,5	PF
1996-97	4,5	PF
1997-98	4,5	PF
1998-99	4,5	PF
1999-00	4,5	PF
2000-01	4,5	PF
2001-02	4,5	PF
2002-2003*	3,5	PF

Kaynak: Freedom House, *Freedom in the World Country Ratings 1972-73 to 2001-2002, Annual Freedom in the World Country Scores*

Yukarıdaki tablodan da görülebileceği gibi Türkiye, 1976-1979 döneminde 2,3 puan alarak özgür ülkeler ile kısmen özgür ülkeler arasındaki bir noktaya yerleşirken, 1980-1982 arasında hak ve özgürlükler puanı 5,5'a düşmüş, Türkiye özgürlüklerin tanınmadığı ülkeler arasında sayılmıştır. Bu tarihten sonra Türkiye, kısmen özgür ülkeler ile özgürlüklerin olmadığı ülkeler arasındaki konumunu devam ettirmektedir; fakat eğilim özgürlüklerin

* 2002-2003 yılına ilişkin veriler Freedom House, *Freedom in the World 2003 An Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties, 2004b*, <http://www.freedomhouse.org/research/2003/countries.html> isimli kaynaktan alınmıştır.

artması yönündedir: Türkiye 1982-84 arasında 4,5; 1984-1986 arasında 3,5; 1987-1989 arasında ise 2,4 puan alır. 1994’den sonraki iki yıl ise hak ve özgürlükler yönünde kısmi bir kötüleşme görülmekle birlikte daha sonraki yıllarda tekrar bir artma eğilimi gözlemlenmektedir⁶. 2003 yılında ise görece bir ilerleme kaydedilmiş ve Türkiye’nin özgürlük düzeyi 3,4’e ilerlemiştir. Böylesi bir ilerlemenin kaydedilmesinde AB uyum paketi çerçevesinde getirilen yeni yasal düzenlemelerin büyük etkisi olduğunu belirtmeden geçmemek gerekir. Ve yine belirtmeden geçmemek gerekir ki AB uyum süreciyle haklar sadece “tanınmakta”, “tanımlanmaktadır”. AB genişleme süreci yetkililerinin de sıkça eleştirdiği gibi, hakların tanınmıyor olması bu hakların uygulamada kullanılabilirliğini göstermemekte, hatta mevcut yasal düzenlemelere karşın halen hakların kullanımına ilişkin ciddi sorunlar yaşanabilmektedir.

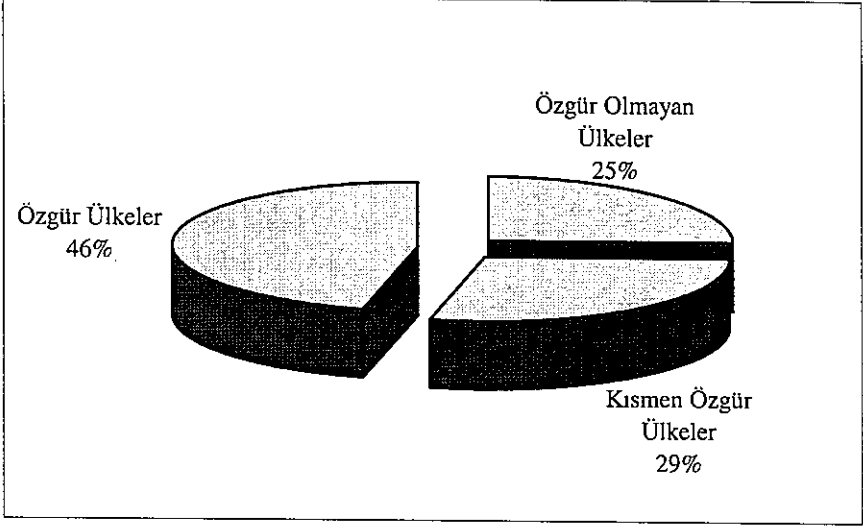
Tablo 1’deki veriler ışığında 1972-2002 yılları arasındaki otuz yıllık tarih kesiti içerisinde Türkiye deki ortalama özgürlük 3,6’dır. Bir başka deyişle bu tarihsel kesit içerisinde Türkiye kimi zaman özgür ülkeler kategorisine, kimi zaman da özgürlüklerin tamamen ortadan kaldırıldığı ülkeler kategorisine yaklaşmakla beraber, genel olarak kısmen özgür ülkeler statüsünde yer almıştır. Türkiye’ye ilişkin bu rakamın neyi ifade ettiğini tam olarak ortaya koyabilmek için Freedom House’un çalışmasındaki bazı ülkelerle Türkiye’yi karşılaştırmak faydalı olacaktır. Örneğin sadece 2001-2002 yılı verileri dikkate alındığında -ki bu dönemde Türkiye’nin puanı 4,5’dir- dahi Türkiye’deki hak ve özgürlükler düzeyi Venezüella (3,5), Bahama (1,1) Yunanistan (1,3), İsrail (1,3), İtalya (1,2), Norveç (1,1) gibi ülkelerin gerisinde kalmaktadır (Freedom House, 2003b).

Aşağıdaki grafikler ise 192 ülkenin özgürlük düzeylerine göre yapılmış sınıflamayı gözler önüne sermektedir. Grafiklerden de görülebileceği gibi, 2003 yılı verilerine göre Dünya üzerindeki 48 (%25) ülkede sivil ve siyasal haklar yoktur. Türkiye’nin de aralarında bulunduğu 55 (%29) ülkede ise sivil ve siyasal haklar kısmen tanınmaktadır. Freedom House’un verilerine göre 89 ülkede ise sivil ve siyasal haklar tanınmaktadır. Bu oranlardan hareketle belirtmek gerekirse, Grafik 2’nin de ortaya koyduğu gibi, dünya üzerindeki her 100 kişiden 44’ü Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarından daha fazla sivil ve

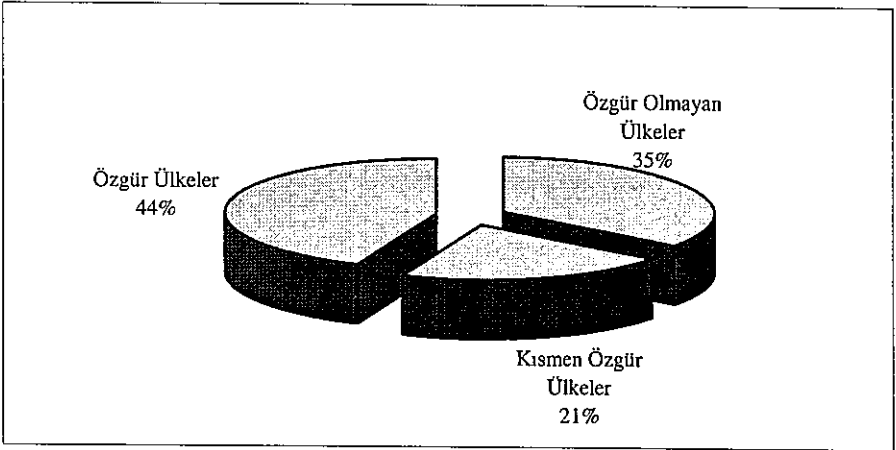
⁶ 2002 yılında FH’nin verdiği not bu düşme eğilimini tersine çevirmekle birlikte gerek FH gerekse Human Rights Watch (HRF) Türkiye’deki sivil ve politik hakların düzeyi konusunda ihtiyatlı ve iyimser bir dil kullanır. FH’nin 2001-2002 notu sivil haklar için 5; politik haklar için 4’dür ve yıllık raporda ülkenin kısmen özgür ülkeler statüsünde yer aldığı belirtilir. (http://www.freedomhouse.org/Humanrights_TURKEY/FreedomintheWorld2001-2002.htm) HRW’de idam cezasının ve Kürtçe yayın yasağının kaldırılması gibi uygulamalarla Türkiye’nin insan hakları uygulamaları yönünde bir gelişme kaydettiğinin altını çizmektedir (Human Rights Watch 2003).

siyasal haklara sahipken, 21'i eşit, 35'i ise daha az sivil ve siyasal haklara sahiptir.

Grafik 1: 2003 Yılı İtibariyle Dünya Üzerindeki 192 Ülkenin Özgürlük Düzeylerine Göre Dağılımı

Grafik 2: 2003 Yılı İtibariyle Dünya Nüfusunun Özgürlük Düzeylerine Göre Dağılımı

Sadece sivil ve siyasal haklar açısından değil, bilgi edinme ve fikir özgürlüğünün önemli bir göstergesi olarak basına tanınan özgürlükler açısından da Türkiye’nin durumu çok iyi değildir. Basın ve yayın özgürlüğüne ilişkin aşağıdaki tablodan da görülebileceği gibi, 1980-2002 yıllarını kapsayan süreçte Türkiye’de basın ve yayın özgürlüğü kısmen tanınmaktadır.

Tablo 2’de de görülebileceği gibi Freedom House’un basın özgürlüklerini değerlendirirken kullandığı değerlendirme metodolojisi, 1994 yılında değiştirilmiştir. 1994 yılına kadar sadece ülkelerin içinde buldukları özgürlükler kategorisi yayınlanırken, 1994’den sonra değerlendirme ve puanlama sistemi tamamen değiştirilmiş, puanlar da yayınlanmaya başlanmıştır. 1994’ten itibaren kullanılan bu puanlama sistemine göre, basın özgürlüğü ile ilgili olarak verilen 0-30 arası skorlar o ülkedeki basın yayın kuruluşlarının özgürce çalışabildiğini gösterirken, 31-60 arası skorlar basın özgürlüğünün kısmen tanındığını, 61-100 arası skorlar ise basın özgürlüğünün olmadığını göstermektedir.

Tablo 2: 1980-1993 Yılları Arasında Türkiye’de Basın ve Yayın Özgürlüğü

Yıllar	Basın	Yayın
1980	F	PF
1981	PF	NF
1982	PF	NF
1983	PF	NF
1984	PF	NF
1985	PF	NF
1986	PF	NF
1987	PF	NF
1988	PF	NF
1989	PF	PF
1990	PF	PF
1991	PF	PF
1992	PF	PF
1993	PF	PF

Kaynak: Freedom House, Annual Suvey of Press Freedom-Rankings 1980-1993, <http://www.freedomhouse.org/research/ratings80-93.XLS>.

Tablo 3: 1994-2003 Yılları Arasında Türkiye’de Basın Yayın Özgürlüğü

Yıllar	Skor	Statüsü
1994	59	PF
1995	73	NF
1996	74	NF
1997	65	NF
1998	69	NF
1999	69	NF
2000	58	PF
2001	58	PF
2002	58	PF
2002*	555	PF

Kaynak: Freedom House, Annual Suvey of Press Freedom-Rankings 1994-2002 <http://www.freedomhouse.org/research/ratings.XLS>

Yukarıdaki iki tablo birlikte değerlendirildiğinde 1980-2002 yılları arasında Türkiye’deki basın yayın özgürlüğünün kısmen özgür (PF) statüsünde yer aldığı görülmektedir. Sayısal verilerin yer aldığı 1994-2002 yılları arasındaki verilere yakından bakıldığında ise bu tarihsel kesit içerisinde Türkiye’de basın yayın özgürlüğünün olmadığı görülmektedir; çünkü bu dönemdeki ortalama özgürlük puanı 64,7’dir ve bu skor Türkiye’yi basın yayın özgürlüğünün tanınmadığı ülkeler kategorisine yerleştirmektedir. Yine aynı tablodaki verilerden yola çıkılarak basın özgürlüğüne ilişkin bu kötü durumun 2000 yılından başlayarak değişmekte, iyiye doğru gitmekte olduğunu söylemek de mümkündür, fakat 2000 yılından itibaren içinde bulunulan bu durum bile –aynı kategoride yer alınan diğer ülkelere göz atıldığında– kaygı vericidir. Nitekim, Freedom House’un 2003 yılı verilerine göre basın ve yayın kuruluşlarına kısmen özgürlük tanıyan ülkelere bazıları şunlardır:

Bu sınıflandırma çerçevesinde, 2003 yılı verilerine göre Türkiye, 55 puanla, basın özgürlüğü alanında da kısmen özgür ülkeler kategorisinde yer almaktadır. Bu 55 puanın 23’ü yasal düzenlemelerdeki zorluklardan, 23’ü siyasal sistemin basın üzerindeki baskılarından, kalan 9 puan ise basın üzerindeki ekonomik baskılardan kaynaklanmaktadır. Türkiye ile benzer puan aralığında basın özgürlüğüne sahip ülkelere bazılarına baktığımızda ise bu ülkeler arasında Guatemala, Honduras, Endonezya, Kuveyt, Moldova, Nijerya, Pakistan, Paraguay ve Sri Lanka gibi ülkeleri görmekteyiz. Freedom House’un basın yayın organlarını özgür olarak tanımladığı 78 (%41) ülke

* 2003 yılı verileri *Freedom of Press 2003 A Global Survey of Media Independence* isimli çalışmadan derlenmiştir.

bulunmaktadır, 47 (%24) ülkede basın kısmen özgür, 68 (%35) ülkede ise basın özgür değildir. Bir diğer deyişle dünya üzerindeki insanların sadece %20’si bilgi edinme ve düşüncelerini yayınlama hakkına tam anlamıyla sahipken, yüzde 38’i özgür bir basının olmadığı ülkelerde yaşamakta, %42’si ise basın özgürlüğüne sahip olmayan ülkelerde yaşamlarını sürdürmektedirler.

4. DEĞERLENDİRME

Demokrasi sadece meclis ve siyasi partiler ile tanımlanamayacak kadar karmaşık bir sistemdir. Yani bir ülkede siyasi partilerin olması, bir şekilde seçimlerin yapılıyor, temsilcilerin seçilerek Meclise gönderiliyor olması, o ülkenin demokrasiyle yönetildiği anlamına gelmemektedir. Demokrasiyi “demos”un iktidarı olarak tanımlamamıza imkan veren şey, “demos”a üye olanların –yurttaşların- sahip olduğu siyasal ve sivil haklar ve bu haklarına dayanarak siyasal sisteme aktif bir şekilde katılmalarıdır. Eğer bu katılım ve sistem içerisinde bireylerin siyasal sisteme katılmalarını garantiye alacak hakları yok ise böyle bir sistemi demos’un kratos’u olarak tanımlamaya da olanak yok demektir. Bir başka deyişle ülkedeki sivil ve siyasal hakların düzeyi, o ülkedeki demokrasinin nasıl bir demokrasi olduğuyla alakalıdır. Bu çalışmada da bu ön kabul paylaşılmaktadır. Bireylerin siyasete katılmalarını düzenleyen/garanti altına alan haklar ve özgürlüklerin düzeyi, demokrasinin bir ülkede ne kadar şekli, ne kadar asli olduğuyla ilgili bir tartışmanın da temel ölçeğini oluşturmaktadır. Bu ön kabulden yola çıkılarak bu çalışmada, Türkiye’deki hak ve özgürlüklerin düzeyi analiz edilmeye çalışılmış; ilk önce yürürlükteki Anayasa’da hangi hak ve özgürlüklere yer verildiği ve bunların nasıl tanımlandığı ve sınırlandığı üzerinde durulmuştur. Hak ve özgürlükler konusuna hayli tedirgin yaklaşan 1982 Anayasası’nda, sınırlamalar temelde dört kaynaktan beslenerek gelmektedir. Bunlardan ilk üç tanesi biçimsel sınırlamalardır. 1982 Anayasası’nın 13 maddesi hak ve özgürlüklere genel bir sınırlama getirirken, Anayasa’yı yazdıranlar bununla da yetinmeyerek, gerekli gördükleri durumda her bir hak ve özgürlük için özel sınırlamalar getirme yoluna da gitmişlerdir. Anayasa, kimi durumlarda da hakların sınırlandırılması ile ilgili düzenlemeyi kendisi yapmayarak yasaları görevlendirmeyi tercih etmektedir.

1982 Anayasası’nda –ki 20 yıl içerisinde yapılan bir çok değişiklikle, 1982’de kabul edilen şekilden farklılaşmasına, hak ve özgürlüklere görece daha fazla yer vermesine rağmen- hak ve özgürlüklerin hayli sınırlı düzeyde tutulmasının temel sebebini, biçimsel olmayan sınırlamalarda yani Anayasa’yı yapan darbe yöneticilerinin siyasal sisteme bakışlarında ve mevcut devlet yönetim geleneklerinde aramak daha doğru olacaktır. 1982 Anayasası

bir darbe anayasasıdır, buna ilave olarak 1961 Anayasası'nda hak ve özgürlüklere geniş yer verilmiş olmasının, 1980 darbesini organize edenlere göre, terör ve anarşinin en önemli kaynaklarından biri olduğunu da hatırlamak gerekmektedir. Tüm bunlara, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü şeklinde ifade edilen, toplumu devlete sıkı sıkıya bağlayan, Parla (1995:18)'nin tanımlamasıyla, metafizik, hatta ideolojik devlet anlayışını da eklemek doğru olacaktır. Tüm bu nedenler birleşerek 1982 Anayasası'nda neden hak ve özgürlüklerin mevcut düzeyinde tanımlandığını açıklamaktadırlar: Anayasa, demokratik bir toplumun gerektirdiği tüm hakları bir bir tanımakta, tanımlamakta, fakat bir yandan da kendi yönetim felsefesine uygun düşecek şekilde onları bir bir sınırlandırmaktadır. Ayrıca sınırlamalar, Anayasa'nın biçimsel, teknik araçlarıyla sınırlı kalmamakta, onun özüne, ruhuna da nüfuz etmektedir.

1982 Anayasası'nın hak ve özgürlükleri tanımlamamak, yok soymak, yasaklamak değil, önce tanımlamak fakat sonra onu muğlak ve belirsiz kriterlerle iyiden iyiye sınırlamak biçiminde ortaya çıkan hak ve özgürlük anlayışının sonuçları, Freedom House'un verilerine bakıldığında daha da net bir şekilde görülebilmektedir. Dünya üzerindeki tüm bağımsız devletler üzerinde sürdürdüğü araştırmalarına yaklaşık 30 yıldır devam eden kurumun sosyolojik, siyasal ve ekonomik verilere dayanarak yaptığı araştırmaların sonuçlarına göre Türkiye 1972'den 2003 yılına kadarki 30 yıllık süre içerisinde "kısmen özgür" ülkeler arasında yer almıştır. Gerek Human Rights Watch'ın 2003 yılı raporunda, gerekse de Freedom House'un 2003 raporlarında gerekse de ülke içindeki sivil insan hakları kuruluşlarınca dikkat çekildiği gibi, Avrupa Birliği süreci Türkiye'deki insan hakları uygulamalarına olumlu bir etkide bulunmuştur. Fakat, gerek uyum yasaları şeklinde kendini gösteren bu sürecin gerektirdiği mevzuat düzenlemelerinin henüz tam anlamıyla yapılmamış olması, gerek yasalar değişse bile egemen yönetim zihniyetinin tam anlamıyla değişmemiş olması, hala insan haklarıyla ilgili kimi sorunları gündeme taşımaktadır. Nitekim Freedom House'un 2003 yılı puanlamasında da Türkiye'ye 3,4 puan verilmiş, Türkiye kısmen özgür ülkeler arasında yer almıştır. İnsan haklarıyla ilgili olarak son dönemde yayımlanan hemen tüm uluslararası raporlarda da dikkat çekildiği gibi, Türkiye'de, insan hakları konusunda bir gelişmenin olmasına, özellikle AB ile sürdürülen ilişkiler Türkiye'deki ilerlemeler için bir katalizör rolü oynamasına karşın, Türkiye'de yaygın ve sistemli insan hakları ihlallerinin halen devam ettiği, bireylerin sivil ve siyasal haklarını kullanmalarının önünde ciddi fiili engellerin olduğu; düşüncelerinden dolayı bir çok kişinin ceza aldığı ve düşünce suçu nedeniyle cezaevinde bulunanların yaklaşık %90'ına -özellikle karakollarda- sistemli işkence ve baskı uygulandığı ve etnik azınlıkların kendilerini

ifade etme yollarının tıkalı olduğu belirtilmektedir (HRW, 2003:370). İnsan Hakları Derneğinin Kasım 2003 yılı İnsan Hakları Raporu’nda da benzer sorunlar dile getirilmektedir. Raporunda, Türkiye’de hali hazırda devam etmekte olan insan hakları ihlallerinin düşünce ve ifade özgürlüğü, yaşam hakkı, kişi güvenliği, cezaevleri, örgütlenme özgürlüğü ve toplantı ve gösteri hakları konusunda ihlaller şeklinde ortaya çıktığı belirtilmektedir.

Sonuç olarak Türkiye’nin, gerek Anayasa ve yasalarından, gerek de onlara da sinen devlet yönetim geleneğinden beslenerek gelen bir insan hakları ihlali ve hak ve özgürlükleri kısıtlama kültürüne/pratiğine sahip olduğu kuşkusuz olmakla birlikte, bunun süreç içinde, özellikle de Avrupa Birliği süreci içinde gittikçe azalmakta olduğunu, sivil ve siyasal hakların kullanımının yaygınlaştığını, fakat bu konuda hala kat edilmesi gereken hayli yol olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

SUMMARY

Democracy cannot be described with the parliament building or just elections. In other words, holding elections in any ways, electing and sending someone to the parliament do not mean that this country is ruled by democratic procedures. Democracy has close relationship with the rights of person that give opportunity to participate the political and social life. Unless this active participation making individual “free citizen” occurs, none of the political system can be named as a democracy. This article also shares this basic argument about democracy: There is very close relationship between levels of the rights/liberties that citizen has in a specific country and level of democracy in this country. Following the footstep of this argument, level of rights and liberties in Turkey is analysed in this article. To achieve this aim, firstly, concepts of right and human right are discussed. Secondly, it is focused on how The Constitution of 1982 describes and limits the rights of citizens living in Turkey. Limitation of rights in the Constitution erect from four sources. The first three of four are formal limitations: The 13th and 14th articles of the Constitution limit all rights and liberties that are described in the Constitution, while some of the rights are additionally limited with the specific articles. A last and further limitation of rights comes from state tradition of Turkey, that is named as a “undividable unity of the state and society”. This approach is the real reason that Constitution gives limited rights to the people living in the Turkey, although many changes are made by the time. In addition, researches and scores of freedom of the Freedom House also underline that Turkey has a partly free country. As the data of Freedom House proved, the average civil and political freedom of the Turkey is just 3,4.

Although it is the fact that scores calculated by Freedom House do not give good news about the level of freedom in Turkey and that human rights institutions, such as Freedom House, Human Rights Watch And Human Rights Association, still record a lot of ill-treatment in Turkey, these institutions also state that the strengthening civil society, and European Union candidacy requirements are working together to force positive change in Turkey despite continuing determined resistance within the civil service, judiciary, and security forces. To put in a nutshell, it is not wrong to say that Turkey has had problems about human rights and has a long way to walk, but it is a right route.

KAYNAKÇA

- AKILLIOĞLU, Tekin (1995) **İnsan Hakları, Kavramlar, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri**, Ankara: A.Ü. İnsan Hakları Merkezi Yayınları.
- BARRY, Norman. (1995) **An Introduction to Modern Political Analysis** 3th Ed., Houdmills: The Macmillan Press.
- BENTHAM, Jeremy (1970) "Anarchical Fallacies" **Human Rights**, Ed. by A. I. Melden, Belmont: Wadsworth Publ. Comp Inc.
- CAROL, Devine, Rae HANSON and Ralph WILDE (1999) **Human Rights The Essential Reference**, Ed. By Hilary Poole, London: Oryx Press.
- DONNELLYY, Jack (1995) **Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları** (Çev: Mustafa Erdoğan-Levent Korkut), Ankara: Yetki Yayınları.
- ENGELS, Frederick (1878) **Anti-Dühring, Herr Eugen Dühring's Revolution on Science** (Trans.: Emile Burns) Leipzig.
- ERDOĞAN, Mustafa (1988) "Cumhuriyet Döneminde İnsan Hakları" **Liberal Toplum Liberal Siyaset**, 2. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- ERDOĞAN, Mustafa (1993) "İnsan Hakları Öğretisine Giriş" **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi**, C. 11.
- ERDOĞAN, Mustafa. (1988) "İnsan Haklarına Kavramsal Bir Yaklaşım" **Liberal Düşünce**, Güz.
- FREEDEN, Michael (1991) **Rights**, Buckingham: Open University Press.
- FREEDOM HOUSE (1994) **Annual Suvey of Press Freedom-Rankings 1980-1993**, <http://www.freedomhouse.org/research/ratings80-93.XLS>.
- FREEDOM HOUSE (2003a) **Annual Suvey of Press Freedom-Rankings 1994-2002** <http://www.freedomhouse.org/research/ratings.XLS>.

- FREEDOM HOUSE(2003b) **Freedom in the World Country Ratings 1972-73 to 2001-2002, Annual Freedom in the World Country Scores** <http://www.freedomhouse.org/ratings/allscore04.xls>.
- FREEDOM HOUSE (2004a) **Freedom in the World 2003: Survey Methodology** <http://www.freedomhouse.org/research/freeworld/2003/methodology.htm>.
- FREEDOM HOUSE (2004b) **Freedom Of Press 2003 A global Survey of Media Independence**, Ed. By Karin Deutsch Karlekar, New York : Freedom House Press.
- FREEDOM HOUSE. (2004c) **Freedom in the World 2003 An Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties** <http://www.freedomhouse.org/research/2003/countries.html>.
- HAMPTON, Jean (1986); **Hobbes and the Social Contract Tradition**, Cambridge: Cambridge University Press.
- HART, Herbert Lionel A (1967) **Law, Liberty and Morality**. London: Oxford University Press.
- HAYEK, F.A (1994) **Kanun Yasama Faaliyeti ve Özgürlük** (Çev: Atilla Yayla) Türkiye Ankara: İş Bankası Yayınları.
- HEPER, Metin(1990) "Osmanlı'da Devlet Yönetim Geleneği" **Türkiye Günlüğü** Sayı 13, s.139-149.
- PARLA, Taha (1995) **Türkiye'nin Siyasal Rejimi 1980-1989**, İletişim yay., İstanbul.
- HOHFELD, W.N. (2000) **Fundamental Legal Conceptions as applied in Judicial Reasoning** Ed. By Walter Wheeler Cook , the Lawbook Exchange.
- HOOK, Sidney (1967) **The Paradoxes of Freedom**, California: University of California Press.
- HUMAN RIGHT WATCH **World Report 2003 Events of 2002 Europe and Central Asia Overwiev** <http://www.hrw.org/wr2k3/europe.html>.
- İNALCIK, Halil (1990) "Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi" **Türkiye Günlüğü** Sayı 11, s.30-43.
- JOHNSON, Lee (1988) **Marxism Class Analysis and Socialst Pluralism A Theoretical and Political Critique of Marksist Conception of Politics**, Winchester: Allen&Unwill Publ.

- KARPAT, Kemal (1972) "The Transformation of Ottoman State 1789-1908" **International Middle East Studies** Vol. 3, pp. 243-281.
- KUÇURADI, İonna (1982) "Philosophy and Human Rights" **Philosophical Foundation of Human Rights**, Ed. By İonna, Kuçuradi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- LOCKE, John (1970) "The Second Treatise of Civil Government, Chapters 2 and 5" **Human Rights**, ed. By A. I. Melden, Belmont: Wadsworth Publ. Comp Inc.
- MacDONALD, Margaret (1970) "Are There Any Natural Rights ?" **Human Rights**, ed. By A. I. Melden, Belmont: Wadsworth Publ. Comp Inc.
- MARX, Karl (1977) "Critique of Hegel's Philosophy of Rights" **Selected Writings**, Ed. David McLean, Oxford: Oxford University Press, 2nd Ed., s. 26-35.
- MARX, Karl (1977) "German Ideology" **Selected Writings**, Ed. David McLean, Oxford: Oxford University Press, 2nd Ed., s. 159-191.
- MARX, Karl (1977) "Jewish Question" **Selected Writings**, Ed. David McLean, Oxford: Oxford University Press, 2nd Ed., s.39-63.
- MARX, Karl (1977) "Towards a Critique of Hegel's Philosophy of Rights" **Selected Writings**, Ed. David McLean, Oxford: Oxford University Press, 2nd Ed, s.63-75.
- MERCIER, Andre (1982) "Foundation of Human Rights" **Philosophical Foundation of Human Rights**, Ed. By İonna, Kuçuradi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- MOURGEON, Jacques (1995) **İnsan Hakları** (Çev: Ayşen Ekmekçi- Alev Türker), İstanbul: İletişim Yayınları.
- PARLA Taha (1993) **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korparatizm İstanbul**: İletişim Yayınları.
- PARLA, Taha (1995) **Türkiye'de Anayasalar**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- RITZER, George (1983) **Sociological Theory**, New York: Alfred A. Knopf Inc.
- SHUE, Henry (1982) " The Universality of Human Rights" **Philosophical Foundation of Human Rights**, Ed. By İonna, Kuçuradi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

- TANÖR, Bülent (1991) **Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu**, I.,II., 2. Baskı İstanbul:B.D.S. Yayınları.
- TEKELİ, İlhan, ŞAYLAN Gencay (1978) “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi” **Toplum ve Bilim**, Yaz-Güz 44-109.
- TOPRAK, Zafer (1977) “II. Meşrutiyet’te Solidarist Düşünce: Halkçılık” **Toplum ve Bilim** Bahar, s. 92-123.
- TOPRAK, Zafer (1980)“Türkiye’de Korparatizmin Doğuşu” **Toplum ve Bilim**, Kış, s.41-49.
- YALÇIN, Ayhan (1987) **Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları**, İstanbul:Geçit Yayınları.

YAŞ, ADOLESAN SUÇLARI VE SOSYAL BAĞ TEORİSİ

Özden ÖZBAY**

ÖZ

Hirschi'nin sosyal bağ teorisi Ankara örneğinde, Türkiye'nin başkenti, 13-15, 16, 17-20 yaşlarındaki lise öğrencilerinin yaralama, okul ile ilgili sapma davranışları ve kamuyu rahatsız etme gibi adolesan suç/sapma davranışları için test edildi. Veriler iki aşamalı tabakalı kümeli örneklem yoluyla 1,710 öğrenciyi içermektedir. Çalışmanın bulguları sosyal bağ teorisinin bazı değişkenlerinin 13-15 yaş grubunun yaralama davranışlarının % 25, 16 yaşın % 30, 17-20 yaşındaki lise öğrencilerinin ise % 26'sını açıkladığını göstermektedir. Bu bulgu teorisinin 16 yaşındaki lise öğrencilerinin yaralama davranışını en iyi şekilde açıkladığına işaret etmektedir. Ayrıca, sosyal bağ teorisinin bazı değişkenleri 13-15 yaşındakilerin okul ile ilgili sapma davranışlarının % 35'inin, 16 yaşındakilerin % 42'sini ve 17-20 yaşındaki lise öğrencilerinin % 40'ını açıklamaktadır. Bu durum sosyal bağ teorisinin orta ve geç adolesan dönemlerini daha iyi açıkladığını göstermektedir. Son olarak ta, sosyal bağ değişkenleri, 13-15 yaşındakilerin kamuyu rahatsız edici davranışlarının % 20'sini, 16 yaşındakilerin % 16'sını, 17-20 yaşındaki lise öğrencilerinin % 27'sini açıklamaktadır. Bu teorisinin 17-20 yaşındaki lise öğrencilerinin davranışlarını daha iyi açıkladığını ima etmektedir. Özetle, teori adolesan sapma davranışlarıyla ilişkili olarak, adolesanlığın ilk dönemlerinden ziyade, orta ve son dönem adolesanlar için daha fazla açıklayıcı bir güce sahip olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Adolesan Suçluluğu, Sosyal Bağ (kontrol) Teorisi, Yaş, Türkiye

AGE, DELINQUENCY, AND SOCIAL BONDING THEORY

ABSTRACT

Hirschi's social bonding theory was tested for 13-15, 16, and 17-20 years old high school students in terms of such delinquent behaviors

** Yrd. Doç. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

as assault, school delinquency, and public disturbance in the locale of Ankara, the capital of Turkey. Data contained a two-stage stratified cluster sample of 1,710 high school students. The findings of this study showed that some of the elements of social bonding theory accounted for 25 percent of the variance in assault for 13-15, 30 percent for 16, and 26 percent for 17-20 years old high school students. This finding indicated that the theory worked best for the assaultive behavior of 16 years old high school students. Also, some components of social bonding theory accounted for 35 percent of the variation in school delinquency for 13-15, 42 percent for 16, and 40 percent for 17-20 years old high school students. This suggested that social bonding theory worked better for the middle and late adolescence. Finally, social bonding variables explained 20 percent of the variance in public disturbance for 13-15, 16 percent in 16, and 27 percent in 17-20 years old high school students. This seemed to imply that the theory works better for 17-20 years old high school students. In short, the theory concerning the delinquent behaviors appeared to have more explanatory power for the middle and later rather than early adolescence.

Keywords: *Delinquency, Social Bonding (control) Theory, Age, Turkey*

1. INTRODUCTION

The aim of this paper is to examine the relationship between Hirschi's social bonding (or social control theory) and some delinquent behaviors of high school students in Ankara (e.g., assault, school delinquency, and public disturbance) within the context of various age groups (13-15, 16, and 17-20 years old) by using a self-reported type of survey.

Travis Hirschi's (1969) social bonding theory is one of the most influential theories of juvenile delinquency. The theory is distinct from other theories of juvenile delinquency in terms of its assumption. Social bonding theory is based on the assumption that motivation for deviance or crime is constant, but informal social control varies. Hence, Hirschi's aim is not to explain motivational reasons for crime and deviance but to explain what keeps individuals away from criminal or deviant acts.

While this theory has been continuously tested and received support by scholars (Brent, 1994; Chien, 1990; Costello and Vowell, 1999; Li, 1999; Eve, 1978; Gardner and Shoemaker, 1989; Gove and Crutchfield, 1982;

Hindelang, 1973; Hirschi, 1969; Jenkins, 1995; Jenkins, 1997; Junger and Marshall, 1997; Krohn and Massey, 1980; Marcos et al., 1986; Rankin, 1980; Rankin and Wells, 1990; Rankin and Kern, 1994; Rankin and Wells, 1994; Wiatrowski et al., 1981; Wiatrowski and Anderson 1987), there exist few studies that attempt to test the theory in the context of various ages (Agnew, 1985; Friedman and Rosenbaum, 1988; Le Blanc, 1992; LaGrange and White, 1985; Menard et al., 1993; Seydlitz 1990). Testing the theory in relation to various age groups is important because it is possible that indicators of social bond can vary with age. For example, juveniles, as they get older, are more likely to attach to friends rather than family. In this respect, it is important to show what aspects of social bonding theory concerning juvenile delinquency are associated with different age groups. Similarly, it will be interesting to know whether social bonding theory works better for early, middle, and later adolescence.

Furthermore, given that social bonding theory has been mainly examined in the United States of America, testing the theory in a non-western society will be an important step in terms of cross-cultural generalizability. Moreover, there are few tests of social bonding theory in Turkey (Delikara, 2002; Kaner, 2002; Özbay and Özcan, 2002; Yılmaz, 2002). These studies do not use control variables and do not fully include variables from social bonding theory (except for Özbay and Özcan, 2002). Also, except for one study (Kaner, 2002), the rest of the studies (e.g., Delikara, 2002; Özbay and Özcan, 2002; Yılmaz, 2002) did not test the theory in relation to age.

In short, this study is an attempt to fulfill several gaps in the literature in the following ways: First, the elements of social bonding theory were tested in relation to such self-reported delinquent acts as assault, school delinquency, and public disturbance with regard to 13-15, 16, and 17-20 years old high school students in a cross-sectional study. Second, social bonding theory was examined in terms of its explanatory power within the above age categories. Third, more comprehensive test of the theory was carried out in addition to several control variables.

2. THEORY

Travis Hirschi's (1969) social bonding theory is a social-psychological theory of juvenile delinquency and an "amotivational" theory (Jensen and Rojek, 1998). In other words, unlike other theories of juvenile delinquency, the main focus of this theory is on the factors that prevent youth from committing juvenile delinquency, crime or deviance. That is, Hirschi (1969) is interested in social constraints that work against juvenile delinquency. He

claimed that “delinquent acts result when an individual’s bond to society is weak or broken” (cited in Bartollas, 2003: 138).

Hirschi’s (1969) main concept in his theory is *social bond*. This concept involves four major components: attachment to family, friends, and teachers, involvement in conventional activities, commitment to traditional types of action, and belief in the importance of moral values. In Hirschi’s (1969) view, if a youth has a low level of attachment, involvement, commitment, and belief, the youth will be more likely to commit juvenile delinquency. Stated differently, when an individual’s degree of social bond is low, the individual will more apt to act in delinquent ways.

Although Hirschi (1969) acknowledges the important role of delinquent friends in his theory, he did not include this variable into his analysis. In line with this argument and the critique in the literature of juvenile delinquency, it will be appropriate to employ this concept in addition to major elements of the theory. It is expected that attachment to delinquent friends will be associated positively with delinquent behavior, at least, according to differential association/social learning theory (see Akers and Sellers, 2004).

3. LITERATURE REVIEW

Before moving into the details of the findings offered by the studies on the relationship between specific social bonding elements and certain stages of age concerning various juvenile delinquent acts, a general picture of the results by the studies is as follows: The first group of findings suggests that social bonding variables in general are more important or concentrated in young age categories or early adolescence (Agnew, 1985; Le Blanc, 1992; Friedman and Rosenbaum, 1988; Menard et al., 1993; Shoemaker and Gardner, 1988; Thornberry, 1987). The second group of findings indicates that social bonding variables work better for middle adolescence (LaGrange and White, 1985; Seydlitz, 1990; Thornberry, 1987). The third group of findings shows that components of social bonding theory have more explanatory power in late adolescence (Le Blanc, 1992; Menard et al., 1993; Rankin, 1980; Seydlitz, 1990; Shoemaker and Gardner, 1988; Thornberry 1987).

Attachment to Family: The relationship between family attachment and age has been one of the topics that has been received relatively more attention, compared to other components of social bonding theory (e.g., Agnew, 1985; Friedman and Rosenbaum, 1988; Le Blanc, 1992; La Grange and White, 1985; Menard et al., 1993; Seydlitz, 1990; Shoemaker and Gardner, 1988; Thornberry, 1987). Studies concerning this subject can be

grouped into four categories: First, there are those studies that found a stronger association between family attachment and early adolescence (e.g., Friedman and Rosenbaum, 1988; Le Blanc, 1992; Seydlitz, 1990; Shoemaker and Gardner, 1988; Thornberry, 1987). Second, there are those studies that found a greater relation between family attachment and middle adolescence (LaGrange and White, 1985; Menard et al., 1993; Seydlitz, 1990). Third, there are those studies that found that attachment to parent has an important role in the explanation of delinquency in late adolescence (Menard et al., 1993; Seydlitz, 1990). Fourth, there are those studies that do not find or find a pattern that does not fit into the above three categories (Agnew, 1985; Seydlitz, 1990). For example, Agnew (1985) stated that the effects of social bonding variables are not significant in terms of delinquent behavior of middle and later adolescence. In short, the weight of evidence seems to suggest that attachment is a stronger predictor during middle adolescence. *Family supervision:* LeBlanc (1992) reported that family supervision is an important factor in late adolescence. On the other hand, Seydlitz (1990) found that family supervision is a significant variable for middle adolescence, especially for males. In a Turkish study, Kaner (2002) used indirect control (e.g., adolescents' close communication, sharing, caring, trust with their parents) to test social bonding theory within the context of age categories in a sample of 843 high school students' delinquent behaviors, aged 15 to 18 in Ankara. She reported that as adolescents get older, the impact of family indirect control decreases. However, Kaner did not show whether the pattern she found is related to delinquent behavior.

Attachment to School: Although Lagrange and White's study (1985) revealed that attachment to teachers plays an important role for middle adolescence, studies done by Agnew (1985), Rankin (1980), and Shoemaker and Gardner (1988) reported that attachment to school is not significant across ages.

Belief: Menard, Elliott and Wofford (1993) tested the belief variable in a longitudinal study and found that the variable is consistently significant at all stages of adolescence (see also Thornberry, 1987). Although Agnew (1985) employed belief in his longitudinal study, he did not specifically mention the relationship between belief and age, as well as other social bonding elements. However, his overall conclusion implies that this component of social bonding theory is not significant concerning global and serious delinquency during middle and older adolescence. Yet, Shoemaker and Gardner's study (1988) revealed that belief is more pronounced during mid-adolescence.

Commitment: Few studies examined the importance of commitment in relation to different periods of age (Agnew, 1985; LaGrange and White, 1985; Menard et al., 1993; Rankin, 1980; Thornberry, 1987). While Menard et al.'s study found that school commitment is consistently significant for early, middle, and late adolescence, LaGrange and White's study (1985) suggested that school commitment is an important predictor during middle adolescence (see also Thornberry 1987). Nevertheless, Rankin (1980) reported mixed finding: Whereas one measure of school commitment (e.g., chance of graduating) had similar effect on different ages, another indicator (educational expectation) was higher for older adolescents.

Involvement: Several studies investigated the influence of involvement for various stages of adolescence (Agnew, 1985; Friedman and Rosenbaum, 1988; Menard et al., 1993; Rankin, 1980; Shoemaker and Gardner, 1988). While Friedman and Rosenbaum indicated that involvement in school activity had an impact on early, middle, and late adolescence for only females, Menard et al. (1993) showed that involvement in school activity changed with age. Likewise, Agnew's finding (1985) demonstrated that social bonding variables (including involvement) lost their significance as the adolescent got older. Nevertheless, Shoemaker and Gardner' study (1988) revealed that school factors (involvement in and commitment to school) were important during mid-adolescence. Also, according to Rankin's study (1980), the association between involvement and age was mixed: Only one of the three measures of involvement had significant negative impact on delinquency.

Conventional Friends: Shoemaker and Gardner (1988) reported that attachment to conventional peers was significant at all ages, depending on type of delinquency. However, Thornberry (1987) argued that peers became more important in mid-adolescence.

Delinquent Friends: A Missing Component in Social Bonding Theory

A limited number of studies tested whether delinquent friends had important effect on delinquency across the periods of adolescence (Friedman and Rosenbaum, 1988; LaGrange and White, 1985). Although Friedman and Rosenbaum found that delinquent friends was an important variable concerning personal crime in only late adolescence, LaGrange and White (1985) found that the variable was consistently significant in early, middle, and late adolescence.

The above studies can be criticized on several grounds: First, such components of social bonding theory as belief, commitment, and

involvement are not studied much in relation to age. Second, they are tested exclusively in the U.S.A. Therefore, cross-cultural generalizability seems problematic. Third, few of the existing studies incorporate delinquent associations into their studies (except for LaGrange and White, 1985 and Friedman and Rosenbaum, 1988). This study tries to overcome these problems.

4. METHOD

Data and Sample

The data were obtained through a two-stage stratified cluster sample of 1,710 high school students from the central districts of Ankara by using self-administered type of survey in 2001. Sampling framework was gathered from the list that was obtained by the National Education Office of Ankara. At the first stage, the sub-districts within Ankara Municipality were stratified according to their socio-economic status. At the second stage, the high schools within each sub-district were classified into four groups (e.g., state, occupational, private, and Anatolian high schools). Through using probability proportionate to size (PPS), necessary sample size for each type of school was calculated for each type of school within districts. Final selection of classrooms was carried out in the course of fieldwork at each school. Due to several constraints at the schools (e.g., coexistence of exams at schools and nationwide university entrance exams with administration of survey), final selection of classrooms was not random (for more detailed description of data, see Özbay, 2003)

Twenty students were excluded in the analysis as a result of dishonest, incomplete responses, as well as rejection by students. Students were informed about voluntary and confidential nature of the survey. Before gathering the data, a pilot study of 82 high school students was performed so as to insure that the questionnaire measured what it intended to measure.

Measurement:

Dependent Variables

The latent dependent variable in this study includes fifteen items probing various juvenile delinquent acts. These items are as follows: Damaging school properties, attacking someone, hitting other students, sexual harassment, using force on students, using force on teachers, school truancy, cheating, being late for class, fist fighting, carrying a knife, bat ...e.t.c., being involved in gang fights, being loud, rowdy or unruly in a

public place, throwing things out of a moving car, purposely damaging lawns and trees. Response items were coded as “always” (=1), “generally” (=2), “sometimes” (=3), “seldom” (=4), and “never” (=5). In the analysis, these response items were reversed so that higher scores showed higher involvement in delinquent acts. All items but one (e.g., use of “bali”) in the questionnaire were obtained from the studies of Brown (1985), Cernkovich and Giordano (1979), Elliott and Ageton (1980), Heimer and Matsueda (1994), Jenkins (1995), and Lagrange and Silverman (1999).

By employing factor analysis, the fifteen items were reduced to three scales: Assault, school delinquency, and public disturbance. *Assault scale* (Cronbach alpha = .83) included eight items: hitting other students, attacking someone, using force on students, fist fighting, carrying knife, bat e.t.c., being involved in gang fights, sexual harassment, and using force on teachers.

School delinquency scale (Cronbach alpha = .74) involved four items: School truancy, cheating on exams, being late for class, and damaging school properties.

Public disturbance scale (Cronbach alpha = .65) covered three items: Throwing things out of a moving car, purposely damaging lawns and trees, and being loud, rowdy or unruly in a public place.

Independent Variables

There were 33 questionnaire items that corresponded to social bonding variables obtained from Gardner and Shoemaker’s study (1989). As a result of factor analysis, eight factors were obtained: Attachment to parents, attachment to delinquent peers, attachment to teachers, commitment to school, belief, involvement, conventionality of peers, and respect for police.

1) *Attachment to parents* (alpha = .83) was composed of such items as “I can share my thoughts and feelings with my parents,” “My parents explain why they feel the way they do,” “My parents and I talk over my future plans,” “My parents want to help me when I have problems,” “When my parents make a rule I don’t understand, they will explain the reason,” “My parents know what is best for me,” “I would like to be the kind of person my parents are.” Furthermore, *family supervision* (alpha = .81) covered such items as “My parents know where I am when I am away from home,” “My parents know who I am with when I am away from home.” This item is also treated as an indicator of attachment to parents. The response categories for attachment to parents and family supervision were as follows: Never (= 1), sometimes (= 2), generally (= 3), and always (= 4).

2) *Attachment to delinquent peers* was a dummy variable that was measured by asking "If your friends got into trouble with the police, would you be willing to lie to protect them?" Response items were yes (=1) and no (=2). This item was obtained from Warr (1993). Even though this item was used for measuring intensity of association component of differential association, we think that it is also appropriate to use to measure attachment to peers. As Warr (1993:24) said, this question item measures "the commitment or loyalty they [individuals] feel toward their own particular friends."

3) *Attachment to teachers* (alpha = .78) included such items as "My teachers want to help me when I have problems," "I can share my thoughts and feelings with my teachers," "My teachers know what is best for me," "I would like to be the kind of person my teachers are," "My friends respect their teachers." Response items included never (= 1), sometimes (= 2), generally (=3), and always (= 4).

4) *Commitment to school* (alpha = .70) was composed of such items as "Getting good grades is important to me," "School attendance is important to me," "The things I do in school seem worthwhile and meaningful to me," "I dislike school" (this item was reverse coded), "I try hard in school." Response items for these statements covered never (= 1), sometimes (= 2), generally (= 3), and always (= 4). Furthermore, *grade point average (G.P.A.)* was also used as an indicator of commitment to school. Grade point average was measured by asking respondents their last year and recent term grade point averages.

5) *Belief* (alpha = .44) involved such items as "Suckers deserve to be taken advantage of," "To get ahead, you have to do some things which are not right," and "It is alright to get around the law if you can get away with it." Response items involved never (= 1), sometimes (= 2), generally (= 3), and always (= 4). This variable was reversed coded: Higher scores indicate higher conventional beliefs.

6) *Involvement* component of the theory was an interval variable that was operationalized by asking "How many hours do you spend in an average week on all your homework, including both in and out of school?" which was obtained from Wiatrowski et al. (1981). However, due to the positive skewed distribution of the involvement variable, it was re-categorized as less than 3 hours (19.6 percent) (=1), 3-6 hours (26.1 percent) (=2), 7-14 (22.1 percent) (=3), and 15 and over (26 percent) (=4). Further, each category was used as dummy variable with less than 3 hours per week as base category.

7) *Conventional peers* (alpha = .64) included such items as “My friends tend to get in trouble with their parents,” “My friends tend to get into trouble at school,” “My friends tend to get into trouble with the police,” “My friends tend to follow the rules.” Response items included never (= 1), sometimes (= 2), generally (= 3), and always (= 4). The first three question items were reverse coded.

8) *Respect for police* (alpha = .75) covered such items as “My parents respect the police,” “My parents try to obey the law and stay out of trouble,” “My close friends respect the police,” “I have a lot of respect for the local police,” “I believe that the police fairly treat me.” Response items were composed of never (= 1), sometimes (= 2), generally (= 3), and always (= 4). The respect for police index can also be named as conventionality of self and significant others, which is somewhat in line with Gardner and Shoemaker’s naming of the similar question items as a result of their factor analysis.

Concerning indices, higher scores indicated higher attachment to parents (as well as family supervision), attachment to teachers, school commitment, belief, conventional peers, and respect for police.

In the study, gender (being female), economic level of districts (e.g., low, middle, and high social standing districts), school types (e.g., classic state high school, state occupational high school, state Anatolian high school, and private high school), and various monthly income levels (e.g., 0-249, 250-499, 500-749, 750 and over million Turkish liras) were used as control variables (state-defined minimum salary was 120 million Turkish Liras (= 102.7 U.S. dollars at the time of data-gathering process).

5. FINDINGS

Assault

13-15 Years Old: When the elements of social bonding theory were tested concerning the assaultive conduct of high school students for the ages between 13 and 15, the social bonding elements accounted for about 25 percent of variance in assault. Attachment to teachers, family supervision (e.g., an additional indicator of attachment to family), belief in the importance of conventional values, and attachment to delinquent friends (e.g., lying to police to protect friends) were statistically highly significant, independent of such control variables as gender, socio-economic level of districts, school types, and various monthly income levels. Except for attachment to delinquent friends which was related positively to assault, the rest of the variables were associated negatively with the dependent variable.

Adding the control variables into the equation led to a little increase (e.g., 5 percent) in the overall accounted variance (e.g., 30 percent). Also, gender (e.g., being female), state and private high schools were the only significant variables and had negative impacts on assault. Among the predictors, family supervision (e.g., attachment to family) had the greatest inverse impact on assault (beta= about -,20) (see Table 1 for a summary of findings in Appendix).

16 Years Old: The components of social bonding theory explained 30 percent of the variation in assault for the 16 years old high school students. The control variables created an additional 8 percent of increase in the total variance (e.g., 38 percent). Respect for police, commitment in school, family supervision, belief, 7-14 and 15 and over hours spent on homework per week (e.g., involvement) had significant negative effects on assault, net of control variables. Such control variables as gender, private high school, and 250-499 million Turkish liras as monthly family income were statistically significant. Whereas middle social standing district was positively associated with assault, gender, private high school, and the 250-499 income bracket were associated negatively with the dependent variable. Gender had the highest negative impact on assault (beta= -,25).

17 and 20 Years Old: The elements of social bonding theory accounted for 26 percent of the variance in assault for the ages between 17 and 20. The control variables produced an extra 9 percent of increase in the overall variance (e.g., 35 percent). Respect for police (e.g., conventionality of self and significant others), school commitment, conventionality of peers, last term Grade Point Average (e.g., commitment, hereafter G.P.A.), and 7-14 hours spent on homework per week were among the significant predictors that had inverse impacts on assault, independent of the control variables. Furthermore, such control variables as gender (e.g., being female), state high school, private high school, state occupational high school, 0-249 and 250-499 monthly family income brackets were statistically significant. Whereas gender and the two income brackets were related inversely to assault, state and state occupational high schools in comparison to state Anatolian high school were related *positively* to the dependent variable. Among the predictor variables, gender had the greatest influence on assault (beta= about -,27).

A Comparison of Social Bonding Variables across the Three Ages on Assault: Attachment to parent did not have any influence on assault for 13-15, 16, and 17-20 years old juveniles when family supervision was not considered as part of attachment to parent. While attachment to teacher was an important factor for 13-15 years old, it was not significant for 16 and 17-

20 years old students. In other words, attachment to teacher lost its impact as juveniles got older. Whereas respect for police was not significant at the ages of 13-15, it became significant at the ages of 16 and 17-20. Similarly, school commitment was significant for 16 and 17-20 years old. Conventional peers became important only for 17-20 years old. Family supervision had an impact on assault only for 13-15 and 16 years old juveniles. Belief in the importance of conventional values was significant for only 13-15 and 16 years old. Among G.P.A.s, only last year G.P.A. (e.g., successful students compared to less successful students) was significant for 17-20 years old juveniles. 3-6 hours spent on homework in comparison to less than 3 hours was not an important predictor for the three age groups. However, 7-14 hours spent on homework per week was important for 16 and 17-20 years old, and 15 and plus hours spent on homework per week played an important role for 16 years old. This seemed to suggest that as juveniles got older, they were more likely to work hard. Finally, attachment to delinquent friends played an important role for only 13-15 years old.

In short, some of the elements of the social bonding theory accounted for 25 percent of the variance in assault for 13-15, 30 percent for 16, and 26 percent for 17 and 20 years old high school students. This indicated that the social bonding theory worked best for the assaultive behavior of 16 years old delinquents. Also, all of the significant social bonding variables were in the predicted direction: Increase in bonds decreased the likelihood of committing assault, except for attachment to delinquent friends. This variable had a positive influence on assault, as predicted by differential association and social learning theories. All of these findings indicated that social bonding variables had different impacts on assault in relation to various ages of adolescence.

School Delinquency

13 and 15: The social bonding variables explained 32 percent of the variation in school delinquency for the ages between 13 and 15. The control variables (e.g., state occupational high school and 250-499 monthly income) added only 2 percent increase in the overall variance, which was 34 percent. When the control variables were held constant, commitment in school, family supervision, belief, and attachment to delinquent friends were the only significant variables and had negative impacts on school delinquency except for attachment to delinquent friends, which had a positive effect on school delinquency. School commitment (beta = -.24) and attachment to delinquent friends (beta = .24) had the greatest impact on school delinquency for 13 through 15 years old high school students.

16 Years Old: Social bonding variables accounted for 42 percent of the variation in school delinquency for 16 years old high school students. The control variables added an additional 4 percent increase in the overall explained variance (e.g., 46 percent). Net of the control variables, attachment to parents, attachment to teachers, respect for police, school commitment, family supervision, belief, 3-6 hours spent on homework per week, 7-14 hours spent on homework per week, 15 and over hours spent on homework per week, and attachment to delinquent friends were statistically significant. Moreover, they had inverse impacts on school delinquency (except for attachment to delinquent friends). Furthermore, such control variables as middle and low social standing districts, state, private, and occupational high schools, 0-249, 250-499, and 500-749 income brackets were statistically significant and had negative influence on school delinquency. School commitment had the greatest negative impact on school delinquency (beta = -.26).

17-20 Years Old: The elements of social bonding theory accounted for 40 percent of the variance in school delinquency for the high school students whose ages were between 17 and 20. The control variables added an extra 3 percent increase in the whole variance (e.g., 43 percent). Independent of the control variables, school commitment, family supervision, last term G.P.A., and attachment to delinquent friends were statistically significant. Furthermore, except for attachment to delinquent friends, the rest of the variables had negative impacts on school delinquency. Moreover, whereas 0-249 and 250-499 income brackets were statistically significant and had negative impacts on school delinquency, state high school had *positive* impact on the dependent variable. Once more, school commitment exerted the highest influence on school delinquency for 17-20 years old (beta = -.34).

A Comparison of Social Bonding Variables across the Three Ages on School Delinquency: Attachment to parents, attachment to teacher, and respect for police were significant for only 16 years old. Conventionality of peers was not associated with any of the age groups. School commitment and family supervision played an important role for all age groups. In other words, regardless of age, these independent variables had an impact on school delinquency. Belief in conventional values was a significant predictor for 13-15 and 16 years old juveniles. Further, G.P.A.s did not have an impact on school delinquency for any of the age groups. Compared to less than 3 hours spent on homework per week, 3-6, 7-14, and 15 and plus hours spent on homework per week were significant predictors for only 16 years old. Finally, attachment to delinquent friends was significant across all ages. In

short, except for school commitment, family supervision, and attachment to delinquent friends, the rest of the significant social bonding variables did not have uniform influence on school delinquency.

In short, some elements of social bonding theory accounted for 35 percent of the variation in school delinquency for 13-15, 42 percent for 16, and 40 percent for 17-20 years old delinquents. This showed that the theory worked better for the middle and older juveniles. Moreover, the elements of social bonding theory were not uniformly significant across ages (except for school commitment, family supervision, and attachment to delinquent friends that were consistent across all ages). Overall, the findings indicated that while some components of social bonding theory were important for the three age groups, some others were associated differently with school delinquency for the different age categories.

Public Disturbance

13-15 Years Old: Social bonding theory explained about 20 percent of the variation in public disturbance for the high school students between the ages of 13 and 15. When the control variables were introduced into the analysis, these variables produced an additional 5 percent increase in the total variance (e.g., 25 percent). Regardless of the control variables, school commitment, belief, and attachment to delinquent friends were highly significant and had negative impacts on public disturbance, except for attachment to delinquent friends which had a positive influence on public disturbance. Also, gender, state high school, private high school, and state occupational high school were important predictors of public disturbance. Compared to the students at state Anatolian high school (e.g., base category), the students at state, private, and occupational high schools were less likely to commit public disturbance. Unexpectedly, *females* in comparison to males *were more likely to commit public disturbance*. State high school (beta = -.18) and school commitment (beta = about -.18) had the greatest effect on public disturbance for 13-15 years old.

16 Years Old: Components of social bonding theory accounted for 16 percent of the variance in public disturbance for 16 years old high school students. The control variables accounted for 3 percent of the variation in public disturbance. Social bonding variables such as respect for police, conventional peers, family supervision, and belief were statistically significant. Respect for police, conventional peers, family supervision, and belief had negative impacts on public disturbance. None of the control

variables were significant. Belief (beta= -.13) and respect for police (beta= -.13) had the highest impact on public disturbance.

Public Disturbance 17-20 Years Old: Social bonding variables explained 27 percent of the variation in public disturbance for 17 through 20 years old juveniles. The control variables added 3 percent increase into the overall variance (e.g., 30 percent). After accounting for the effects of the control variables, school commitment, family supervision, belief, and attachment to delinquent friends were statistically significant. While attachment to delinquent friends had a positive impact on public disturbance, school commitment, belief, and family supervision had negative impacts on public disturbance. As for control variables, 250-499 monthly family income was the only statistically significant variable and had an inverse impact on public disturbance. Family supervision had the highest impact on public disturbance (beta = -.17).

A Comparison of Social Bonding Variables across the Three Ages on Public Disturbance: Attachment to parent and teacher was not associated with public disturbance for 13-15, 16, and 17-20 years old juveniles. Furthermore, respect for police and conventional peers were related only to 16 years old. Also, school commitment and attachment to delinquent peers were associated with 13-15 and 17-20 years old high school students. Moreover, family supervision had an impact for only 16 and 17-20 years old. Finally, belief was significant across all the age groups.

In sum, social bonding variables explained 20 percent of the variance in public disturbance for 13-15, 16 percent for 16, and 27 percent for 17-20 years old juveniles. The finding indicated that the theory played a major role in the lives of 17-20 years old. Except for belief, none of the effects of social bonding variables was uniform across the age groups. This implies that social bonds varied with age.

6. CONCLUSION

Overall, social bonding variables are in the hypothesized direction: The greater the social bond is, it is less likely that an individual will commit delinquency. Moreover, social bonding theory generally plays a more important role in middle and late than early adolescence. The finding is in line with those studies that found that social bonding theory plays a more important role in middle adolescence (LaGrange and White, 1985; Seydlitz, 1990; Thornberry, 1987), and in late adolescence (Le Blanc, 1992; Menard et al., 1993; Rankin, 1980; Seydlitz, 1990; Shoemaker and Gardner, 1988; Thornberry, 1987). As for the components of social bonding theory,

attachment to parents is not significant across ages and types of delinquency (Agnew, 1985), except for its impact on school delinquency for 16 years old (see for the same finding Friedman and Rosenbaum, 1988; LaGrange and White, 1985; Le Blanc, 1992; Menard et al., 1993; Seydlitz, 1990). *Family supervision*, as another measure of family attachment, is significant across almost all age groups. This finding differs from the previous finding (Kaner, 2002; LeBlanc, 1992; Seydlitz, 1990). *Attachment to teacher* plays an important role for only the assault of 13-15 and school delinquency of 16 years olds (LaGrange and White, 1985). This finding mostly supports the previous findings (Agnew, 1985; Rankin, 1980: and Shoemaker and Gardner, 1988). *Respect for police* is consistently significant across types of delinquency for only 16 years old (as well as assault of 17-20 years old). *School commitment* is an important predictor for almost all ages (except in case of assault for 13-15 and in case of public disturbance for 16 years olds) (Menard et al., 1993). However, when *G.P.A.s* are used as measure of school commitment, they are not significant across the age categories (except for last term G.P.A. in relation with assault for 17-20 years old). *Conventional peers* is associated only with public disturbance for 16 years old (Thornberry, 1987) and with assault for 17-20. Importance of *belief* is more pronounced during early and middle adolescence (Menard et al., 1993; Thornberry, 1987). *Involvement in school works* (e.g., various hours spent on homework per week) is emphasized among 16 years old for assault and school delinquency but not public disturbance (Shoemaker and Gardner, 1988). Finally, *attachment to delinquent friends* is more pronounced during early and later adolescence (LaGrange and White, 1985).

Furthermore, being female is not associated consistently with age and types of delinquency in general, except for assault. While gender has significant inverse impact on assault for 13-15, 16, 17-20 years old, it has also significant *positive* effect on public disturbance for only 13-15 years old. One possible reason for this positive association is that middle class girls, compared to high class girls, may tend to spend their time in public places more and hence commit more public-related deviant acts. In fact, when an interaction term was included into the analysis either with middle social standing district or 500-749 family monthly income, the positive impact of gender on public disturbance disappeared. The rest of the control variables are, in fact, class variables: Socio-economic level of districts, types of schools, and various income brackets. In general, compared to the higher income group, lesser income groups are less likely to involve in delinquent behavior. Similarly, compared to high social standing district, middle and lower social standing districts are less likely to commit delinquency. An

interesting finding is that while the three school types compared to state Anatolian high school (base category) are *inversely* associated with delinquency at early and middle adolescence, they are *positively* associated at late adolescence. This seems to suggest that influence of social class on delinquency depends on age.

Overall, the explanatory power of social bonding theory in the context of a Turkish city generally tends to work better for the middle and late adolescences. Also, the social bonding variables are in the predicted direction: The higher the social bond is the lesser the involvement in delinquency.

ÖZET

Genel olarak bakıldığında, sosyal bağ değişkenleri beklenen yöndedir: Bir bireyin aileye, okula v.b. kişi veya kurumlara olan sosyal bağı arttıkça, bireylerin adölesan sapma davranışlarına yönelmesi daha az ihtimal taşımaktadır. Ayrıca, sosyal bağ teorisi çoğunlukla, erken adölesan dönemi ile kıyaslandığında, orta ve geç adölesan dönemlerinde daha önemli bir rol oynamaktadır. Bu bulgu sosyal bağ teorisinin orta adölesan dönemlerinde ve geç adölesan dönemlerinde daha önemli olduğunu söyleyen çalışmalarla paralellik göstermektedir. Sosyal bağ teorisinin öğelerine (değişkenlerine) gelecek olursak, *anne-babaya bağlılık* ile adölesan sapma davranış türleri arasında bir ilişki bulunmamaktadır. Bu değişkenin sadece 16 yaşındakilerin okulla ilgili sapma davranışları üzerindeki etkisi hariç. *Ailenin dolaylı kontrolü*, aileye bağlılığın diğer bir göstergesi, hemen hemen tüm yaş gruplarında öneme sahiptir. Bu bulgu daha önce yapılmış çalışmalardan farklılık göstermektedir. *Öğretmene bağlılık* sadece 13-15 yaşındakilerin yaralama ve 16 yaşındakilerin okulla ilgili sapma davranışlarında önemli bir rol oynamaktadır. Bu çoğunlukla daha önceki bulguları desteklemektedir. *Polise saygı* sadece 16 yaşındakilerin sapma davranışlarının hepsiyle ilgilidir (17-20 yaşındakilerin yaralama davranışına ek olarak). *Okula bağlılık* hemen hemen tüm yaşlarda önemli olan bir bağımsız değişken (13-15 yaşındakilerin yaralama ve 16 yaşındakilerin kamuyu rahatsız edici davranışları hariç). Buna rağmen, öğrencilerin not ortalamaları okula bağlılıklarının bir göstergesi olarak alındığında, not ortalamalarının değişik yaş kategorileriyle ilişkisi görülmemektedir (geçen dönem not ortalamasının 17-20 yaşındakilerin yaralama davranışları ile ilişkisi hariç). *Geleneklere uyan arkadaşlara sahip olmak* sadece 16 yaşındakilerin kamuyu rahatsız edici davranışları ve 17-20 yaşındakilerin yaralama davranışları ile ilişkilidir. *Toplumda kabul edilmiş değerlerin önemine inanmak* erken ve orta adölesan dönemlerinde önem kazanmaktadır. *Okul işleriyle meşgul olmak*, 16 yaşındakilerin yaralama ve

okul ile ilgili sapma davranışıyla ilgilidir. Son olarak, *sapmış arkadaşına bağlılık* erken ve son adolesan dönemlerinde önem kazanmaktadır.

REFERENCES

- AGNEW, Robert (1985) "Social Control Theory and Delinquency: A Longitudinal Test", **Criminology**, Vol.: 2, pp. 47-61.
- AKERS, L. Ronald and Christine SELLERS (2004) **Criminological Theories: Introduction, Evaluation, and Application**, Los Angeles: Roxbury.
- BARTOLLAS, Clements (2003) **Juvenile Delinquency**, Boston: Pearson Education.
- BRENT, B. Benda (1994) "Testing Competing Theoretical Concepts: Adolescent Alcohol Consumption", **Deviant Behavior: An Interdisciplinary Journal**, Vol.: 15, pp. 375-396.
- BROWN, E. Stephen (1985) "The Class-Delinquency Hypothesis and Juvenile Justice System Bias", **Sociological Inquiry**, Vol.: 55, pp. 212-223.
- CERNKOVICH, A. Stephen and Peggy C. GIORDANO (1979) "Delinquency, Opportunity, and Gender", **The Journal of Criminal Law & Criminology**, Vol.: 70, pp. 145-151.
- CHIEN, Cynthia (1990) "Testing the Effect of the Key Theoretical Variable of Theories of Strain, Social Control and Social Learning on Types of Delinquency", **Paper Presented at the Meetings of the American Society of Criminology, Baltimore, MA.**
- COSTELLO, J. Barbara and Paul R. VOWELL (1999) "Testing Control Theory and Differential Association: A Reanalysis of the Richmond Youth Project Data", **Criminology**, Vol.: 37, pp. 815-842.
- LI, D. Spencer (1999) "Social Control, Delinquency, and Youth Status Achievement: A Development Approach", **Sociological Perspectives**, Vol.: 42, pp. 305-324.
- DELİKARA, E. İpek (2002) "Ergenlerin Akran İlişkileri İle Suç Kabul Edilen Davranışlar Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi", in **I. Ulusal Çocuk ve Suç: Nedenler ve Önleme Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri**, Ankara: Türkiye Çocuklara Yeniden Özgürlük Vakfı.

- ELLIOTT, S. Delbert and Suzanne S. AGETON (1980) "Reconciling Race and Class Differences in Self-Reported and Official Estimates of Delinquency", **American Sociological Review**, Vol.: 45, pp. 95-110.
- EVA, A. Raymond (1978) "A Study of the Efficacy and Interactions of Several Theories for Explaining Rebelliousness among High School Students", **The Journal of Criminal Law & Criminology**, Vol.: 69, pp. 115-125.
- FRIEDMAN, Jennifer and Dennis P. ROSENBAUM (1988) "Social Control Theory: The Salience of Components by Age, Gender, and Type of Crime", **Journal of Quantitative Criminology**, Vol.: 4, pp.363-381.
- GARDNER, LeGrande and Donald J. SHOEMAKER (1989) "Social Bonding and Delinquency: A Comparative Analysis", **The Sociological Quarterly**, Vol.: 30, pp. 481-500.
- GOVE, R. Walter and Robert D. CRUTCHFIELD (1982) "The Family and Juvenile Delinquency", **The Sociological Quarterly**, Vol.: 23, pp. 301-319.
- HEIMER, Karen and Ross L. MATSUEDA (1994) "Role Taking, Role Commitment, and Delinquency: A Theory of Differential Social Control", **American Sociological Review** Vol.: 59, pp. 365-390.
- HINDELANG, J. Michael (1973) "Causes of Delinquency: A Partial Replication and Extension", **Social Problems**, Vol.: 20, pp. 471-487.
- HIRSCHI, Travis (1969) **Causes of Delinquency**, Berkeley: University of California Pres.
- JENKINS, H. Patricia (1995) "School Delinquency and School Commitment." **Sociology of Education**, Vol.: 68, pp. 221-239.
- JENKINS, H. Patricia (1997) "School Delinquency and the School Social Bond." **Journal of Research in Crime and Delinquency**, Vol.: 34, pp. 337-367.
- JENSEN, F. Gary and Dean G. ROJEK (1998) **Delinquency and Youth Crime**, Prospect Heights, Illinois: Waveland.
- JUNGER, Marianne and Ineke Haen MARSHALL (1997) "The Interethnic Generalizability of Social Control Theory: An Empirical Test." **Journal of Research in Crime and Delinquency**, Vol.: 34, pp. 79-112.

- KANER, Sema (2002) "Anababa Denetimleriyle Ergenlerin Suç Kabul Edilen Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", in **I. Ulusal Çocuk ve Suç: Nedenler ve Önleme Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri**, Ankara: Türkiye Çocuklara Yeniden Özgürlük Vakfı.
- KROHN, D. Marvin and James L. MASSEY (1980) "Social Control and Delinquent Behavior: An Examination of the Elements of the Social Bond", **The Sociological Quarterly**, Vol.: 21, pp. 529-543.
- LAGRANGE, C. Teresa and Robert E. SILVERMAN (1999) "Low Self-Control and Opportunity: Testing the General Theory of Crime as an Explanation for Gender Differences in Delinquency", **Criminology**, Vol.: 37, pp. 41-72.
- LAGRANGE, L. Randy and Helene Raskin WHITE (1985) "Age Differences in Delinquency: A Test of Theory", **Criminology**, Vol.: 23, pp. 19-45.
- LE BLANC, Marc (1992) "Family Dynamics, Adolescent Delinquency, and Adult Criminality." **Psychiatry**, Vol.: 55, pp. 336-353.
- MARCOS, C. Anastasios, Stephen J. BAHR, Richard E. JOHNSON. (1986), "Test of a Bonding/Association Theory of Adolescent Drug Use", **Social Forces**, Vol.: 65, pp. 135-161.
- MENARD, Scott, Delbert S. ELLIOTT, and Sharon WOFFORD (1993) "Social Control Theories in Developmental Perspective", **Studies on Crime and Crime Prevention**, Vol.: 12, pp. 69-87.
- ÖZBAY, Özden (2003) "Merton's Strain Theory: Evidence from the High Schools in Ankara", **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Vol.: 27, pp. 59-76.
- ÖZBAY, Özden and Y. Ziya ÖZCAN (2002) "A Test of Hirschi's Social Bonding Theory on Juvenile Delinquency in the High Schools of Ankara, Turkey", **Paper Presented at the Meetings of the European Society of Criminology** in Toledo, Spain.
- RANKIN, H. Joseph (1980) "School Factors and Delinquency: Interactions by Age and Sex." **Sociology and Social Research**, Vol.: 64, pp. 420-434.
- RANKIN, H. Joseph and Edward L. WELLS (1990) "The Effect of Parental Attachments and Direct Controls on Delinquency," **Journal of Research in Crime and Delinquency**, Vol.: 27, pp. 140-165.

- RANKIN, H. Joseph and Edward L. WELLS (1994) "Social Control, Family Structure, and Delinquency", in Gregg Barak (ed.), **Varieties of Criminology: Readings From a Dynamic Discipline**, Westport, CT: Praeger, pp. 97-116.
- RANKIN, H. Joseph and Roger KERN (1994) "Parental Attachments and Delinquency", **Criminology**, 3 Vol.: 2, pp. 495-515.
- SEYDLITZ, Ruth (1990) "The Effects of Gender, Age, and Parental Attachment on Delinquency: A Test for Interactions", **Sociological Spectrum**, Vol.: 10, pp. 209-225.
- SHOEMAKER, J. Donald and Robert LeGrande GARDNER (1988) "Social Bonding, Age, and Delinquency: Further Evidence", **Journal of Sociology**, Vol.: 19, pp. 195-212.
- THORNBERRY, P. Terrence (1987) "Toward an Interactional Theory of Delinquency", **Criminology**, Vol.: 25, pp. 863-891.
- WARR, Mark (1993) "Age, Peers, and Delinquency", **Criminology**, Vol.: 31, pp. 17-40.
- WIATROWSKI, Michael, David B. GRISWOLD, and Mary K. ROBERTS (1981) "Social Control Theory and Delinquency," **American Sociological Review**, Vol.: 46, pp. 525-541.
- WIATROWSKI, Michael and Kristine L. ANDERSON (1987) "The Dimensionality of the Social Bond", **Journal of Quantitative Criminology**, Vol.: 3, pp. 65-81.
- YILMAZ, Türkan (2002) "Ergenlerde Risk Alma Davranışının İncelenmesi", in **I. Ulusal Çocuk ve Suç: Nedenler ve Önleme Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri**, Ankara: Türkiye Çocuklara Yeniden Özgürlük Vakfı.

APPENDIX

TABLE 1: Social Bonding Variables by Types of Delinquency and Age, Controlling for Gender, Social-Standing of Districts, School Types, and Income (Standardized and Unstandardized Coefficients)

Independent Variables	Assault			School Delinquency			Public Disturbance		
	13-15	16	17-20	13-15	16	17-20	13-15	16	17-20
<i>Social Bonding Variables</i>									
Attachment to parents	.047 ^a (.025) ^b	.021 (.014)	-.091 (-.017)	-.035 (-.012)	-.092** (-.056)	-.068 (-.044)	-.027 (-.010)	-.010 (-.003)	-.059 (-.025)
Attachment to teachers	-.107** (-.075)	.014 (.013)	-.039 (-.048)	-.077 (-.052)	-.113** (-.097)	.061 (.057)	-.015 (-.007)	-.045 (-.022)	-.071 (-.043)
Respect for police	-.087 (-.073)	-.174* (-.164)	-.156* (-.181)	-.059 (-.047)	-.118** (-.104)	-.013 (-.011)	-.093 (-.053)	-.132** (-.068)	-.069 (-.040)
School commitment	-.067 (-.061)	-.167* (-.187)	-.139** (-.193)	-.240* (-.210)	-.261* (-.270)	-.342* (-.367)	-.179* (-.111)	-.098 (-.059)	-.138** (-.094)
Conventional peers	-.028 (.025)	-.016 (.019)	-.093** (-.141)	-.022 (.019)	.032 (.036)	-.043 (.051)	-.002 (.001)	-.103** (-.068)	-.066 (.050)
Family supervision	-.198** (-.350)	-.186* (.395)	-.095 (.241)	-.100** (-.171)	-.111** (-.220)	-.177* (-.345)	-.099 (.119)	-.114** (-.131)	-.165** (.206)
Belief	-.147* (-.165)	-.135* (.185)	-.049 (.092)	-.134** (-.145)	-.087 (.110)	-.011 (.015)	-.156* (.120)	-.134** (.099)	-.131** (.122)
Last term G.P.A. (=successful students)	-.039 (.403)	.015 (.147)	-.105** (-1.255)	-.006 (.056)	.038 (.359)	-.093 (.841)	.041 (.281)	-.016 (.088)	-.044 (.258)
Last year G.P.A. (=successful students)	.019 (.926)	.014 (.189)	.068 (.930)	-.050 (-2.306)	.008 (.096)	-.071 (.725)	.036 (1.180)	.081 (.587)	.047 (.307)
3-6 hours per week (=sch. involvement)	-.002 (.010)	-.067 (.467)	-.057 (.499)	.012 (.062)	-.143* (.931)	-.078 (.520)	-.012 (.045)	-.004 (.014)	-.018 (.077)
7-14 hours per week (=sch. involvement)	-.103 (.571)	-.134** (-1.015)	-.111** (-1.028)	-.072 (.384)	-.162* (-1.139)	-.053 (.375)	-.013 (.049)	-.010 (.041)	-.039 (.178)
15 and plus hours per week (=sch. involvement)	-.059 (.300)	-.111** (.761)	.034 (.312)	-.068 (.335)	-.139** (.895)	.045 (.320)	-.020 (.069)	-.008 (.029)	.071 (.321)
Attachment to delinquent friends	.148** (.738)	.056 (.344)	.035 (.275)	.241* (1.154)	.116* (.670)	.168* (1.025)	.141** (.479)	.036 (.120)	.133** (.520)

(TABLE 1. continued)

Control Variables										
Gender (= female)	-.172*	-.253*	-.267*	.008	-.030	-.035	.105*	.027	-.009	
	(-.834)	(-1.567)	(-2.068)	(.037)	(-.171)	(-.208)	(.347)	(.092)	(-.033)	
Middle social standing district	-.007	.103	.064	-.043	-.126**	-.015	.099	.063	.006	
	(-.034)	(.649)	(.528)	(-.199)	(-.737)	(-.096)	(.326)	(.215)	(.026)	
Low social standing district	-.023	.073	.001	.007	-.118**	.069	.064	-.049	-.006	
	(-.123)	(.463)	(.011)	(.036)	(-.692)	(.442)	*(.233)	(-.168)	(-.023)	
State (classic) high school	-.137**	-.023	.160**	-.080	-.109**	.136**	-.180**	-.094	.063	
	(-.668)	(-.143)	(1.280)	(-.373)	(-.634)	(.835)	(-.596)	(-.318)	(.249)	
Private high school	-.104**	-.102**	.095	-.061	-.088**	-.051	-.115**	-.061	.091	
	(-1.006)	(-1.272)	(1.513)	(-.564)	(-1.039)	(-.645)	(-.750)	(-.418)	(.720)	
State vocational high school	-.011	-.040	.149**	-.105	-.104**	.063	-.152**	-.125	-.005	
	(-.061)	(-.277)	(1.223)	(-.544)	(-.680)	(.394)	(-.552)	(-.474)	(-.020)	
0-249 million Turkish liras (=family monthly income)	.011	-.006	-.108**	-.069	-.108**	-.147**	-.108	.030	-.105	
	(.066)	(-.052)	(-1.317)	(-.415)	(-.819)	(-1.378)	(-.462)	(.219)	(-.630)	
250-499 million Turkish liras (=family monthly income)	-.017	-.133**	-.143**	-.101	-.169**	-.145**	-.073	-.014	-.137**	
	(-.084)	(-.837)	(-1.141)	(-.487)	(-.987)	(-.893)	(-.249)	(-.046)	(-.537)	
500-749 million Turkish liras (=family monthly income)	.082	-.072	-.071	(-.064)	-.093**	-.056	-.003	-.004	-.023	
	(.476)	(-.561)	(-.639)	(-.357)	(-.675)	(-.392)	(-.010)	(-.015)	(-.104)	
R ² (without control variables)	.25	.30	.26	.32	.42	.40	.20	.16	.27	
R ² (with control variables)	.30	.38	.35	.34	.46	.43	.25	.19	.30	

In this table, such variables as last year G.P.A. less than 2.50 (failed students), last term G.P.A. less than 2.50 (failed students), less than 3 hours spent on homework, not lying to police to protect friends (e.g., non-attachment to delinquent friends), being male, high social standing district, state Anatolian high school, and 750 and over million Turkish liras are treated as comparison categories. Sample sizes are 393 (assault for 13-15), 471 (assault for 16), 370 (assault for 17-20), 398 (school delinquency for 13-15), 481 (school delinquency for 16), 370 (school delinquency for 17-20), 395 (public disturbance for 13-15), 480 (public disturbance for 16), 373 (public disturbance for 17-20)

a stands for standardized regression coefficients (betas)

b stands for unstandardized regression coefficients

* $p < .01$

** $p < .05$

ERGENLERDE SİGARA İÇME DAVRANIŞINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN SOSYOLOJİK ANALİZİ

Necmettin Özerkmen*

ÖZ

Bu makalenin temel amacı Türkiye’de ergenlerin sigara içme prevalansını incelemektir. Ergenlerin sosyo-demografik özellikleri ve sigaraya başlama nedenleri, Ankara-Yenimahalle ilçesine bağlı beş liseden seçilen temsil edici bir örneklem üzerinden araştırılmıştır. Bu çalışma, Ankara Üniversite Sosyoloji Bölümünün yürüttüğü daha geniş kapsamlı politika-yönelimli bir araştırmanın bir parçasıdır. Lise son sınıftaki ergenlerin %29.1 inin sigara içtiği (%14 sık sık; %8.8 nadiren; %70.1 hiç) belirlenmiştir. “Stresli olduğum zaman rahatlama sağlar”(%20.3), “çevremdekilerin sigara içmesi”(%19.6) ve “yemek keyfine ektir”(%18.1) ergenlerin sigaraya başlamalarında en çok işarettedikleri nedenlerin başında gelirken, “enerji vererek uyanık kalmayı sağlar” (%3.1) seçeneğinin sigara içmeye başlamada en az etkili olduğu saptanmıştır. Araştırmada regresyon analizi yardımıyla, araştırmanın bağımsız değişkenleri olan demografik ve kişisel özelliklerin, sigara içmeye başlama nedenleri üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Son olarak da sorunun çözümüne yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Ergen, Risk, Sigara İçme, Sigara İçme Nedenleri

ABSTRACT

This paper primarily aims to find out the prevalence of cigarette smoking among Turkish adolescents. Socio-demographic and personal characteristics of adolescents and their reasons for smoking are investigated on a representative sample selected from five high schools in the Yenimahalle district of Ankara province. This policy-oriented study is a part of a comprehensive study on “Adolescent and Youth Research” carried out by the Sociology Department of Ankara University. Of the students in grade eleven, 29.9% was smoking and it was reported that 14.0% had smoked often, 8.8% smoked rarely and 70.1% had never smoked. “Helps to relax when you are stressed out” (20.3

---

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi DTCF Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

%) ; “other people around me smoke”(19.6%) and “it adds to the pleasure of a meal”(18.1%) were the most rated reasons for smoking of adolescents. ”It gives you energy and helps you stay awake ”was the lowest chosen reason (3.1%). Impact of students’ socio- demographic and personal characteristics as independent variables on students reasons for smoking were also investigated by regression analysis. Prevention implications and recommendations were also discussed.

Key words: Adolescent, Risk, Smoking, Reasons for smoking.

1. GİRİŞ

Sigara içme davranışı, sonradan kazanılan bir alışkanlık olarak insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle ülkemizin ve bütün dünyanın önemli toplumsal sorunlarından biridir. İnsanlar, dünyaya sigara bağımlısı olarak gelmezler ama gerek bireyin kişisel özellikleri gerekse içinde yaşadıkları sosyal çevre, sigara alışkanlığının kazanılmasında destekleyici ya da önleyici bir ortam oluşturur. Sigara içme alışkanlığı, genellikle bireylerin son çocukluk ve gençlik dönemlerinde çevreleriyle kurdukları ilişkiler sonucu ortaya çıkan bir davranıştır. Bu davranışın belli sıklık ve yoğunlukta tekrar edilmesi, sigara içme alışkanlığının süreklilik göstermesine neden olmaktadır.

Sigara içme alışkanlığının kazanılması, kazanılma süreci, bağımlılık süreci ve sonuçları bakımından birçok bilim alanını ilgilendiren interdisipliner bir konudur. Değişmeye dirençli bir alışkanlık olduğu kabul edilen sigara kullanma davranışı biyolojik, psikolojik ve sosyolojik bakımdan ele alınması gereken bir sorundur (Ney; 1989:1-4).

En önemlisi, sigara içme alışkanlığı, etkileri ve sonuçları bakımından çok geniş halk kitlelerini ilgilendiren bir toplum (Kutluk 1994) eğitim ve halk sağlığı sorunudur. Farklı disiplinler, sigara içme alışkanlığını kendilerini ilgilendiren yönleriyle incelemiş ve bazı değerlendirmeler yapmışlardır. Hatta, sigara alışkanlığı ve bu alışkanlığın önlenmesi konusunda yurt ve dünya çapında yapılmış çok sayıda araştırma vardır. Ancak, bu araştırmalar tıp alanında hekimlerin (çoğunlukla, onkoloji, kalp ve damar hastalıkları, solunum yolu hastalıkları ve halk sağlığı ve psikiyatri) ve psikologların yapmış olduğu araştırmalardır. Halbuki bu sorun, toplumsal bir varlık olarak insanı, insanın yaşadığı aileyi ve insanın toplumsal çevresini etkilemekte ve aynı zamanda bu faktörlerin uyumsuzluğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Toplumsal yapıyı, yapıdaki öğeleri ve fonksiyonları tanımadan yapılacak açık-

lamaların yeterliliği her zaman tartışmaya açıktır. Dahası, toplumsal sorun ortaya çıkmış, yaşanmakta ve devam etmekte; tıp, psikoloji ve biyoloji sorunun sonuçları ile ilgilenmekte nedenler öne sürmektedir. Bu nedenle sorunun toplumsal boyutu, her disiplinden daha çok sosyolojiyi ilgilendirmektedir.

Sigaranın Tarihiçesi

Avrupa'da tütünün yetiştirilmesi ve içilmesinde Fransızların Lizbon Büyükelçisi Jean Nicot etkili olmuştur. Başlangıçta enfiye olarak kullanılmış, daha sonra bütün Avrupa'ya hızla yayılmıştır. Tütün Anadolu'ya ilk kez 1580 yılında gemiciler tarafından Avrupa'dan getirilmiş, kısa sürede popülarite kazanmış ve yaygın bir şekilde içilmeye başlanmıştır (Aydın,1998:61-78).

17.yüzyıldan sonra tütün bir keyif maddesi olarak alışkanlık haline gelmiş ve yaygınlık göstermiştir. Birçok ülkede zararı görülerek dönem dönem tütün içimi yasaklanmış;içenlere çok ağır cezalar verilmiş, ama bütün bu girişimlere rağmen tütün içmenin önüne geçilememiştir. Tütünün sigara biçiminde içimi ise 1850 yılında başlamış, 1856 yılında İngiltere'de ilk sigara fabrikası kurularak kitlesel üretime geçilmiş, 1939'da uzun sigaralar, 1951'de filtreli sigaralar yapılarak çeşitleri artırılmıştır (Akçasu,1984:22-41; Mangır vd 1992).

Tütünün dünyadaki tarihi seyri incelendiğinde geçmişinin çok eskilere dayanmadığı görülür. Öztürk (1988:2)'e göre, tütünün ilk kullananlar Amerika yerlileri olmuştur . Avrupalıların bu kıtaya yerleşmelerinden önce Amerika yerlilerinin tütünü içtikleri belirtilmektedir. Tütünün 4000 yıldan beri Meksika,Orta ve Güney Amerika'da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Meksika'dan Azteklerin tütünden yapılmış sakızları çiğnedikleri, bazılarının ise tütün tozlarını derilerine sürdükleri tespit edilmiştir.

Tütün,16. yüzyılda Amerika'dan Avrupa'ya getirilmiş,o tarihlerde özellikle İngiltere'de günün modası olmuştur (Mimioğlu,1987:35).Tütünün Avrupa'da büyük üne kavuşması ve ticari bir bitki olması nedeniyle Karayip adalarında, Filipinler'de ve Çin'de tütün tarımı yapılmaya başlanmıştır. Burardan getirilen tütün yaprakları Avrupa'da işlenmiş ve gelir getiren bir kaynak olarak kullanılmıştır. Londra'da 1614 yılında yüzlerce tütüncü dükkanı olduğunu söylemek,bu alışkanlığın yaygınlığını ve ticaretin önemini gösterir (Barış,1994:11). Goodin (1989:1)'e göre, 19. yüzyılda tütün tüketimi, özellikle sigara, belli sosyal grup ve sınıflarda daha yoğun olarak görülen bir özelliktir (Goodin,1989:1).

Tütün ilk olarak Amerika yerlileri arasında ibadet ve zevk amacı ile kullanılmıştır. Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfinden sonra eski dünya

tütünle tanışır. 1601 yılında İngiliz gemiciler yoluyla İstanbul'a gelmiştir. Katip Çelebi Seyahatnamesinde, sarayın baş cerrahının sigaraya karşı savaş açan ilk hekim olduğunu bildirmektedir (Pekşen,1995:1-28). Ancak açılan bu savaşın tütüne olan ilginin ve tütün kullanımının yaygınlaşmasını engelleyemediğini ve İbrahim efendinin bu savaşından vazgeçtiğini aynı eserde yazmaktadır. Bu ilişkiyle beraber Türkler, lüle taşından pipolar ve uzun çubuklar yaparak ilk sigara filtresini bulmuşlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'na tütünü Birinci İbrahim döneminde, 1605 yılında Venedik tüccarları getirmiştir. Dördüncü Murad'ın fermanı ile 16.9.1633'de kahvehaneler kapatılmış, sigara yasaklanmıştır (Erhan,1993:187-189). Padişah buyruğunun kanun olduğu bu dönemde, bu buyruğun sigarayı yasaklamaya yönelik ilk yasa olduğu kabul edilebilir (Mene-menli,1980:25-45). Batı ülkelerinde sigara karşıtı ilk kanunlar, 1890'larda görülmeye başlamıştır (Burnam,1993:91). Dördüncü Murad tarafından konulan tütün içme yasağı, 17. yüzyılın ortalarına doğru Şeyhülislam Bahai Efendi'nin verdiği fetva ile kaldırılmıştır. Daha sonra, Osmanlı saraylarında tütünü tükenen çubuklara tütün koyan, sönen çubukları yakan özel görevlilerin türediği görülür (Arı,1991:144).

Osmanlı, tütün ihtiyacını batı Trakya yöresindeki üretim ile karşılamaya çalışmış ve bir süre sonra Avrupa'ya Şark tütünü satar hale gelmiştir. Osmanlı 1895 yılında Fransız Reji şirketi ile anlaşmış ve bununla İstanbul, İzmir ve Samsun'da sigara fabrikaları kurulmuştur. Bu anlaşma, ilk TBMM Hükümeti dönemine kadar devam etmiştir (Barış,1997:7).

Gençlik Dönemi Tanım ve Özellikleri

Gençlik, çocuklukla erişkinlik arasında yer alan; gelişme, ruhsal olgunlaşma ve erişkin yaşama geçme dönemidir. Morfolojik ve fizyolojik bakımdan organizmanın çocukluktan erişkinliğe geçiş sürecini ve olgunlaşmayı kapsayan bu döneme geçiş anlamında ergenlik çağı denilmektedir. İlk ergenlik belirtileri ile başlayan gençlik, büyümenin durmasına kadar 12-21 yaşları arası sürer. Kızlarda erkeklere göre bu döneme daha erken girilmekte ve ergenlik daha erken yaşta tamamlanmaktadır. Çocuklukla erişkinlik arasında yer alan gençlik dönemi, kızlarda erkeklere göre ortalama iki yıl önce başlar ve erkeklerden iki yıl önce tamamlanır (Ertan vd,1995:187-189). Bu döneme batı dillerinde büyüme anlamına gelen "adolescence" adı verilmektedir (Alpay vd.1998:5-8;Yörükoğlu,1996; Özgür vd.1994).

İnsan yaşamının en önemli dönemlerinden biri olarak kabul edilen çocukluk ile yetişkinlik arasında yer alan gençlik çağındaki birey, çocukluk rol ve davranışlarından yetişkinliğe geçişin sıkıntılarını yaşar. Toplum tarafın-

dan ne çocuk ne de yetişkin olarak kabul edilen genç birey, bir yandan kendi davranışlarını ve değer yargularını oluştururken, diğer yandan kişiliğini ispat etmeye çalışır. Büyüme, olgunlaşma ve gelişme aşamasını yaşamakta olan gençlerin bir bölümü bu çağı daha az sarsıntı ile geçerken bir çoğu bunalımlarla yüz yüze gelir (Usanmaz,1993:1-3). Bu dönemin en önemli özelliği duygusal, zihinsel ve kişiler arası ilişkilerde tutarsızlıkların görülmesidir (Yörükoğlu,1996:3-5). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 15-24 yaş aralığında yer alan yaş grubunu genç olarak tanımlamıştır (WHO,1992:12-13).

Türkiye'de yapılan çalışmalarda ve kalkınma planlarında genel olarak 15-24 yaş arası gençlik çağı olarak kabul edilmektedir. Türkiye'de 1997 nüfus tahminlerine göre 63 milyon 740 bin olan nüfusun yaklaşık dörtte biri (14.6 milyon) 15-24 yaş grubu arasında yer almaktadır. Bu gençlerin de lise öğrenimini yapanları 15-18 yaşları arasındadır (DİE,1998).

Adölesan dönemi çocuklukta yetişkinlik arasında yer alan biyolojik, psikolojik, zihinsel ve sosyal açıdan hızlı bir büyüme ve gelişmenin ortaya çıktığı yaşama hazırlık ve olgunlaşma dönemi biçiminde tanımlanmaktadır (Usanmaz 1993; Yörükoğlu 1993:387; Yavuzer 1994:366). Çocukluktan ergenliğe geçiş 12-24 yaşları arasında 10-12 yıllık bir yaşam dilimini kapsamaktadır (Özüğürlü,1986:73-76; Yörükoğlu,1993:421). Hallingshead ergenliği toplumun adölesanı artık çocuk gibi görmekten vazgeçtiği fakat, ona yetişkin rolünü ve işlevini bir türlü vermediği bir dönem olarak ifade eder (akt.Yavuzer,1994:366).

Görüldüğü gibi gençlik çağı döneminin tanımlanması farklılıklar göstermektedir. Birleşmiş Milletler Bilim Eğitim ve Kültür Örgütü (UNESCO) gençlik çağı olarak 12-24 yaşlar arası dilimleri kabul etmektedir (Köknel,1998:110-125). Bu dönem, oyun ve öğrenim yıllarını kapsayan tüketici dönem olarak nitelendirilecek olursak 12-25 yaşları kapsamakta, özel durum ve ayrıcalıkları olan bir gelişme çağı olarak değerlendirilmektedir (Yörükoğlu,1992:15-23). Uluslararası tanımlamalarda delikanlılık ile aynı anlamda tutulan gençler, 15-25 yaşları arasındaki öğrenim gören, yaşamını kazanmak için çalışmayan ve ayrı bir konutu bulunmayan kişiler olarak görülmektedir (Pekcan,1995:187-224).

Ergenliğin daha çok sosyal tanımlamasının yapıldığı bir yaklaşım ise bu dönemin bireyin yetişkine özgü ayrıcalıkların kendisine verilmediğini hissettiği zaman ile başlayan ve yetişkinin tüm gücünün ve toplumsal konumunun toplum tarafından bireye verildiği zaman, sona eren gelişim dönemi olarak değerlendirilir (Gander and Gardina,1995:543).

Bu dönemde gençler, çevrelerindeki arkadaşlarından ya da kendileri ile özdeşleştirdikleri kişilerden etkilenmeye açıktırlar. Bu etkileşim içindeki

gençler sigara,alkollü içki ve uyuşturucu madde kullanmayı deneyebilir ve hatta bunları alışkanlık haline getirebilirler (Yörükoğlu, 1996:315).

Bu dönemde sigara, alkollü içki ve uyuşturucu madde kullanımı bağımlılık düzeyine ulaşmasa bile gençlerin gelecekteki ruh sağlıklarını etkileyecek ciddi sorunlar yaratabilmektedir. Bu nedenle sigara ve alkollü içki kullanımı ile ilgili sağlıklı verilerin elde edilmesi, ilgili hedeflerin saptanması ve bu doğrultuda sorunların çözümünde öncelikle risk altındaki grupların eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesi, gerekli politikaların geliştirilerek kararlılıkla uygulanması ve değerlendirilmesi gerekmektedir (2001 Ulusal Sağlık Politikası:30-40).

Gençliğin ilk yıllarında cinsel gelişim ve uyanışla beraber çeşitli ruhsal özelliklerin yansira, farklı davranışlar ve tutumlar ortaya çıkar;dolayısıyla aykırı davranışlar ve şiddetli tepkiler gözlenmesi olasılığı yüksektir. Kendisi, ailesi ve dış dünya ile savaş içinde olan gençlerde baş kaldırma, söz ve düşüncelerini başkalarına kabul ettirme isteği bulunmaktadır. Aile çevresindeki anlayışlar ona çok baskıcı ve modası geçmiş gelmekte; arkadaş ve grup değerlerine önem vermektedir. Özellikle gençliğinin son yıllarında,yetişkinliğe geçişin hızlandığı,sorunların daha çok sosyo-psikolojik nitelik kazandığı görülmektedir. Kişiliğini ispat etme çabası içinde olan genç sorunlarına, sıkıntılarına kendi kendine çözümler bulmaya çalışmaktadır. Kuşaklar arası çatışma bu dönemde daha da artmakta, duygusal çöşku ve taşkınlık, toplum içinde sivrilme, ilgi çekme, statü ve rol sahibi olma çabası görülmektedir. Bu dönem bireyin yaşamını etkileyen ve biçimlendiren kararların alındığı, kişiliğin büyük ölçüde tamamlandığı bir dönemdir (Yörükoğlu,1993:421).

Sigara İçme Nedenleri

Sigara kullanımı ile ilgili nedenler ,biyolojik, psikolojik, sensorimotor, farmakolojik ve sosyolojik faktörler olarak sınıflanmaktadır (Mard,1993).

a) Biyolojik Nedenler: Sigara içme davranışında genetik yüklülüğün araştırıldığı bir çalışmada,ikizlerde sigara içme oranı tek yumurta ikizlerinde çift yumurta ikizlerine oranla daha yüksek bulunmuştur (Mare, 1993).

b) Psikolojik Nedenler: Bu alandaki kurama göre, sigara içme davranışı oral dönemdeki tatminsizliği,ya da mevcut aşağılık kompleksini gidermek için ortaya çıkmıştır (Uysal,1991). Psikoanalitik görüşe göre sigara kullanımı erişkin oral erotizmi olarak değerlendirilir (Mare,1993).Sosyal öğrenme ve büyüklerle özdeşleşmeye bağlayan görüşler, psikolojide çoğunluktadır (Pekşen,1995:1-28). Davranışçı ekole göre, sigara içme davranışı bozuk ve hatalı öğrenme sonucu oluşan psiko-sosyal etkenlerle ilişkili bir alışkanlıktır (Çevik,1989:15-16). Birey çoğunlukla sigaraya gençlik dön-

minde özentî ve kişisel itibarın düşük olduğu kaygısından kurtulmak için başlar (Erkal vd.1987:104). Sigaraya başlama nedenleri cinsler arası farklılık gösterir. Kadınların sigara kullanması kendine güven, sosyal tecrübe ve isyankarlıkla bağdaştırılır. Erkeklerde ise sosyal güvensizlikle ilişkilidir.

Birey, gelişim süreci içinde ortalama 15 yaşlarında bağımlılıktan kurtulup, bağımsız birey olma eğilimi göstermeye başlar (Pekşen,1995:1-28). Bu dönemde, bireylerde toplumsal kimliğini kazanma, yetişkin insan gibi olma ve toplumda rol alma isteği çok fazladır. Ailelerin kendileri çocuk olarak görme eğiliminden rahatsız olurlar. Ailenin tutumunda bir değişiklik olmazsa gençte tepki olarak sigara kullanma davranışı gelişebilir. Bu davranış, sigaranın hem yetişkin davranışı olarak sunulması hem de otoriteye başkaldırı sembolü olarak algılanmasının sonucudur.

c) Sensorimotor Nedenler: Bazı kişiler sigarayı sırf gösteriş ve sevdikleri için içmektedirler. Paket taşımak, paketi açıp bir sigara yakmak gibi işlemler sigara içenlere zevk vermektedir (Tür,1995:198-203).

d) Farmakolojik Nedenler: Psikososyal nedenlerle başlanan sigaranın bağımlılık haline geçişinde, tütünün içindeki nikotinin farmakolojik etkilerinin önemli katkısı vardır. Tütün ya da nikotine karşı fizyolojik bağımlılık olması ve yoksunluk belirtilerinin görülmesi, bağımlılık ölçütüdür (WHO,1989:12-15).

e) Sosyolojik Nedenler: Sigara kullanımı davranışında çevresel etkenler başlama, sürdürme ve sonlandırmada önemli belirleyicilerdir. Birey sosyal çevresini, toplumda üstlendiği rolü ve bu rolün gerektirdiği davranış kalıplarını benimser. Örneğin, kadınların sosyal ve ekonomik yaşamda rolleri arttıkça sigara kullanma oranları artmaktadır. Kitle iletişim araçları da sigarayı teşvik yönünde etkili olmaktadır (Odabaşı,1992;Landrine vd.1994:331-346). Bir çalışmada promosyon ve reklamların sigara kullanımını arttırdığı bulunmuştur (Low vd.1996:105-115;Gliksman vd.1989:81-84).

• Arkadaşların Etkisi

Bireylerin çocukluktan çıkıp yetişkin döneme geçmeye başladığı gençlik döneminde, arkadaş etkisi aileden daha öne geçer. Onlarla sınırlarını paylaşır, ortak hazlar ve yaşantılar birlikte paylaşılır. Bu dönemde genç için önemli şey arkadaşlar tarafından dışlanmadır. Bu nedenle, sigara ve içki içme gibi davranışlar istenilmese ve hoşlanılmasa da paylaşılmak zorunda kalınır. Ayrıca arkadaş grubunda sigara içme büyümenin gereği olarak algılanıyor ve değerlendiriliyorsa sigara içme artar. Gruba dahil olma duygusunu yaşatma

adına bu tür davranışlar bireyde zamanla yerleşebilir ve sigaranın tadına bakmak bile başlama nedeni olabilir.

• Ailenin Etkisi

Sigara kullanımı davranışında ailenin rolü çok iyi bilinmektedir. Anne baba ya da kardeşleri sigara içen genç bireylerin, sigara içmeyen birine göre daha çok sigara kullandıkları bilinmektedir. Hayatın ilk döneminde sigara içen ebeveyn ya da kardeşe karşı duyulan hayranlık hissi sonucunda, benimseme yoluyla çocukta sigara kullanma davranışı görülebilir (Pekşen, 1995:1-28). Ayrıca, toplumda sigaranın sadece büyüklere ait davranış kalıbı olarak sunulması, gençlerin sigara kullanmasında etkili olabildiği gibi büyüme çağındaki gençler otoriteye başkaldırı sembolü olarak da sigara kullanabilirler. Sonuç olarak, ister merak, ister benzeşme, ister bir başkaldırı sembolü olarak sigaraya başlanılsın, içerdiği nikotin nedeniyle kısa sürede fiziksel bağımlılık yapar.

1.1. Problem

İnsan toplumsal bir varlıktır, içinde yaşadığı toplumun üyeleri ile sürekli etkileşim içindedir. Bireyin davranışının şekillenmesinde içinde yaşadığı toplumun önemli bir etkisi vardır. Her ne kadar bireyin de topluma etkisi ve katkıları olsa da toplumun birey üzerine etkisi çok daha fazladır. Bu bağlamda, sigara içme davranışı genellikle birkaç tekrardan sonra da alışkanlık haline gelen bir davranıştır.

Tütün tiryakiliği, yaşam koşullarının ve bir çok dış faktörün etkisiyle sonradan kazanılmış bir huy, bir alışkanlık olarak tanımlanmıştır (Arı, 1991). Diğer bir ifade ile çevre, yaşam koşulları ve dış faktörler denilince bireyin ait olduğu aile, arkadaş grubu, öğrenim gördüğü okullar, sürekli bilgi ve mesaj akışının sağlandığı kitle iletişim araçları düşünülmektedir.

Kişilik, bireyi başkalarından ayıran; bireyin doğuştan getirdiği ve sonradan kazandığı özelliklerin bütünüdür. Yani, duygular, yetenekler, güdüler, mizaç; sosyal, fiziksel ve bilişsel özellikler; karakter ve değerlerimiz, inançlar, tutumlar, görüşler ve düşüncelerimiz v.b. bütün bunlar kişiliğimizi oluşturur. Bu anlamda, kişilik insan davranışlarının tüm yönlerini kapsayan oldukça geniş bir kavramdır (Senemoğlu, 1997:78).

İnsanlar bilgi, inanış, tutum, kanun, adalet, gelenek ve kabiliyetleri olan sosyal bir grubun içinde bilgisiz, donanımsız ve aciz olarak dünyaya gelir. Daha sonra insanlar duygu, düşünce ve tavırlarını bu gruptaki alışkanlıkları taklit ederek kazanmaya başlar. Grubun üyeleri de aynı zamanda doğru, uygun ve tabii gördükleri duygu, düşünce ve davranış kalıplarını insanlara öğ-

retmeye başlarlar (Nirun,1990). Sigara içmek, özellikle genç ve yetişkin erkekler için doğal bir davranış gibi görülmektedir.

Taklit, özellikle çocukların öğrenme sürecinde önemli bir yer tutar. Çocuk, kendi davranışlarını kendine örnek seçtiği bir modelin davranışlarına benzetmeye çalışır. Bu, doğal anne veya baba, arkadaş, ünlü bir kişi olabileceği gibi, televizyon, roman ya da filmlerden tanınan uydurma bir karakter de olabilir (Tolan,1985:20). İnsanlar için öğrenmenin çoğu taklittir. Ancak, taklit yoluyla öğrenenler, gerçeği bütün boyutlarıyla, özellikle karşıt boyutlarıyla göremezler (Ergün,1993:305).

Çocuk, önce ebeveyni olmak üzere yetişkinlere karşı sevgi ve korku karışımı bir duygu besler. Gelişimin başlangıcında, yetişkin onun için bir ahlak ve hakikat kaynağıdır (Palmade,1995:38). Sigaranın yetişkinler tarafından kullanılmasının kabul edilebilir bir davranış olarak gösterilmesi, gençleri bu maddeyi kullanmada destekleyici bir rol oynamaktadır (Sabuncuoğlu, 1994:16).

Toplumun kültürünü öğrenen yetişmekte olan genç bireyken, kültürü aktaran ise toplumdur. Bu bağlamda, aile, okul, eğitim kurumları, toplumsal kurum ve kuruluşlar kültürü aktarmak için var olan toplumsal kurumlardır (Celken,1992:57). Kültürü oluşturmaktan ve aktarmaktan sorumlu olan bu öğeler, istenmeyen bazı davranış ve alışkanlıkların oluşmasında etkili olabilirler. Örneğin, sigara içme alışkanlığının oluşması buna çok iyi bir örnektir.

Modern kadının ve güçlü erkeğin simgesi olarak görülen sigara, toplum tarafından da kabul edilmiştir. Sigarayı başlatan ve bıraktıran en etkili neden toplumsal baskı olarak görülmektedir (Gün,1998:19). Ayrıca, sigara çoğu insan için kahve, yiyecek, telefon gibi günlük ihtiyaçların ayrılmaz bir parçasıdır (Gün,1998:19). Önceleri normal bir ihtiyaç maddesi gibi görülen sigaraya, şimdi artık daha farklı bakılmakta ve önceleri sigara reklamları normal karşılanırken, artık bir takım sınırlamalara bağlanmış bulunmaktadır.

Bağımlılık yapıcı maddeler içinde en büyük kullanım oranına sahip olan sigaradır. Özellikle 20. yüzyılda sigara kullanımı epidemik bir hastalık gibi gelişmiş toplumlarda % 70'lere varan bir oranda kullanım sıklığına ulaşmıştır. Zararlarının fark edilmesi ve araştırma sonucu sigara aleyhine kampanyalar hız kazanmıştır. Günümüzde ABD'de sigara kullanma oranı % 25 civarındadır (Giovino vd,1995:48-65). Ancak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kullanım oranı % 70'lere doğru tırmanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) verilerine göre, dünyada sigara içme alışkanlığı 1970-1985 arasında %7.1'lik artış göstermiştir. Sigara içme alışkanlığındaki artış halen Asya, Latin Amerika ve Afrika'da devam etmektedir. 1970-1980 yıllarında

sigara kullanımı, Hindistan'da % 40, Pakistan'da % 62,5, Kenya'da %32 oranında artmıştır (Pekşen,1995:1-28).

Türkiye'de sigara içme alışkanlığının çok yaygın olduğu görülmektedir. 1988 yılında yapılan ve tüm ülkeyi temsil eden "Sigara Alışkanlıkları ve Sigara İle Mücadele Kampanyası Kamuoyu Araştırması"na (PIAR) göre, ülkemizde 15 yaş ve üzerindeki erkeklerin % 62.8'i, kadınların %24.3'ü, tam nüfusun ise %43.6'sı sigara içmektedir. Bu araştırmada sigara içme ölçütü olarak "sigara paketi taşımak alınmıştır". Oysa, DSÖ' nün değerlendirilmesine göre sigara tiryakisi sayılmak için günde bir sigara içmek yeterlidir (Pekşen,1995:1-8).

Türkiye, kişi başına sigara tüketimi yönünden Avrupa ülkeleri arasında Yunanistan'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır ve erişkin nüfusun üçte biri sigara içmektedir (Dağlı,1998:4-7). Bölgesel çalışmalarda sağlık çalışanları ve öğretmenlerin yaklaşık yarısının, lise öğrencilerinin üçte birinin, evlerin %70-75'inde en az bir kişinin sigara içtiği belirlenmiştir (Önder,1994). 1991 yılında yapılan bir araştırmada erkeklerde en fazla sigara içme oranının ilk-orta eğitim düzeyinde olduğu, kadınlarda ise eğitim düzeyi arttıkça düzenli bir şekilde sigara içme oranının da arttığı bulunmuştur (Kızılkaya vd.1994:93-100; Horasan vd.1995:17-56).

1.2. Amaçlar

Bu araştırmanın genel amacı, ergenlerin sigara kullanma alışkanlığını nasıl kazandıklarını sosyolojik düzeyde temellendirmek; özelde ya da uygulamada ergenlerin sigara kullanma alışkanlığını edinme süreçlerinin bağımlı değişkenler (kendi olma,sosyal rahatlama, yemek keyfi,mola verme, stres atma, zayıflama, enerjik olma, içkiye eşlik etme ve çevrede sigara içenler) ile bağımsız değişkenler (yaş,cinsiyet, sosyo-ekonomik statü (SES), okul türü, anne eğitimi, baba eğitimi, spor yapma,sağlıklı beslenme, alkol kullanma, okul başarısı, yaşamdan tatmin, gelecekte beklenen düzeyi) arasındaki istatistiksel ilişkiler (regresyon) bağlamında analiz etmektir; ya da bağımsız değişkenlerin sigara içme nedenleri üzerine etkilerini göstermektir. Bu amaçla aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır :

- a) Ergenlerin sosyo-demografik özellikleri ve sigara içme nedenleri nelerdir?
- b) Ergenlerin sigara içme davranışlarında farklılık var mıdır; varsa bu farklılığa yol açan faktörler nelerdir?
- c) Ergenlerin sigara içmelerini önlemeye yönelik öneriler nelerdir?

1.3. Yaklaşım ve Sayıtlar

Bu çalışma sosyolojik olarak, "pozitivistik- naturalistik" epistemolojiye uygun bir biçimde yürütülmüştür. Araştırmada sigara içme ergenler için bir 'risk' davranışı (Jessor,1993; Kasapoğlu ve Ecevit, 2005) olarak kabul edilmiş ve sosyal bir sorun olarak kavramlaştırmıştır. Diğer bir ifade ile sigara içme bireysel bir davranış olarak (psikolojik)değil, sosyal bir davranış olarak kabul edilmiş ve sosyolojik bağlamda incelenmiştir. Bu sayıtlardan hareketle, "yapısal -fonksiyonalizm" temelinde, ergenlerin sigara içme sosyal sorununun çözümü için öneriler geliştirilmeye çalışılmıştır.

1.4. Önem ve Sınırlılıklar

Araştırmanın önemine gelince, hem birey hem aile ve hem de toplumsal düzeyde her yaş (12 ve yukarısı), her cinsiyet, her statü ve gelir düzeyinde etkili olan "sigara kullanım alışkanlığı" sadece kendi ülkemizi değil bütün dünyayı ilgilendiren, birçok disiplinin konusu olan, en önemlisi bütün kesimlerin sağlığını tehdit eden bir davranıştır. Bu davranışın farklı nedenlerini tartışmak son derece önemlidir. Diğer taraftan, araştırmanın özellikle ergenler üzerinde yapılması ayrıca önemlidir, çünkü onların bu alışkanlıktan kurtarılması, riskleri erken yaşta fark etmelerine bağlıdır.

Bu araştırma, araştırmacıların tamamen kendi olanakları ile gerçekleştirildiğinden, Ankara'daki tüm lise öğrencileri araştırma kapsamına alınmıştır. Araştırma sonuçları sadece yargısal/ amaçlı (purposive) olarak seçilen beş lisenin öğrencilerine genellenebilir. Ayrıca bu makale araştırma sorularından sadece demografik özellikler ile sigara içme nedenleri üzerinde odaklaşmıştır. Son olarak, bulguların sadece nicel verilere dayanması sununun en önemli sınırlılığıdır.

1.5 Yöntem

Bu çalışma esas olarak politika- yönelimli (policy- oriented) ve nicel bir araştırmadır. Araştırmada Yenimahalle ilçesi içinde yer alan ve bir çok bakımdan birbirinden farklı özelliklere sahip beş lise amaçlı (purposive) olarak seçilmiştir. Bu liseler sırası ile Mimar Sinan Lisesi (devlet genel amaçlı lisesi), Şentepe Lisesi (gecekondu bölgesindeki devlet lisesi), Tevfik İleri İmam Hatip Lisesi (meslek lisesi) ve son olarak iki özel lise, Samanyolu Lisesi ve Köksal Toptan Lisesi'dir. Bu liselerin seçilmesinin nedeni, hem sosyo-ekonomik hem sosyo-kültürel bakımdan farklı kesimleri temsil etmeleridir. Her bir liseden, o lisenin toplam öğrenci sayısının %10'u oranında örneklem seçilmiştir. Bu işleme bağlı olarak, liselerden seçilen öğrenci sayısı ve örneklemedeki oranları farklı olmuş, özellikle özel liselerde öğrenci sayısı

çok sınırlı olduğu için iki özel lise örnekleme dahil edilmiştir. Sonuç olarak Mimar Sinan Lisesinden 94 kişi (% 30.3) ; Şentepe Lisesinden 71 kişi (% 22.9); İmam Hatip Lisesinden 89 kişi (% 28.7); Samanyolu Lisesinden 31 kişi (% 10.0); Köksal Toptan Lisesinden 25 kişi (% 8) olmak üzere toplam 310 öğrenci örnekleme yer almıştır. Öğrencilerden çalışmaya katılmayı reddeden olmamıştır.

Grup tipi anket formunda önce ergenlerin demografik özellikleri, okul başarıları, yaşamdan tatmin dereceleri, gelecekte beklenenleri ve son olarak sigara kullanma alışkanlığı ile ilgili 23 soru yer almıştır.

Sigaraya başlama nedenleri ile ilgili sorular Colorado Üniversitesi Gençlik araştırması (2001) paralelinde Likert tipi olarak düzenlenmiştir:

- a) “Sigara içme, kendi kararını vermenin ve kendi olmanın bir parçasıdır”
- b) “Sosyal durumlarda daha rahat ve daha az gergin hissetmeme yardımcı olur”
- c) “Yemek keyfine eklenir”
- d) “Mola vermek için iyi bir yoldur”
- e) “Stres altında olduğum zaman rahatlamama yardımcı olur”
- f) “Daha az yemek yememe ve zayıf kalmama yardımcı olur”
- g) “Enerji verir ve uyanık kalmayı sağlar”
- h) “İçki içerken yapılanlardan biri de sigara içmektir”
- i) “Çevredekilerin sigara içmesi”

Ölçek maddelerinin yanıtları çok önemli (dört puan), biraz (üç puan), az (iki puan) ve hiç önemli değil (bir puan) olarak derecelendirilmiştir.

Ergenlerin, spor, sağlıklı beslenme, sigara ve alkol kullanma durumları ile okul başarıları, yaşamdan tatmin, gelecekte beklenenleri de Likert tipi olarak düzenlenmiş ve puanlanmıştır.

Araştırma bulguları SPSS aracılığıyla analiz edilmiştir.

2. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu bölümde önce örneklemin demografik özellikleri verilmiş daha sonra da sigara kullanma alışkanlığına neden olan faktörler üzerindeki etkileri tartışılmıştır. Beş okulda öğrenim gören ve 310 ergenden oluşan

örneklem, frekans ve yüzde dağılımlarına göre demografik özellikleri şöyledir:

Örneklemin yaş durumu: 15 ile 20 yaş arası bir dağılım göstermektedir. Buna göre, en çoktan en aza doğru 17 yaşındaki öğrenciler 162 kişi ile örneklemin % 52.3'ünü; 16 yaşındakiler 79 kişi ile örneklemin % 25.5'ini; 18 yaşındakiler örneklemin % 19.0' nu; 19 yaşındakiler 7 kişi ile % 2.3'ünü; 20 yaşındakiler % 0.6'sını ve 15 yaşında 1 kişi % 0.3'nü oluşturmaktadır. Buna göre, örneklemin çoğunluğu 17 yaşındaki öğrencilerden oluşmaktadır.

Örneklemin cinsiyet durumu: 161 kız öğrenci örneklemin % 91,9'nu ve 149 erkek öğrenci örneklemin % 48.1'ni oluşturmaktadır.

Örneklemin aile tipi: 310 kişilik örnekleme, öğrencilerin % 90.9'u çekirdek aile yapısından; 19 kişi %6.2 ile geniş aile yapısından; 5 kişi ise % 1.6 ile boşanmış aile yapısından gelmektedir. Vefat eden 4 aile % 1.3 ile temsil edilmektedir. Bu oranlara göre, örneklemin kentsel çekirdek aile yapısını temsil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Örneklemin sosyo-ekonomik durumu: En yüksekte en aza doğru gelir açısından, 252 kişi % 81.3 ile orta; 30 kişi %9.7 ile yüksek ve 25 kişi % 8.1 ile düşük gelirli olarak tespit edilmiştir. Örneklemin çoğunluğu orta gelir grubundaki ailelerden gelmektedir.

Annenin eğitim durumu: En çoktan en aza doğru, 143 kişinin annesi % 46,7 ile ilköğretim mezunu; 69 kişi % 22,5 ile lise mezunu; 38 kişi % 12,4 ile ortaokul mezunu; 29 kişi % 9,5 ile yüksekokul mezunu, 21 kişi % 6,9 ile okuyamaz ve 1 kişi % 0,3 ile yüksek lisans mezunudur . Bu oranlara göre, örneklemin anne eğitim düzeyi çoğunlukla ilköğretim mezunu iken bunu lise ve ortaokul mezunları takip etmektedir.

Babanın eğitim durumu: En çoktan en aza doğru, 88 kişi % 28,5 ile yüksekokul; 81 kişi % 26,2 ile lise; 76 kişi % 24,6 ile ilköğretim, 45 kişi % 14,6 ile orta ; 14 kişi % 4,5 ile yüksek-lisans-doktora ve 5 kişi % 1,6 ile okuyamaz durumundadır. Bu eğitim düzeyi anneye göre daha yüksek görünmektedir. En önemlisi, yüksekokul, lisansüstü ve doktora oranları bakımından aralarından fark bulunmaktadır.

Ergenlerin spor yapma durumu: En çoktan en aza doğru, 132 kişinin % 42,9 oranında bazen; 81 kişinin % 26,3 oranında sık sık; 76 kişinin % 24,7 oranında nadiren ve 19 kişinin % 6,2 oranında hiç spor yapmadığı görülmektedir. Bu oranlara göre çoğunluk bazen ve sık sık spor yapabilmekte; ama % 3,01'inin çok az ve hiç spor yapmadığı anlaşılmaktadır. Örneklemin ergenlerden oluştuğu düşünülürse, kendilerini rahatlatmak için bir aktiviteyi yapamaları önemli bir sorun kaynağıdır.

Örneklemin beslenme durumu: En çoktan en aza doğru, 138 kişi % 45.4 oranında bazen; 122 kişi % 40.1 oranında sık sık; 31 kişi % 10.2 oranında nadiren ve 13 kişi % 4.3 oranında hiç sağlıklı beslenmediğini belirtmiştir. Bu duruma göre, örneklemin önemli bir grubu iyi beslenirken, çoğunluğun ortalama bir beslenme yapabildiği; ama en önemlisi % 14.5 gibi bir grubun nadiren sağlıklı beslenebildiği veya hiç sağlıklı beslenmediği anlaşılmaktadır ki, bu durum ergen yaştaki gençler için önemli bir sorundur.

Örneklemin sigara kullanma durumu: En çoktan en aza doğru, 216 kişi %70.1 oranında hiç sigara içmemekte; 43 kişi %14.0 oranında sık sık kullanmakta; 27 kişi % 8.8 oranında nadiren kullanmakta;22 kişi % 7.1 oranında bazen sigara kullanmaktadır. Bu sayılara göre örneklemin çok büyük bir grubu sigara kullanmamakta; %14.0 gibi bir grubu ise sık sık sigara kullanmaktadır. Diğer bir deyişle, bu grup için sigara kullanma alışkanlık haline gelmiştir. Bazen ve nadiren kullananlar bir bakıma gelecekte sigara kullanma alışkanlığı kazanmaya aday gibi görünmektedirler.

Örneklemin alkol kullanma durumu: En çoktan en aza doğru, 24.5 kişinin % 79.3 oranında hiç alkol kullanmadıkları; 38 kişinin % 12.3 oranında nadiren alkol kullandıkları; 17 kişinin % 5.5 oranında bazen ve 9 kişinin % 2.9 oranında sık sık alkol kullandıkları anlaşılmıştır. Büyük çoğunluğun alkol kullanmadığı, ama çok küçük bir grubun bunu alışkanlık haline getirdiği görülmektedir. Bu oranlara göre, ergenlerde alkolün büyük bir tehlike oluşturmadığını, ama sigaranın potansiyel bir tehlike olduğu söylenebilir.

Örneklemin okul başarısı durumu: En çoktan en aza doğru, 140 kişi % 45.5 oranında okul başarılarının iyi olduğunu; 118 kişinin % 30.3 oranında orta; 31 kişinin % 10.1 oranında çok iyi; 16 kişinin % 5.2 oranında kötü ve 3 kişinin ise % 1.0 oranında çok kötü olduğu belirlenmiştir. Bu yüzdelere göre, örneklemin oldukça önemli iki grubunun okul başarısı bakımından iyi ve çok iyi; önemli bir grubunun orta olduğu ve kötü ve çok kötü olanların ise çok küçük bir grubu teşkil ettikleri söylenebilir.

Örneklemin yaşamdan tatmin olma durumu: En çoktan en aza doğru, 140 kişinin % 45.5 yaşamlarından memnun olduklarını; 88 kişinin % 28.6 oranında orta düzeyde; 40 kişinin % 13.0 oranında çok mutlu olduklarını; 21 kişinin % 6.8 oranında az ve 19 kişinin % 6.1 oranında hiç memnun olmadıkları belirlenmiştir. Bulgulara göre, örneklemin önemli bir oranının oldukça ve çok mutlu oldukları; orta düzeyde mutlu olanların da önemli bir grubu oluşturdukları; ama az ve hiç mutlu olmayan çok küçük iki grubun da bulunduğu görülmektedir.

Örneklemin gelecekte beklenen veya umutlu olma durumu: En çoktan en aza doğru, 108 kişi % 35.2 oldukça umutlu; 83 kişi % 27.0 oranında orta

düzeyde umutlu; 53 kişi % 17.3 oranında çok umutlu; 43 kişi % 14.0 oranında az umutlu ve 20 kişi % 6.5 oranında hiç umutlu olmadıklarını belirtmişlerdir. Bu oranlara göre, oldukça umutlu ve çok umutlular çoğunluğu oluştururken; orta düzeyde umutlular da önemli bir grubu teşkil etmekte; ama az ve hiç umutlu olmayanlar da göz ardı edilmeyecek oranlarda görülmektedir. Bu iki grup mutsuz oldukları için sigara içme ya da kullanma riskini en çok taşıyanlar olarak görülebilir.

Ergenlerin Sigara İçmeye Başlama Nedenleri:

Tablo 1’de ergenlerin sigara içmeye başlama nedenlerinin yüzde dağılımları verilmiştir. Ergenlerin en fazla “stres atma”, “çevredekilerin içmesi” ve “yemek keyfine ek olma” gibi nedenlerle sigaraya başladıkları; “enerji verme”nin ise sigara içme faktörleri içinde en az etkili olduğu ilk bakışta anlaşılmaktadır.

Tablo 1. Ergenlerin sigara içmeye başlama nedenleri (N=310)

Nedenler	Çok	Biraz	Az	Hiç	Toplam
Rahatlama	9.6	15.4	17.5	57.5	100
Yemek keyfi	18.1	11.9	9.2	60.8	100
Mola verme	10.9	15.4	12.3	61.4	100
Stres atma	20.3	15.9	13.6	50.2	100
Zayıflamak	9.5	8.8	10.2	71.5	100
Enerji verme	3.1	6.1	10.9	79.9	100
İçkiye eşlik	11.0	8.6	6.5	74.0	100
Çevredekiler	19.6	14.4	10.3	55.7	100

Tablo 2’ de ergenlerin sigaraya başlama nedenleri üzerinde etkili olan bağımsız değişkenlerin regresyon analizi sonuçları gösterilmiştir. Tablodaki bulgular yorumlanırken, regresyon analizinde anlamlı (significant) ilişki gösteren bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki bağlantıyı daha ayrıntılı görebilmek için , ayrıca hesaplandığı halde makaledeki yer kısıtlılığı nedeniyle tablo halinde verilemeyen veriler ve Ki-kare sonuçlarına zaman zaman tartışmalar sırasında değinilmiştir. Diğer ifade ile bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkileri önce regresyon analizinde saptanmış, daha sonra yıldızlanarak işaret edilen bu ilişkiler non-parametrik Ki-kare testi aracılığıyla ayrıntılı olarak tartışılmıştır.

Tablo 2. Bağımsız değişkenlerin sigaraya başlama bağımlı değişkeni üzerindeki etkilerinin regresyon analizi (N=310)

Bağımsız değişkenler	Kendi Olma	Sosyal Rahat-lama	Yemek Keyfi	Mola Verme	Stres Atma	Zayıflamak	Enerjik Olma	İçkiye Eşlik	Çevrede Sigara İçen.
Yaş	-.187	2.468**	-1.810	-3.297***	-1.684	-1.796	-.920	-.655	.107
Cinsiyet (Erkek=1)	-.781	-2.215**	-3.556***	-1.325	-1.718	2.482**	-.769	-.643	.022
SES	-.393	-2.398**	-1.652	-1.372	-1.779	-.793	-.239	-2.624***	-2.270**
Okul (İm-Hat.=1)	-.228	.829	-.265	.698	.917	.469	-.104	-.270	-1.084
Anne Eğitimi	-.232	1.125	-.033	-.476	-.022	-.369	.924	1.600	2.052*
Baba eğitimi	.354	.763	-.051	-.037	.456	1.293	.141	1.373	-1.397
Spor yapma	.750	.371	.042	1.088	1.265	.805	-.232	-.029	2.358**
Sağlıklı beslenme	-.641	-2.757***	-1.557	-.593	-.921	-.342	-.791	-.942	-2.143**
Alkol kullanma	1.245	3.684***	5.513***	4.580***	2.762***	2.171**	4.699***	8.624***	1.260
Okul başarısı	-.758	-.544	.179	.903	.942	-.825	-.259	1.371	1.401
Yaşamdan tatmin	-2.573**	-2.245**	-2.484**	-1.874	-3.482***	-1.414	-1.894*	-3.114***	-1.924
Gelecektek umut		-1.460	-.390	-.810	-2.141**	.236	.160	.459	-.141
F	1.375	6.877***	8.171***	6.089***	5.314***	1.635	3.337***	9.241***	2.338***
R ²	.060	.240	.273	.219	.195	.069	.133	.299	.098

$P < 0.050^*$; $P < 0.01^{**}$; $P < 0.000^{***}$

Sigara içme, kendi kararını vermenin, kendi olmanın bir parçasıdır:

Regresyon analizine göre, kendi olma bağımlı değişkeni üzerinde yalnızca yaşamdan tatmin bağımsız değişkeni etkilidir. Diğer bir ifade ile, “yaşamdan tatmin olma” bağımsız değişkeninin “sigara içmenin, kendi kararını vermenin, kendin olmanın bir parçasıdır” bağımlı değişkeni üzerinde etkisi söz konusudur. Bu nedenle ergenlerin yaşamdan tatmin olma dereceleri çapraz tablo aracılığıyla incelendiğinde % 13.4’ ünün çok; % 45.9’ nun oldukça; % 28.6’ sının orta ve % 6.6’ sının az tatmin oldukları görülmektedir. Yaşamdan hiç tatmin olmayanlar için sigara içmek, ‘kendi olma’ konusunda daha fazla önemlidir ve bu oran % 31.3 tür. Yaşamdan çok mutlu olanlar arasında bu faktörü önemseme % 2.6 gibi çok düşük bir orandır. Her ne kadar Ki-kare analizinde anlamlı bir ilişki bulunmamış olsa da (Ki-kare= 18.290; sd:12, p> 0.107); yaşamdan tatmin olma ile ergenin sigara içme

nedeni olarak, “kendisi olmasının bir parçası olarak görmesi” arasında bir ilişki olduğu açıktır. Ayrıca, diğer bağımsız değişkenlerin “kendi olma” üzerinde etkili olmadığı belirlenmiştir.

Sosyal ortamda daha rahat ve daha az gergin hissetmeme yardımcı olur :

Regresyon analizi, “sosyal durumlarda daha rahat ve daha az gergin hissetmeme yardımcı olur” bağımlı değişkeni üzerinde “yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik statü, sağlıklı beslenme, alkol kullanma ve yaşamdan tatmin olma” bağımsız değişkenlerinin etkili olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre, yaş ilerledikçe sigara içmenin sosyal ortamda insanı rahatlattığını düşünme oranı yükselirken (%12.5), en genç yaş grubunda oranın (%4.1) düştüğü görülmektedir (Ki-kare =9.124, sd:6, p<0.004). İlerleyen yaşlarda sık sık sigara içmenin arttığı düşünülürse, bulgular tutarlıdır. Ayrıca, hiç sigara içmeyen grup içinde küçük yaştaki öğrenciler %77.5 oranında en fazladır.

Ergenler üç grup halinde sınıflandırıldığında ise, bu oranlar sık sık sigara içenler bakımından, 15-16 yaş arası % 3.8 ; 17-18 yaş arası % 16.9 ve 19-20 yaş arası % 33.3’tür, en yüksek sigara içme oranı yaşı en büyük olanlar arasındadır.

Sık sık sigara içenlerin cinsiyet bakımından dağılımı erkek grubunda % 23.0 iken kızlarda bu oran düşük ve sadece % 5.6’dır. Hiç sigara içmeyenler kızlarda % 81.3 oranında yüksek iken erkeklerde hiç sigara içmeme oranı % 58.1 olarak kızlara göre düşüktür. Bu oranlara göre bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında yüksek derecede anlamlı bir ilişki vardır (Ki-kare=18.295; sd:3, p<0.00).

Yukarıdaki analizler, ülkemizde cinsiyet bakımından erkeklerin kadınlara göre daha serbest ve özgür olduğu yaygın kanısına da uygundur. Ayrıca, yaşa göre de sigara içme oranlarının farklılaşması, bireyin toplumsal yaşama katılması, kişiliğini bulması ve yaş ilerledikçe davranış ve alışkanlıklara daha hoşgörülü bakılmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Regresyon analizinde etkili olduğu gözlenen “sosyal durumlarda daha rahat hissetme” bağımlı değişkeni üzerinde, sosyo-ekonomik düzeyin etkisi non-parametrik istatistik analizde anlamlı bulunmamıştır (Ki-kare=14.141; sd:9, p>0.117) Ancak, sosyo-ekonomik statü yükseldikçe sigara içmenin sosyal rahatlatma sağladığı yolundaki değeri hiç önemsememe oranı yükselmektedir (% 39.0).

“Sağlıklı beslenme” bağımsız değişkeni ile “sosyal durumlarda daha rahat olma” bağımlı değişkeni arasında çok yüksek derecede anlamlı bir

ilişki bulunmuştur (Ki-kare=30.564 ; sd:9, p<0.00)dir. Sağlıklı beslenenlerde, hiç sigara içmiyorum yanıtı % 64.9 ile en yüksektir. Diğer bir ifade ile, sosyal durumlarda daha rahat olmak için sigara içme ile sağlıklı beslenme arasında negatif ; sağlıksız beslenme ile sigara içme arasında pozitif bir ilişki vardır. Biri daha az sigaraya ihtiyaç duyarken; diğerleri bu huzursuzluğu aşmak için daha çok sigara içmektedir denilebilir.

“Alkol kullanma” bağımsız değişkeni ile “sosyal durumlarda rahat olmak için sigara içme ” bağımlı değişkeni arasındaki ilişki yüksek derecede anlamlı bulunmuştur (Ki-kare=46.488 ; sd:9 , p<0.000). Diğer bir deyişle, alkolü sık sık kullananlar sosyal rahatlık sağladığı için sigara içmektedirler . Hiç alkol almayanlar için sigara içmek daha rahatlatıcı bir araç değildir. Bu bağlamda, alkol ile sigara içme arasında aynı zamanda yüksek düzeyde pozitif bir ilişki vardır ve adeta birbirlerini çağrıştırmaktadırlar.

“Sosyal durumlarda daha rahat olmak için sigara içme” bağımlı değişkeni ile “yaşamdan tatmin olma” bağımsız değişkeni arasında yüksek derecede bir anlamlılık ilişkisi vardır (Ki-kare=33.874 ; sd:12 ; p<0.000). Yaşamdan hiç tatmin sağlayamayanlarda sigara içme ile daha fazla rahatlık sağlayanlar en yüksek % 41.2 iken; çok, oldukça ve orta derecede tatmin olanlar daha çok rahatlamak için daha çok sigara içmektedirler (%7.7). Bağımsız değişkenin sigara içme davranışının kazanılmasında etkisi vardır.

Yemek keyfine eklenme :

Regresyon analizi bulgularına göre, yemek keyfine eklenme bağımlı değişkeni üzerinde, cinsiyet başta olmak üzere alkol kullanma ve yaşamdan tatmin olma bağımsız değişkenleri etkilidir.

“Yemek keyfine eklenme” bağımlı değişkeni ile “cinsiyet” bağımsız değişkeni arasında yüksek derecede anlamlılık ilişkisi bulunmuştur (Ki-kare=:28.969; sd:3, p<0.000). Erkek öğrencilerde sigaranın yemek keyfine eklenmesi % 29.3 oranında ve kız öğrencilere göre yüksek iken; kızlarda bu oran % 7.8’dir. Cinsiyete göre zaten sigara içme oranları kız öğrencilere göre erkeklerde oldukça yüksektir. Bu tutum, Türk toplumunda erkeklerde oldukça yaygındır ve kadınlar için aynı şeyi söylemek doğru olmaz, onların daha çok arkadaşları ile özel günlerde içtikleri söylenebilir.

“Yemek keyfine eklenme” bağımlı değişkeni ile “alkol kullanma” bağımsız değişkeni arasında sigara kullanma eğilimi bakımından yüksek derecede bir anlamlılık ilişkisi vardır (Ki-kare=:60.429; sd:12 , p<0.000)dir. Sık sık alkol alanlarda sigaranın yemek keyfine eklenmesi % 75.0 gibi oldukça yüksek bir orandadır. Hiç alkol almayanlarda ise yemek keyfine eklenme

%11.9'dur. Zaten alkol, yemek keyfine eklenmeyi pozitif yönde etkilemekte ve arttırıcı bir etki yapmaktadır.

“Yemek keyfine eklenme” bağımlı değişkeni ile “yaşamdan tatmin olma” bağımsız değişkeni arasında oldukça yüksek derecede bir anlamlılık ilişkisi vardır (Ki-kare=26.581; sd:12, $9 < 0.000$). Yaşamdan tatmin konusunda, çok mutlu olanlar yemek keyfine sigaranın olumlu etkisini kabul ederken; hiç mutlu olmayanlar, % 78.9 oranında, yemek keyfine hiç etkili olmadığını belirtmişlerdir.

Mola vermek için bir yol :

Regresyon analizine göre , sigara içme davranışını mola verme nedeniyle bağlama üzerinde, yaş ve alkol kullanma bağımsız değişkenleri etkilidir.

“Mola verme” bağımlı değişkeni ile “yaş” bağımsız değişkeni arasında yüksek derecede bir anlamlılık ilişkisi bulunmuştur (Ki-kare=30.869; sd:6 , $p < 0.000$). Yaş ilerledikçe mola verme amacıyla sigara içme önemli ölçüde artarken; yaş küçüldükçe % 81.1 gibi büyük oranda azalmaktadır. Diğer bir ifade ile, büyük yaş gruplarında sigara içme alışkanlık durumu olmaya başlamaktadır. Yani, yaş sigara içmek için mola verme tutumunu etkilemektedir.

“Mola verme” bağımlı değişkeni ile “alkol kullanımı” arasında yüksek derecede anlamlılık ilişkisi bulunmuştur (Ki-kare=47.602 ; sd:9 , $p < 0.000$). Hiç alkol almayanlar arasında mola verme amacıyla sigara içme için, hiç önemli değil, yanıtı verenler çok yüksek iken (% 68.5); sık sık alkol alanların arasında, mola vermenin hiç önemi yok, diyenlerin oranı çok düşüktür (%12.5).. Sık sık alkol alanlar içinde, mola verme nedeninin çok önemli olduğunu söyleyenlerin oranı % 50.5'tir. Yani, sık sık alkol alanlar için mola verme amacıyla sigara içme önemli iken, hiç alkol almayanlar için bu neden hiç önemli değildir.

Stres altında olduğum zaman rahatlamama yardımcı olur:

Regresyon analizine göre, stres kaynaklı sigara içme davranışı üzerinde, alkol kullanma, yaşamdan tatmin ve gelecekte umut bağımsız değişkenleri etkilidir.

“Stres altındayken rahatlama sağlama” bağımlı değişkeni ile “alkol kullanma” bağımsız değişkeni arasında sigaraya başlama bakımından yüksek derecede anlamlılık ilişkisi bulunmuştur (Ki-kare:32.598 ; sd:12 , $p < 0.000$). Sık sık alkol alanların stres atmak amacıyla sigara içme davranışı %50.0'dir; hiç alkol kullanmayanların stres atmak için sigara içme ihtiyacını duymama oranı % 54.9'dur. Buna göre, alkol alanlar aynı zamanda stres at-

mak için sigara içme eğilimi taşımaktadırlar. Halbuki,hiç alkol kullanmayanlar tersi olarak, daha az strese bağlı sigara içme gereği duymaktadırlar.

“Stres atma” bağımlı değişkeni ile “yaşamdan tatmin” bağımsız değişkeni arasında sigara kullanma davranışı bakımından yüksek derecede anlamlılık ilişkisi bulunmuştur (Ki-kare= 37.623 ; sd:12 , $p<0.000$). Çok mutlu olan öğrenciler arasında stres atma amacıyla sigara içme % 5.1’dir. Yaşamdan az tatmin olan öğrencilerde stres atmak için sigara içme oranı % 22.2’dir. Buna göre yaşamdan çok mutlu olanlar,daha az stres atmak amacıyla sigara kullanma eğiliminde oldukları; buna karşılık yaşamdan mutlu olmayanların daha çok stres atma ihtiyacı duydukları ve daha çok sigara içme eğilimi taşıdıkları söylenebilir.

“Stres atma” bağımlı değişkeni ile “gelecekte umut” bağımsız değişkeni arasında sigara içme davranışına yönelme bakımından anlamlı bir ilişki bulunmuştur(Ki-kare = 38.388 ; sd:12 , $p<0.000$). Bu ilişkiye göre,gelecekte çok umutlu olan öğrencilerin stres atmaya bağlı sigara içme gereksinimi % 13.5 iken; gelecekte umudu olmayan öğrencilerin stres atma gereksinimi daha fazladır %39.5. Bu durumda,gelecekte çok umutlu olanlar daha az stres ve daha az sigara gereksinimi duyarken ; gelecekte umutlu olmayan öğrencilerin daha çok stres ve daha çok sigara içme eğilimi içinde oldukları söylenebilir.

Daha az yemek ve zayıf kalmaya yardım etme:

“Daha az yemek yemek ve zayıf kalma ” bağımlı değişkeni ile “alkol kullanma” bağımsız değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur(Ki-kare= 24.409 ; sd:9 , $p<0.01$).Sık sık alkol alanlarda zayıflamak amacıyla sigara içme oranı % 25.0’dır. Hiç alkol almayanlarda zayıflamaya bağlı sigara içme oranı en düşüktür (% 9.7’). Buna göre,sık sık alkol alan öğrencilerde zayıflama için sigara içme gereksinimi daha fazladır. .Aksine,hiç alkol almayan öğrenciler arasında zayıflama için sigara içme durumu daha düşüktür.

Enerji verir ve uyanık kalmayı sağlar:

Enerji vererek uyanık kalmayı sağlamaya bağlı sigara içme üzerinde , alkol kullanma ve yaşamdan tatmin olma bağımsız değişkenleri etkilidir.

“Enerji verme ve uyanık kalma” bağımlı değişkeni ile “alkol kullanma” bağımsız değişkeni arasında yüksek derecede anlamlı ilişki bulunmuştur(Ki-kare= 43.622 ; sd:9 , $p<0.000$). Buna göre sık sık alkol alan öğrencilerde enerjik olmak için sigara içme oranı % 25.0 iken; hiç alkol kullanmayan öğrencilerin enerjik olmak için sigara içme eğilimi % 2.5’tir. Diğer bir ifade

ile,sık sık alkol kullanan öğrenciler daha çok enerjik olma ve sigara içme davranışı gösterirken,hiç alkol kullanmayanların enerjik olmak amacıyla sigara içme davranışı daha düşüktür.

“Enerjik olma” bağımlı değişkeni ile “yaşamdan tatmin” bağımsız değişkeni arasında anlamlı ilişki bulunmuştur (Ki-kare= 28.929 ; sd:12 , p<0.000). Yaşamdan hiç tatmin olmayanlarda enerji verme nedeni en çok % 5.9 ‘dur; hiç enerji vermeyeceği konusundaki düşüncelerinin oranı % 35.3’tür. Yaşamdan çok mutlu olanların sigaranın hiç enerji vermediği yolundaki kanaatleri % 89.7,oldukça diyenlerin % 81.3 ve orta düzeyde diyenlerin % 79.5 ‘tir. Yaşamdan mutlu olanlar, sigaranın enerji vereceğini daha düşük oranda onaylarken, yaşamdan tatmin olmayanlar, sigara içme nedeni olarak sigaranın enerji verdiği düşüncesine daha yüksek oranda katılmaktadırlar. Bu da, daha çok sigaraya yönelme demektir.

İçki içerken yapılanlardan biri de sigara içmektir:

Regresyon analize göre, içkiye eşlik etme nedenine bağlı sigara içme üzerinde SES, alkol kullanma, yaşamdan tatmin bağımsız değişkenlerinin etkisi bulunmaktadır.

“İçkiye eşlik etme” bağımlı değişkeni ile “sosyo-ekonomik statü” bağımsız değişkeni arasında yüksek düzeyde bir anlamlılık ilişkisi bulunmuştur (Ki-kare=26.663 ; sd:9 , p<0.000). İçkiye eşlik etme nedeniyle sigara içme sosyo-ekonomik statüsü yüksek olanlarda % 7.0 iken; bu ilişki sosyo-ekonomik statüsü düşük olan öğrencilerde % 17.0’dır. Buna göre sosyo-ekonomik statüsü yüksek olanlarda içkiye eşlik etme nedenine katılma düşük ve az sigara gereksinimi; sosyo-ekonomik statüsü düşük olan öğrencilerde ise, içkiye eşlik etme değeri daha çok ve sigara içme gereksinimi daha fazladır.

“İçkiye eşlik etme” bağımlı değişkeni ile “yaşamdan tatmin” bağımsız değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Ki-kare =21.770 ; sd:12 , p<0.000). Yaşamdan çok mutlu olanların, içkiye eşlik nedenine katılma % 1.0 iken;yaşamdan hiç tatmin olamayanların içkiye eşlik etmeye bağlı sigara içme % 4.0 dır. Buna göre yaşamdan çok mutlu olanlar daha az sigara içme gereği duyarken; yaşamdan hiç tatmin olmayanlar daha çok sigara içme eğilimi taşımaktadır.

Çevredekilerin sigara içmesi:

Regresyon analizine göre, SES, anne eğitimi, spor yapma, sağlıklı beslenme ve yaşamdan tatmin bağımsız değişkenlerinin, çevrede sigara içenlerin bulunması bağımlı değişkeni üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır.

“Çevredekilerin sigara içmesi” bağımlı değişkeni ile “sosyo-ekonomik statü” bağımsız değişkeni arasında non-parametrik istatistik analizde anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Ki-kare=6.177; sd:6, $p>0.722$). Diğer bir deyişle çevrede sigara içenlerin varlığı ile sosyo-ekonomik statü arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Ancak, sosyo-ekonomik statü düzey yükseldikçe % 28.6 oranında çevre etkisi ile sigara içme oranı yükselmektedir.

“Çevrede sigara içenlerin varlığı” bağımlı değişkeni ile “anne eğitimi” bağımsız değişkeni arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Ki-kare=18.057 ; sd:18 , $p>0.452$)dir. Ancak, anne eğitimi düştükçe çevre etkisi % 38.1 arasında artarken; anne eğitimi yükseldikçe çevre etkisine bağlı sigara içme oranı azalmaktadır.

“Çevrede sigara içenlerin varlığı” bağımlı değişkeni ile “spor” yapma bağımsız değişkeni arasında da anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Ki-kare = 9.516 ; sd:9 , $p>0.391$). Ancak sık sık spor yapanların çevrede sigara içilmesinden daha düşük oranda (% 47.3) etkilendiği söylenebilir.

“Çevrede sigara içenlerin varlığı” bağımlı değişkeni ile “sağlıklı beslenme” bağımsız değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Ki-kare =12.038 ; sd:9 , $p>0.246$). Ancak, sağlıklı beslenmeyenlerde çevre etkisiyle sigara içme oranı daha fazla iken (%38.5); sağlıklı beslenenlerde çevreden etkilenme daha azdır (% 14.5) .

“Çevrede sigara içenlerin varlığı” bağımlı değişkeni ile “yaşamdan tatmin” bağımsız değişkeni arasında da anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Ki-kare =17.016 ; sd:12 , $p>0.149$)dur. Yaşamdan çok mutlu olan öğrenciler arasında çevreden etkilenerek sigara içme oranı % 2.7 iken ;yaşamdan mutlu olmayanların etkilenme oranı oldukça yüksektir (% 21.1) .

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sigara içme alışkanlığı, sonradan kazanılan ve insan sağlığı üzerinde zararlı etkileri olan bir davranıştır. Sigara içme alışkanlığının kazanılması, bağımlılık süreci ve sonuçları bakımından bir çok bilim dalını ilgilendiren bir konudur. En büyük risk grubu da ergenlerdir.

Gençlik dönemi, çocuklukla yetişkinlik arasında yer alan biyolojik, psikolojik, zihinsel ve sosyal açıdan hızlı bir büyüme ve gelişmenin yaşandığı hazırlık ve olgunlaşma dönemi biçiminde tanımlanmaktadır. Sigara içme alışkanlığının kazanılmasında; psiko-sosyal faktörler, kişilik, taklit, aile ve yakın çevrede sigaranın kullanılması, toplumsal aktörlerle özdeşleşme, toplumsal baskı, sosyo – kültürel faktörler önemli rol oynar.

Dünya’da ve Türkiye’de sigara içme alışkanlığı bakımından bir değerlendirme yapacak olursak, gelişmiş ülkelerde sigaraya karşı yapılan kampanyalar sonucu sigara içme azalış gösterirken; az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde artış devam etmektedir. Türkiye, kişi başına sigara tüketimi yönünden Avrupa ülkeleri arasında Yunanistan’dan sonra ikinci sırada yer almaktadır.

Sigaranın (tütün) 4000 yıldan beri Meksika, Orta ve Güney Amerika’da kullanıldığı bilinmektedir. Kristof Kolomb’un Amerika’yı keşfinden sonra tütün Avrupa’ya getirilmiş; daha sonra Ortadoğu üzerinden Uzakdoğu’ya kadar yayılmıştır. Tütün Anadolu’ya ilk kez 1580 yılında gemiciler tarafından Avrupa’dan getirilmiş, kısa sürede popülarite kazanmış ve yaygın bir biçimde içilmeye başlanmıştır.

Araştırmanın amacı, ergenlerin sigara içme alışkanlığını kazanmalarında etkili olan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkilerini göstermektir. Araştırmanın önemi ise; sigara kullanımının bütün insanlığı ama özelden gençleri etkileyen bir sorun olması bakımından araştırmaya değer bir olgudur.

Genel olarak, sigara kullanmanın nedenleri; biyolojik, psikolojik, , farmakolojik ve sosyolojik nedenler olarak sınıflandırabiliriz. Bizim için de daha çok sosyolojik nedenler daha önemlidir.

Araştırmanın bulguları, iki düzeyde tartışılmış ve yorumlanmıştır. İlk olarak; örneklemin frekans ve yüzdelik sayısal verileri (tablosuz) betimsel bir biçimde ele alınmış ve örneklemin demografik özellikleri sosyolojik bakımdan yorumlanmıştır. Buna göre öğrencilerin çoğunluğunun 17, 16 ve 18 yaşları içinde yer aldığı; cinsiyet bakımından % 51.9’unun kız öğrenci, % 48.1’inin erkek öğrencilerden oluştuğu; aile tipi bakımından %90.9 oranında çekirdek aile olduğu; sosyo-ekonomik bakımdan % 81.3 orta gelirli; çocuk sayısı bakımından çoğunluğun 2- 3 çocuklu olduğu; annenin eğitim düzeyi bakımından çoğunlukla ilkökul mezunu olduğu; babanın eğitim düzeyi bakımından yüksek okul, lise ve ilk okul mezunu olduğu; örneklemin spor yapma etkinliği bakımından çoğunluğun bazen spor yaptığı; beslenme durumu bakımından çoğunluğun bazen beslenebildiği; sigara kullanma bakımından çoğunluğun sigara kullanmadığı, % 14.0 oranında sık sık kullandığı; alkol kullanma bakımından %79.3’ünün alkol kullanmadığı; okul başarıları bakımından % 45.5 oranında iyi, % 38.3 oranında orta ve % 10.1 oranında çok iyi olduğu; yaşamdan tatmin bakımından % 45.5 oranında mutlu oldukları, % 28.6 orta derecede, % 13.0 oranında çok mutlu oldukları; gelecekte umut bakımından % 35.5’i oldukça umutlu, % 27.0 oranında orta, % 17.3 oranında çok mutlu olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak öğrencilerin

pek problemlili bir örneklem grubundan gelmediklerini söylemek yanlış olmayacaktır.

Regresyon analizi sonuçlarının bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında sigara içme bakımından anlamlılık ilişkisi şöyledir: sigara içmenin kişiyi kendisi olma yönünde yaş ile çapraz tablo ilişkisi arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yaş, beslenme, cinsiyet, SES, alkol alma, yaşamdan tatmin bağımsız değişkenleri ile sigara içme bakımından sosyal rahatlama değişkeni arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Cinsiyet, alkol kullanma, yaşamdan tatmin bağımsız değişkenleri ile sigara içmenin yemek keyfine eklenmesi arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Yaş ve alkol alma bağımsız değişkenleri ile sigara içmek için mola verme bağımlı değişkeni arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Alkol alma, yaşamdan tatmin, gelecekte umut bağımsız değişkeni ile sigara içmek için stres atma bağımlı değişkeni arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Cinsiyet ve alkol alma bağımsız değişkenleri ile zayıflamak için sigara içme değişkeni arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Alkol alma ve yaşamdan tatmin bağımsız değişkenleri ile enerjik olma bağımlı değişkeni arasında sigara içme bakımından anlamlı ilişki bulunmuştur. SES, alkol kullanma, yaşamdan tatmin bağımsız değişkenleri ile içkiye eşlik etme bağımlı değişkeni arasında sigara içme bakımından anlamlı ilişki vardır. SES, anne eğitimi, spor yapma, sağlıklı beslenme, yaşamdan tatmin bağımsız değişkenleri ile çevrede sigara içenlerin varlığı arasında da sigara içme davranışı bakımından anlamlı ilişkiler bulunmaktadır.

Öneriler

Önleyici önlemler bakımından; sigara içen anne – babalar salonda ve çocukların yanında sigara içmemeye özen göstermelidir. İnsanların kamusal hizmet aldığı kapalı mekanlarda ve ortak kullanım alanlarında sigara içilmemeli ama ille de içilecekse, sigara içmeyenlerin pasif içici olmalarını engellemek için sigara içenler ayrı bir sigara içme mekanında bu ihtiyaçlarını gidermelidirler. Ayrıca bu mekanlarda sigara içilemeyeceğine dair uyarılar, caydırıcı düzenlemeler yapılmalı; takip edilmelidir.

Özellikle, özel okullarda ve kamu okullarında çalışan bütün personelin (idareci, öğretmen, hizmetli) ders arasında, çocukların karşısında sigara kullanımıyla ilgili örnekleyici ve özendirici davranışlardan kaçınmaları gerekir. Çünkü çocuk – ergen öğretileni değil yapılan davranışı benimseme eğilimindedir.

Medya, basın ve yayın araçları, reklam ve resimlerle, sigara içme eğilimini özendirici yayınlardan kaçınmalıdır. Dahası, sigara içme alışkanlığı-

nın toplum, ekonomi ve sağlık üzerine olumsuz etkileri işlenmeli; paneller, sempozyumlar düzenlenmelidir ve sigaraya karşı bireysel ve toplumsal bir bilinç – tutum geliştirilmelidir.

Kişiler bir dostluk ve yakınlık gösterisi, sosyal ilişkiyi geliştirme adına yerli yersiz birbirlerine sigara tutmamalıdır.

Sağaltıcı önlemler olarak, sigarayı bırakma; sigara bağımlılığında kurtulma kampanyaları düzenlenmeli; bırakacak olanlara yardımcı olacak kamu sağlığı kurumları ya da birimleri oluşturulmalıdır. Ayrıca, bırakma ve sağaltım yöntemleri geliştirilerek kamuoyunun dikkatine sunulmalıdır.

En önemlisi; sağlam, ayakları yere basan bir ekonomik yapı; istihdamı genişletici, işsizlik ve yoksulluğu azaltıcı kökten çözümler geliştirilmelidir. Biraz da bu sorunun yoğunlaşmasının ve yaygınlaşmasının nedeni can sıkıntısı, bireysel ve toplumsal bunalım; yalnızlık, güçsüzlük ve dolayısıyla “anomik” toplumsal ortamdır. Atatürk’ün dediği gibi: “Ekonomik bağımsızlığı olmayan ulusların, siyasal bağımsızlığı da olamaz”. Dolayısıyla temel sıkıntımız, işsizlik, yoksulluk, açlık; yani geçim sıkıntısı. Yapılan araştırmalar gelişmekte ve az gelişmiş ülkelerde sigara içme alışkanlığının artış gösterdiğini; gelişmiş ülkelerde ise azaldığını, tolere edilebilir bir düzeye inme eğilimi gösterdiğini kanıtlamaktadır.

SUMMARY

This paper primarily aims to find out the prevalence of cigarette smoking among Turkish adolescents. Socio-demographic and personal characteristics of adolescents and their reasons for smoking are investigated on a representative sample selected from five high schools in the Yenimahalle district of Ankara province. This policy-oriented study is a part of a comprehensive study on “Adolescent and Youth Research” carried out by the Sociology Department of Ankara University.

In terms of age distribution, 71.1% of students within the sample group fall into 17-18 age group. There were only nine students (2.9%) over 19 years of age. The mean years of age was 16.99; st.d. 0.78; with minimum 15 and maximum 20 years of age. It could be said that students included in the sample were mostly between 17 and 18 years old.

Although the share of female students was higher (51.9%), the distribution in terms of sex appears to be almost equal. Students’ socio-economic status revealed that majority of them (81.7 %) were from moderate income families where high income family origins constitute only 9.8% and low income 8.2%.

Distribution of the sample according to schools showed that 17.8 % was from private (Samanyolu and Köksal Toptan schools) and the rest was from state high schools that also included vocational school educating Imams (28.9%) in Yenimahalle district.

The educational level of mothers was lower than of fathers. The findings were in expected direction mostly due to the traditional and patriarchal character of the Turkish society. Majority of students were from nuclear families (90%) where only 7% was from traditional extended families and only 3% from divorced families. Although they experience several problems, parents continue to live together mostly due to the fact that divorce still found to be not in accordance with traditional values of the Turkish society

Of the students in grade eleven, 29.9% was smoking and it was reported that 14.0% had smoked often, 8.8% smoked rarely and 70.1% had never smoked. "Helps to relax when you are stressed out" (20.3 %); "other people around me smoke"(19.6%) and "it adds to the pleasure of a meal"(18.1%) were the most rated reasons for smoking of adolescents. "It gives you energy and helps you stay awake "was the lowest chosen reason (3.1%). Impact of students' socio demographic and personal characteristics as independent variables on students reasons for smoking were also investigated by regression analysis. Prevention implications and recommendations were also discussed.

KAYNAKÇA

- AKÇASU, A. (1984) "Tütünün Tarihçesi", **Sağlık, Tarım ve Ekonomi Yönünden Sigara, Bugünü ve Yarını**, Ankara: TÜBİTAK.
- ALPAY N, Karamustafaoğlu N, Kükürt R, Karaman HE. (1998) "Madde Kullanan Hastaların Gençlik Dönemlerindeki Hal ve Gidiş Bozuklukları". **Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi**; 11(1).
- APAYDIN, C. (1988) "Tütün Tutsaklığı ve İnsan Sağlığı". Türkiye Tabipler Vakfı Sigara Sempozyumu, İzmir.
- ARI, O. (1991) "Tütünün Tarihçesi", **Sigara ve İnsan**, İstanbul :Forum .
- BARIŞ, İzzettin (1997) "Tütünün Dünya'da ve Türkiye'de Tarihçesi", **Sigara ve Gençlik**, Ankara : T.C Kültür Bakanlığı Yayını.
- BURNAM, John C (1993) **Bad Habits**, New York :New York University Press.

- BÜYÜKKARAGÖZ, S. (1989) "Önemli Bir Eğitim Problemi Olarak Sigara İçme Alışkanlığı", **Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Dergisi**. Ankara.
- CELKAN, Hikmet Y. (1992) **Eğitim Sosyolojisi**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi.
- CÜCELOĞLU, D. (1991) "İnsan ve Davranışı", **Psikolojinin Temel Kavramları**, Ankara : Remzi Kitabevi.
- DAĞLİE. (1998) **Çocuk,Tütün ve Sağlık**, Çocuk Formu, Temmuz;1(2).
- DİE (1998) Nüfus ve Demografik Analiz Merkezi,3,Ankara.
- EKŞİ, A. (1990) **Çocuk-Genç ve Ana-Babalar**, Ankara: Bilgi.
- ERTAN M, Güler ,Ç. (1993) **Halk Sağlığı**. Ankara :Hacettepe Halk Sağlığı Vakfı.
- ERTAN,M,Güler,Ç .(1995) **Halk Sağlığı**, Ankara :Hacettepe Halk Sağlığı Vakfı.
- GANDER M.J and GARDİNER, H.W. (1995) **Çocuk ve Ergen Gelişimi** (Çev:B. Onur),Ankara: İmge .
- GİOVİNO GA, HENNINGFIELD J.E,TOMAR SL,ESCOBEDO LG,SLADE, J. (1995) **Epidemiology of Tobacco Use and Dependence**, Epidemical Rew.
- GLİKSWAN M,DWYER T,WLODAREZYK, J. (1989) "Cigarette Smoking in Australian School Children" Med.1 Ağu.
- GOODİN, R. E. (1989) **No Smoking-The Ethical Issues**. Chicago : The Universty of Chicago.
- GÖKÇE,B. (1971) **Gecekondu Gençliği**. Ankara: Hacettepe Üniversitesi
- GÜN,N. (1998) **Kilo Almadan Sigarayı Bırakmak**. Ankara :Kuraldışı.
- HORASAN E, Sezer, E. (1995) "Ortaokul Son Sınıf Öğrencilerinin Sigara Kullanımı Prevelansı". **Sağlık İçin Sigara Alarmı**;2(1) ,(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ.
- JESSOR,R. (1993) Successful Adolescent Development Among Youth in High-Risk Settings. **American Psychologist**.48:117-126.
- KASAPÖĞLU, A., ECEVİT, M. (2005) "A Sociological Case Study on Attitudes and Behavior of Students in Urban Turkey", Urban Education, Vol. 40, No. 5 (September).

- KIZILKAYA N, H. SABUNCUOĞLU, B. KÜÇÜK (1994) "Kırsal Kesimde Sigara İçme Alışkanlıkları" Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, İzmir.
- KÖKNEL,Ö. (1998)(ed) "Ergenlik Dönemi" , "Ana-Baba Okulu_ 7. basım. Ankara : Remzi Kitabevi.
- LAND İ,RICHARDSON JL,KLANOFF, E.A. (1994) "Culturel Diversity in Predictory Of Adolescent Cigarette Smoking". **The Relative Influence Of Peers**, J.Behav Med.
- LOW WY,ZULFİKLİ SN,YUSUF ,K.(1996) "Drug Abuse Problem in Deninsular Malaysia; Parent and Child Diffirences in Knowlege". **Attitudes and Perceptions**, Drug Alchol Decland.
- MANGIR M, ARAL N,BARAN ,G. (1992) "Yurtta Kalan Üniversite Öğrencilerinin Sigara ve Alkol Kullanımlarının İncelenmesi". **Bilimsel Araştırma ve İncelemeler**. Ankara:A.Ü.Z.F. Yayınları:1240.
- MARE, A .S. (1993) **Alkol ve Madde Kötüye Kullanımı Tanı ve Tedavi**. (Çev;Doç. Dr. Sezan Koşay, Dr. Kutlu Kamberoğlu),İzmir.
- NEY,T. and GALE,A. (1989) **Smoking and Human Behavior**. New York :John Willey .
- NİRUN, N. (1990) "Türk Sosyo-Kültürel Yapısı İçinde Adetler, Örfler, Görenekler, Gelenekler". **Milli Kültür Unsurlarımız Üzerine Görüşler**, Ankara :Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- ODABAŞI, G. N. (1992) **Sigara Alışkanlığının Türk Toplumunda Dağılımı ve Özellikleri**. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü,(Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- ÖZERKMEN,N. (2001) **Bunalım Toplumu: Gençlik ve Uyuşturucu Bağımlılığı**. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- ÖZGÜR S.,Özgür, T. (1994) **Büyüme ve Gelişme**. Sosyal Pediatri, İzmir :Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları.
- ÖZTÜRK Y.,Mualla, A. (1988) "Tütünün Tarihçesi". **Ya Sigara Ya Sağlık**, Kayseri : Bayrak.
- PALMA de,Guy (1995) **Pedagojinin Metodları**. (Çev:Hikmet Y.Celkan), Ankara :Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- PEKŞEN,Y. (1995) Sigara İçmenin Nedenleri, Epidemiyolojisi,Pasif İçicilik". (EditörA.Tür) **Sigaranın Sağlığa Etkileri ve Bırakma Yöntemleri**, İstanbul: Logos.

- PEKCAN, H. (1995) "Adölesan ve Okul Sağlığı".Editör Batan M,Güler Ç, **Halk Sağlığı Genel Bilgiler**, Ankara.
- Piar A.Ş. (1988) "Sigara Alışkanlıkları ve Sigarayla Mücadele Kampanyası". **Kamuoyu Araştırması**, İstanbul.
- S.B. (2001) Ulusal Sağlık Politikası (1993); Ankara :T.C Sağlık Bakanlığı, Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü.
- SENEMOĞLU, N. (1997) **Gelişim-Öğrenme – Öğretme Kuramdan Uygulamaya**. Ankara.
- SABUNCUOĞLU, H. (1994) **Uyuşturucu Bağımlılığı**, Ankara :Milli Eğitim Bakanlığı Sağlık İşleri Daire Başkanlığı.
- TÜR, A. (1995) "Sigara İçimi ve Tarihçesi Nedenleri", **Sigaranın Sağlığa Etkileri ve Bırakma Yöntemleri**, İstanbul : Logos .
- TOLON, B. (1985) **Ben ve Toplum-Sosyal Psikoloji**, Ankara :Teori .
- USANMAZ, S. (1993) **Ankara Şehir Merkezindeki Lise Öğrencilerinin Sigara, Alkol Kullanımının Araştırılması**. H.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- UYSAL, H. (1991) "A.Ü Tıp Fakültesi Hastanelerinde Çalışan Hemşirelerde Sigara İçme Durumu ve Sigaraya Başlama Nedenlerinin Tespiti". Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- WHO (1989) Smoking and Its Effects on Health "**Report of WHO**", Geneva.
- WHO (1992) "Tobacco Free Workplaces and The Law, WHO World No Tobacco Day 31 May 1992, **Advisory Kit**, WHO Publication.
- YÖRÜKOĞLU, A. (1993) **Çocuk Psikolojisi**, İstanbul :Remzi Kitabevi.
- YAVUZER, H. (1994) **Çocuk Psikolojisi**, İstanbul : Remzi Kitabevi.
- YÖRÜKOĞLU, A. (1992) **Değişen Toplumda Aile ve Çocuk**. İstanbul : Özgür
- YÖRÜKOĞLU, A. (1996) **Gençlik Çağı**. İstanbul :Özgür .

TÜRK SOSYOLOJİSİNDE POZİTİVİZM: BİLGİNİN SOSYOLOJİK TASARIMI (1908-1945)

Ergun Yıldırım*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de Cumhuriyetin kuruluş yıllarında sosyoloji bilimi aracılığıyla geliştirilen bilim paradigmasının pozitivist boyutlarını ortaya koymaktır. Bu bağlamda, Türk sosyologlarının II. Meşrutiyet ile Cumhuriyetin kuruluş yılları (1908-1945) arasında yazdıkları sosyoloji metinleri analiz edildi. Söz konusu metinler; A. Şuayb, P. Sabahattin, Z. Gökalp, N. Sadak, M. İzzet, Bonafos, İ. H. Baltacıoğlu gibi sosyologların makaleleri, kitapları ve sosyoloji ders kitaplarından oluşmaktadır. Türkiye’de sosyolojinin, bu tarihsel bağlamın özelliklerinden etkilenerek bilgi üzerine çeşitli düşünceler geliştirdiği görülecektir. Söz konusu bağlamla uyumlu bir biçimde, Osmanlı’nın parçalanması ve yerine genç Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması sosyolojik bilgi paradigmasıyla açıklanır ve anlamlandırılır. Bu amaçla, sosyolojik pozitivism yaklaşımının benimsendiği görülmektedir. Bilgi, tarihsel evrim sürecinde kazanılan, nesnel ve seküler özellikler taşıyan bir olgu olarak tanımlanır. Toplumsal dünyanın doğal dünyaya benzer bir biçimde çeşitli yasalara sahip olduğu görüşü paylaşılır. Sosyolojinin, toplumsal dünyanın yasalarını keşfederek toplumsal değişime yön vermede belli üstünlükler sağlayabileceği düşünülmektedir. Ayrıca bilginin evrimci, seküler, nesnel ve evrensel özellikleri üzerinde durularak, bireylere bu bağlamda yeni bir bilgi dünyası kazandırılmaya çalışılmaktadır. Türk toplumunun geleneksel toplum bilgi dünyasından ayrışarak, modern toplum bilgi dünyasıyla bütünleştirilmesine çaba gösterilir. Sosyoloji, modern toplum paradigmasının bilgisini geliştiren ve bu bilgiyi tarihsel koşulların entelektüel ve politik arayışları için sistemleştiren bir bilim olarak görülmektedir. Sosyolojinin pozitivist bir “anlamı” inşa edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye’de Sosyoloji, Pozitivism, Bilgi Sosyolojisi, Bilgi Düzeni, Sosyolojik Yasa.

---

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

ABSTRACT

In this study the aim is to investigate sociological positivism in Turkey between 1908 and 1945. In this period, Turkish sociologists have preferred many ideas regarding the issue. This sociological approach was adopted as a modern paradigm of knowledge to build a new perspective for the young Republic's ideology. Therefore, new sociological knowledge was created for the sake of progress, secularism, objectivity and so on.

The main purpose in this paper is to uncover/discuss how Turkish sociologists created a new sociological conception of science in the Turkish society during the constitution of the Turkish Republic. In this respect, attempt is made to interpret many of the sociological texts that were published between 1924 and 1940 and written by M. İzzet, N. Sadak, A. Kami, Bonafos, H. Baltacıoğlu.

Key Words:; Sociology in Turkey, Positivism, Sociology of Knowledge, Order of Knowledge, Sociological Law.

1. GİRİŞ

Pozitivizm, aydınlanma düşüncesiyle birlikte ortaya çıkan ve modern tarihsel dönemde egemen olan bir bilim yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, toplumsal hayattaki düzenin kaynağını ve tarihsel ilerlemenin motorunu bilgideki gelişmelerde arar. Ona göre bilgi, insanlıkta saklı ve gözleme dayalı olarak ortaya çıkmaktadır. Bilim ise, bütün alan ve yaklaşımlarının farklılıklarıyla bir tekil doğal sistemde bütünleşmektedir (Halfpenny, 1982; 17). Yine toplumsal doğada tek bir hakikatin ve tek bir yöntemin bulunduğu ve bu nedenle, doğa ve toplum olgularının tek hakikate dayalı bir bilimsel yaklaşımla yürüdüğü düşünülmektedir (Arslan, 1994: 541-583).

Pozitivist yaklaşımın sosyolojik epistemolojisi, öncelikle Bacon, Descartes ve Galileo gibi düşünürlerin ampirist görüşlerinden beslenmektedir (Comte, 2001: 40). Sosyolojideki pozitivist paradigma da bu bilgi yaklaşımından etkilenerek, toplumu dışsal dünyanın algılanabilir bir gözlem ve deney alanı olarak görmektedir (Swingewood, 1991: 51). Nitekim Durkheim genelliği, nesnelliği ve dışsallığı düzenlemeyi amaçlar. Sosyal gerçekliği bir nesne gibi gözlemleyerek araştırmayı savunur (Jones, 2001: 132 ve 142). Bu bağlamda ona göre bilim, “gayri şahsi ve kolektif akıl”dır. Nesnellik ilkesiyle bizi öznelliğimizin dışına çıkararak “şeylere” yaklaştırır (Jones, 2001, 29). Bu nedenle toplumsal olgular, insan bilinçlerinden bağımsız şekilde bir “nesne” gibi incelenmelidir diyor (Durkheim, 1985: 61). Sonuçta, poziti-

vizmin bilgi yaklaşımında deney ve gözleme dayalı olarak elde edilen bilginin genel ve nesnel bir bilgi olduğu düşüncesi belirleyici bir tez olarak işlenmektedir (Kızılcılık, 1996: 21).

Sosyolojideki pozitivist yaklaşım, bütünleşmeyi vurgulayan bir toplum imgesi geliştirebilir. Nitekim Auguste Comte'nin pozitif sosyolojisi bir istikrar ve yeniden sosyal inşanın bilimidir. Düzen ve ilerlemeyi birbirine bağlamaktadır (Halfpenny, 1982, 18). Bir diğer pozitivist sosyolog olarak Durkheim, çoğunlukla sosyolojide ilk pozitivism yaklaşımı temsil eden Comte'un konularını kendi çalışmalarına uyarlamıştır. Ampirizm, sosyologizm, bilimcilik ve sosyal reformculuk gibi olgular, Comte'dan uyarlanan bu konular arasında yer almaktadır (Halfpenny, 1982: 23). Sosyolojide pozitivist kuramın toplumsal düzeni bulma kaygısı, Durkheim tarafından "organik birliğin" bilincine atıfta bulunarak işlenmektedir. Ayrıca, "bütün eşitsizlikleri uzlaştıran" bir formül olarak gördüğü "dayanışma" (solidarite) konsepti, ona göre toplumsal konsensusu gerçekleştiren en önemli araçtır (Jones, 2001: 23). Comte da toplumsal düzenin pozitif bilim aracılığıyla kurularak devam edebileceğini düşünmektedir (Murphy, 2000: 18).

Pozitivizm, insan davranışlarının incelenmesinde doğa bilimlerin yöntemlerini kullanmak ister. Bu çerçevede bilim, neden-sonuç ilişkilerine dayalı yasaları keşfeden bir alan olarak algılanmaktadır. Sosyoloji, sosyal davranış alanı içindeki bu ilişkilerin inşası olarak görülür (Keat ve Urry, 1994: 99). Bu bağlamda Durkheim, Comte'dan yararlanarak "toplumsal bilimlerin doğasının"dan söz eder. Doğada meydana gelen ve nesnellikle incelenebilen sosyal gerçeklikler üzerinde ısrarla durur (Giddens, 1996: 159). Bu sosyal olguların, değişmez evrensel yasalarla birbirine bağlı olduğu ve bu yasalara ilişkin bilgilere ulaşabilmek amacıyla deney, gözlem ve istatistik gibi yöntemsel araçlara başvurmanın zorunluluğu kabul edilir (Keat ve Urry, 1994: 87). Sosyolojinin pozitivist yorumu da toplumsal olguları doğadaki olgular gibi açıklama manasına gelmektedir (Kızılcılık, 1996: 33). Örneğin Comte tarafından insan zihninin "gök fiziğini" ve "organik fiziği" geliştirdiği ve bundan sonra yapılması gerekenin bunu tamamlayacak olan "sosyal fiziği/sosyolojiyi kurarak" gözleme dayalı bilimler sistemini tamamlamak olduğu vurgulanır (Comte, 2001:42). Bu bakış açısıyla sosyoloji, doğa bilimlerinin bir parçası olarak son halkayı tamamlayacak bir bilim olarak tasarlanmaktadır.

Pozitivistlere göre doğada içkin olan evrensel yasaların benzeri toplumsal doğada da bulunmaktadır. Doğa bilimcilerinin doğada buldukları evrensel yasalar, toplumsal alanda da geçerlidir. Bu nedenle sosyoloji, doğa bilimlerinin bu kanunlarını toplumsal dünyada izleyip bulmalı ve doğa bilimlerinin yöntemini sosyal alanlarda kullanmalıdır. Comte göre sosyolojinin temel

amacı, sosyal olayları düzenleyen bu yasaları keşfedip bulmaktır (Kızılçelik, 1996: 31-32). Ancak, olguların dayandığı doğadaki bu yasalar, akıl ve gözlem ile keşfedilebilir (Comte, 1885: 1-4). Böylece, insanlığın geçmişten geleceğe doğru yaşadığı gelişimi açıklayan toplumun bilimi de yaratılmış olacaktır (Kızılçelik, 1996, 31). Hatta sosyoloji biliminin, pozitif bilgi aracılığıyla toplumsal kanunları keşfettiği; toplumsal ilerlemeyi sağladığı ve toplumsal birliğe katkıda bulunduğu düşünülmüştür. Sosyolojinin dünyasında pozitivizm; modern paradigmanın ilerleme, bilim, bütünleşme, düzen, toplumsal yasalar, sekülerleşme gibi kavramsal birikimlerine vurguda bulunur.

Türkiye’de sosyologlar, pozitivist kuram çerçevesinde Cumhuriyetin kuruluş yılları boyunca (1908-1945) bilgiyi hangi temalar bağlamında işlemektedirler? Bu bilgi yaklaşımını nasıl inşa etmektedirler? Türkiye’de sosyoloji, pozitivistliği hangi koşullarda üretmektedir? Üretilen bilgilerin, bu tarihsel dönemin toplum sorunlarına getirdiği açılımlar nelerdir? Cumhuriyetin toplum imgesinin inşa edildiği bu tarihsel-toplumsal koşullarda pozitivist bilgi paradigması nasıl bir işleve yöneliyordu? Bu makalenin başlıca amacı, bu soruların cevabını aramaktır.

cumhuriyetin kuruluş yılları boyunca Türkiye’de sosyologların toplum yaklaşımlarında egemen bir bakış açısı olarak öne çıkan pozitivistlik; Türk toplumunu belli bir bilgi paradigmasıyla düzenleme iddiasını taşımaktadır. Bu tarihsel dönemde (1908-1945) parçalanmış ve yeniden inşa edilen bir toplumsal tahayyülün ne tür bir bilgi dünyasıyla düzenleneceği sorunu, Türkiye’de sosyologlar için temel bir sorundur. Bu çerçevede sosyoloji, bilgi sistemi olarak batılı modern bilgiyi aktaran bir rol üstlenme arayışındadır (Sezer, 1988-1989, 1-97). Hatta Ahmet Şuayb’dan Ziya Gökalp’e, Prenses Sabahattin’den Baltacıoğlu’na kadar sosyologların peşinde koştukları temel entelektüel ve bilimsel kaygının bu olduğunu söylemek, fazla abartı olmasa gerektir. Söz konusu sosyologların arasındaki yaklaşım farklılığına rağmen (Gökalp ve Sabahattin gibi), hepsi de modern batılı toplum bilgisinin imgesini yaratma çabasıdadır. Türkiye’de sosyologların yazdıkları kitaplar, yayınladıkları makaleler ve dergiler, hazırladıkları ders kitapları bu modern bilgi paradigmasının yaratılmasında önemli etkilere sahip olmuştur. Cumhuriyet toplum projesi için modern toplum paradigması, bu araçlar vasıtasıyla inşa edilmiştir.

Öte yandan soğuk savaş sonrası küresel bir toplumsal dönemde, ülkemizde de revaçta olmaya başlayan epistemolojik sosyoloji tartışmaları, kendi sosyoloji deneyimlerimizi de gözlemlemeyi gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de sosyologların geliştirdiği toplum bilgi paradigmasının analiz ve eleştirisini yapmak, önemli bir çabadır. Çünkü günümüz Türk toplumunun bilgi imgesi üzerinde tartışırken, konuyla ilgili tarihsel deneyimlerimiz-

den yararlanmak bizlere belli zenginlikler ve ufuklar sağlayabilir. Türkiye’de sosyolojinin çeşitli toplum sorunlarını tartışma konusunda da belli bir birikime sahip olduğu inkar edilemez. Onu her dönemde yok sayıp yeni bir sosyoloji geleneği kurmaya çalışmak, bizleri sonu gelmez kopukluklara ve kargaşalıklara götürecektir. Oysa bilim, bilindiği gibi bir geleneğe dayanır ve ancak bir gelenekten ilham alarak yapılır. Ayrıca Türkiye’de modernleşme üzerinde süren tartışmaların kökenlerini anlamak açısından da erken Cumhuriyet dönemi sosyologlarının geliştirdiği modern bilgi paradigmasını gözlemlemek önemlidir. Çünkü Türkiye’de modernleşmenin en önemli entelektüel kaynağı, sosyologların geliştirdikleri söz konusu düşüncelerde saklıdır. Sosyologlar, modernleşmenin en önemli entelektüel aktörleri arasında yer almaktadırlar.

Bu çalışmada kullandığımız yöntem, hermeneutik yöntemdir. Bu yöntemin perspektifiyle sosyoloji metinlerini analiz edip, bu metinlerde içkin olan “pozitivist anlamı” yorumlayarak ortaya çıkarmaya çalıştık.

Gadamer’in söylediği gibi bir metni anlamaya yönelmek demek onu yorumlamaktır (Hekman, 1999: 148). Bütün yorumlar da dil ortamında oluşmaktadır. Yorumun temelinde dilsellik merkezi bir konuma sahiptir (Gadamer, 2002:249). Yorumlarda yanlış anlamalardan uzaklaşabilmenin ya da doğru ve yanlış yorumları birbirinden ayırt edebilmenin yolu, “insani dil cemaatini oluşturan müşterek anlamlara başvurmak”la mümkündür (Hekman, 1999:153). Bu perspektifle hareket ettiğimiz zaman, araştırdığımız tarihsel dönemde Türkiye’de sosyologların metinlerinde kullandığı ortak dilin pozitivizm olduğunu görmekteyiz. Sosyologların “ilerleme”, “düzen”, “nesnellik”, “bilimsel bilgi”, “sekülerleşme” gibi kavramlar etrafında “müşterek bir anlam” geliştirdiklerini söyleyebiliriz.

Kuşkusuz doğru anlamı yorumlayan yorumcu da belli ön yargılarla hareket etmektedir. Yorumcunun bu ön anlamı, yorumcunun içinde bulunduğu “zaman, mekan ve dünya görüşü” ile bağlantılıdır. Ön anlama, yorumcunun içinde yaşadığı “gelenekle” de şekillenmektedir (Gadamer,1990:79-106). Bu hermeneutik bakış çerçevesinde, sosyoloji metinleri yorumlanırken, belli bir tarihsel dönem ve “gelenek” içinde olduğunun bilincinde hareket edilmektedir. İçinde bulunduğumuz tarihsel dönemin geliştirdiği bilim geleneği, çoğunlukla post-modern/küresel özellikler taşıyan bir perspektife dayanmaktadır. Ayrıca, hermeunitik yöntem geleneğinin sunduğu imkanlarla oluşan bir “ön anlama” anlayışıyla yorumlamaya gitmekteyiz.

Bu çalışmada modernleşmenin erken Cumhuriyet dönemi bilgi paradigmasının pozitivist boyutlarını anlamak açısından, 1908-1945 yılları arasında sosyologların makalelerinde, kitaplarında ve ders kitaplarında inşa

ettikleri bilgi yaklaşımı ele alınmıştır. Bu bağlamda, öncelikle sosyolojide geliştirilen bilgi yaklaşımının /pozitivizmin tarihsel boyutu ele alınmış ve daha sonra da en önemli tartışma temaları olduğunu düşündüğümüz konular üzerinde durulmuştur. Bunlar, Türkiye’de sosyologların bilim kavramı bağlamında tartıştıkları toplumsal yasalar, nesnellik ya da bilimsel yöntem, bilginin sekülerleşmesi, bilginin ilerleme ile tanımlanması ve bilimin bütünlüşme işlevi görmesi gibi konular olmuştur. Sonuçta Türkiye’de sosyoloji metinleri aracılığıyla üretilen pozitivizm yaklaşımının “anlamı” yorumlanmaya çalışılmıştır.

1. TÜRKİYE’DE SOSYOLOJİK POZİTİVİZMİN TARİHSEL ARKAPLANI

Pozitivizm, bir modern bilgi düzenidir. Bu nedenle, ülkemize modernleşme süreciyle birlikte girmiştir. Osmanlı aydınlarının, Batı modernleşmesini politik, askeri ve teknolojik sorunların üstesinden gelmenin önemli bir yolu olarak algıladıkları dönemlerde, modern bilgi tarzı olarak pozitivizm de önemli bir ilgi konusu olmaya başlamıştır. Nitekim Osmanlı entelektüelleri ve aydınları, Batıdaki pozitivistlerle hem kişisel dostluk ilişkilerini geliştirmişler hem de entelektüel bir bağ oluşturmaya çalışmışlardır. Örneğin Mustafa Reşit Paşa, Şinasi ve Mithat Paşa pozitivizmin Fransa’daki temsilcileriyle ilişki kurmuşlardır. 1853 yılında A. Comte, Sadrazam M. Reşit Paşa’ya bir mektup göndererek, Paşayı “pozitif din”e davet etmiştir. Comte, Mustafa Reşit Paşa’ya Osmanlı devletinin bütünlüğünü sağlamak için “Allah yerine insanlığı geçirecek, hedefe daha iyi ulaşılacağını” söylemektedir. Ayrıca, pozitivistler Osmanlı’nın parçalanmasına karşı çıkararak, Mithat Paşanın temsil ettiği iç politikayı desteklemişler ve Osmanlı’yı Rusya’nın iddialarına karşı korunması gereken bir ülke olarak düşünmüşlerdir (Korlaelçi, 1994: 25-43). Böylece pozitivizm, bir bilgi söylemi kadar bir siyasal söylem olarak da işlevselleşmiştir.

Yine Türkiye’de modernleşmenin Meşrutiyet yıllarında Beşir Fuat, Ahmet Şuayb, Rıza Tevfik, H. Cahit Yalçın, Ahmet Rıza gibi aydınlar pozitivizmin derin etkisinde bulunmaktadırlar (Ülken, 1992: 148). Örneğin, Beşir Fuat materyalist bir pozitivist bilim yaklaşımını savunan Büchler’in “Madde ve Kuvvet”ini tercüme edip yayınlamış; Ahmet Şuayb “Ulum-u İktisadiye ve İhtimaiye”yi çıkarmış ve Ahmet Rıza da Comte’un sosyal statik ve sosyal dinamik kavramlarından ilham alarak siyasal pozitivizmin “düzen içinde ilerleme” ilkesini, Osmanlı’nın ünlü İttihat ve Terakki partisinin ilkelerinden biri yapmıştır. (Çelebi, 2001: 3). Beşir Fuat, 19. yüzyıl pozitivizmin etkisinde olan diğer önemli bir aydındır. Madde ve kuvvetin, doğayı oluşturan iki ana unsur olduğuna inanıyordu. Beşir Fuat ile beraber pozitivist etki (biyolo-

jik materyalizm olarak) Abdullah Cevdet başta olmak üzere, çoğu ittihatçı arasında yaygın bir düşünceydi. Artık insan hayatı, dinsel bakışlardan arındırılmış bir biçimde salt biyolojik süreçlerle anlatılıyordu. Toplumun geleneksel evren yaklaşımı terk edilerek, biyoloji kuramlarına dayalı pozitivist evren anlayışı benimseniyordu (Mardin, 1989: 45-50).

Meşrutiyet yıllarındaki modernleşme serüvenimizle beraber, aydınlarımız artık çeşitli sorunlarımıza “bilim ve fünün nokta-i nazarından” bakmaya başlamışlardır. Bu bakışta bilim, tartışılmaz üstün bir otorite olarak algılanmıştır. Örneğin 1908 meşrutiyet devrimini kutlayan tıbbiyeli öğrencilerin, “ulusun kurtuluşu bilimledir” bayraklarını taşımaları da bu arayışın çarpıcı bir göstergesidir (Hanioglu, 1984:183-192).

Türkiye’de sosyoloji çalışmaları, 1908 yılında çıkan Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye mecmuasıyla birlikte pozitivist bilgi yaklaşımının bir parçası olmaya başlamıştır. Nitekim Türkiye’deki modernleşmenin ilk sosyologu Ahmet Şuayb, pozitivist ve biyolojik evrimciliğin sosyolojideki öncüsü H. Spencer’in düşüncelerini Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası’nda aktarıyordu. Comte, Renan ve Mill gibi pozitivistlerin temel yaklaşımlarının felsefe aracılığıyla doğa bilimlerinin yöntemlerini tin bilimlerine uygulamak olduğunu belirtiyordu (Ülken, 1992: 152-153). Şuayb, pozitivistlere dayalı bir sosyoloji yaklaşımına yönelerek, içinde bulunulan toplumsal ve politik buhranın ancak “ilim zihniyeti” ile aşılabileceğini vurguluyordu (Ülken, 1992: 162). Türkiye’de sosyologlar, pozitivist bir bilgi dünyası inşa ederek çeşitli toplum sorunlarını tartışmaktalar ve bilimi pozitivism ile eş anlamlı olarak algılamaktadırlar (Güngör, 1990: 37). Nitekim Comte, Spencer ve Durkheim gibi pozitivist sosyologların toplum teorileri işlenerek; Osmanlı devletinin bunalımlarına bu kuramlardan çıkarılan bilgilerle çözümler üretilmeye çalışılmaktadır.

1913 yılında kurulan Türk Bilgi Cemiyeti, modernleşme tarihimizde pozitivismi benimseyen önemli bir kuruluş olarak karşımıza çıkmaktadır. Cemiyet, “deney ve gözleme dayalı pozitivist bilim kavramının önemini vurgulayan” tutumuyla bunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, Türk sosyolojik pozitivismin kurucusu Ziya Gökalp’ın da bu kuruluşa üye olması (Çelebi, 2001, 20), ülkemizde pozitivist yaklaşımın modern dönem tartışmalarındaki etkinliğini açıkça ortaya koymaktadır. Yine Gökalp’ın Necmettin Sadak ile birlikte hazırladıkları İctimaiyat dergisinde, Durkheim’in çeşitli makaleleri tercüme edilerek yayınlanmaktadır. Prens Sabahattin ise Demolins ve Play’dan etkilenerek bir Anglo-Sakson pozitivismini temsil etmektedir.

Osmanlı’nın parçalanması ve yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması, Türkiye’de sosyologların modern toplum bilgisini kurgulama çabası yeni bir

heyecan ve çabayla sürmeye devam etmiştir. Modernleşmenin bilgisel boyutu, Cumhuriyet dönemi sosyoloji çalışmalarında daha derin ve daha etkin bir olgu olarak genişlemiştir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında geçerli olan modern bilgi paradigması, yeni devletin egemen bir bilim ideolojisi olarak yapılanmıştır. Bilim, Türk toplum sorunlarını tanımlayacak ve çözümler getirecek yegane yol olarak algılanmaktadır. Yeni bilim paradigması, bir bilgi etkinliği olduğu kadar yol gösterici bir hakikat olarak da düşünülmektedir. Bu nedenle bilim dışında aydınlatıcı bir aktör aramak Cumhuriyetin önderi M. Kemal Atatürk tarafından “gaflet”, “delelet” ve “cehalet” olarak tanımlanır (Sayılı, 19:1985).

Meşrutiyet yıllarının toplumsal ve politik koşullarında sosyologların geliştirdiği pozitivist bilim yaklaşımı, Cumhuriyetin modernleşme projesinde egemen bir bilim ideolojisi olarak gelişmektedir. Başta Ziya Gökalp olmak üzere Necmettin Sadak, İ. Hakkı Baltacıoğlu, M. İzzet, Ali Kami, Mustafa Namık, Mehmet Saffet gibi sosyologlar Durkheim ve Comte yaklaşımlarının etkin olduğu bir “Fransız pozitivismi”ni işlemektedirler. Aşağıda tartışılacağı gibi, yazılan ders kitapları ve yayınlanan makaleler bunu göstermektedir.

2. SOSYOLOJİNİN TOPLUM YASALARINI KEŞFEDEN BİR BİLİM OLARAK TASARLANMASI

Türkiye’de sosyologlar, pozitivist bilim yaklaşımına uyumlu bir biçimde doğada olgulara hükmeden çeşitli bilimsel yasaların var olduğunu düşünmektedirler. Onlara göre bu doğa yasaları, olayları genellik ve zorunluluk prensipleri doğrultusunda yönetirler ve bütün toplumsal durumlar için geçerlilikleri bulunmaktadır. Bu bağlamda, 1924 yılında liselerde ve öğretmen okullarında okutulmak üzere Mehmet İzzet tarafından Fransızca’dan tercüme edilen ilk sosyoloji ders kitabında, “tecrübeler bazı ahvale mütedairdirler (ilgilidirler), fakat ilmi kanunlar mümkün olan bütün ahval için muteberdir. Onlar hadiselerle “hakim”dirler, hadiseleri mutlaka bir umumiyet ve zaruret ile idare ederler” (Hess-Gleysse, 1924: 299) denmektedir.

Sosyologlara göre, doğa olayları arasında süreklilik taşıyan değişmeler içinde hiç değişmeyen ilişkiler bulunmaktadır. Bu değişmeyen ilişkiler “tabiat kanunları”dır. Bilimin bütün amacı, bu değişmez ilişkilerden meydana gelen doğa yasalarını arayıp bulmaktır (Sadak, 1937: 206). Toplumsal dünyanın doğasında da, olgular belli bir nedensellik ve düzenlilik ilişkisine dayalı olarak yürümektedir. Fizik gibi deneysel bilimlere benzer bir biçimde toplumsal doğanın içerdiği bu düzenlilik, bir toplumsal yasanın varlığına işaret eder. Sosyoloji, bu toplumsal yasaları tanıyarak çeşitli ilkelere ulaşır ve belli bir yöntem ortaya koyar. Bunların sonucunda da “müsbet bilim” olma niteliğini elde eder (Saffet, 1933: 19).

Sosyologlar, sosyolojinin çeşitli yasalara sahip olduğunu kanıtlamak amacıyla sosyoloji ile fizik ve kimya ile fizyoloji arasında çeşitli benzerlikler bulmaya çalışmışlardır. Örneğin Mustafa Suphi'nin Osmanlıcaya tercüme ettiği ilk sosyoloji kitabı olan "İlm-i İctima Nedir?"e yazdığı önsözde, bu olguyu vurgulayan çarpıcı ifadeler bulunmaktadır.

Halbuki fizyoloji insanların vezaif-i uzviyetleriyle (organların görevleriyle) nasıl meşgul ise "ilmi içtimai" de insanlardan mürekkep cemiyetin eşkal (şekil) ve tebayi (tabiatları) hayatlarıyla öylece meşgul ve alakadardırlar (Suphi, 1328: 3-5).

Ayrıca, Anglo-Sakson pozitivizmini temsil eden Prens Sabahattin, savunduğu "ilm-i içtima" bilim söyleminin, "fizik ve kimya kadar müsbet bir ilim halini" aldığından bahsetmektedir (Sabahattin, 1977: 328). Yine ona göre, doğa bilimlerinin 19. asırda gösterdiği olağanüstü gelişmeleri, bu bilimlerin deney ve gözlem yöntemlerine borçluyuz. İlm-i içtima da bu yöntemleri geliştiren fizik ve kimya kadar önemli bir bilimdir (Sabahattin, 1999: 10). Hatta erken Cumhuriyet döneminde Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nde sosyoloji hocalığı yapan Mehmet Saffet, toplumda fizik yasalarının varolduğunu ileri sürerek, sosyolojik yaklaşımı doğa olaylarını inceleyen bilimlerin yaklaşımlarıyla özdeşleştirmenin en çarpıcı örneğini ortaya koymaktadır.

Bütün halk hareketleri, tevellüdat (doğuş), muhaceretler(göçler), tecemmular (birleşmeler-toplaşmalar) fiziki vakalardır. Cemiyette yapılan bütün ameli işler de fizikidir... Eğer bir halk enerjisi az ve fakir bir muhitte ise kesafeti (yoğunluğu) de o nispette az olur. Bir netice terrakkisi pek batidir. İş bölümü iptidai olur, sanayi inkişaf etmez, zeka parlamaz (Saffet, 1933: 135-136).

Toplumsal dünyanın doğasındaki sosyolojik yasalar, öncelikle topluluğa ait olayların sosyolojik nedenlerinde aranmalıdır. Sosyoloji biliminin varlığı da yine bu nedensellik ilişkisini bulmakla yakından ilgili bulunmaktadır. Sosyolog Ziya Gökalp, nedensellik temasını şöyle anlatmaktadır:

... "İctimai muayyeniyet"(toplumsal eşitlik) umdesi (ilkesi) bir hakikat olarak kabul edilmedikçe, içtimai şe'niyetin (gerçekliğin) kanunlarını aramakla elde edilemez; ve bu yapılmadığı surette içtimaiyat ilmi tessüs edemez. O halde milli hadiseleri içtimaiyat usulü ile tedkik etmek lazım olduğu gibi bu hadiselerin yakın sebeplerini de içtimai hadiseler arasında aramak muktezidir (gerekir) (Gökalp, 1977: 3-16).

Ancak Gökalp'e göre toplumsal dünyanın sosyolojik yasalarını keşfedebilmek için sosyologun nesnel bir tutum içinde olması gerekir. Bu bağlamda, bilimsel çalışmanın nesnel bir şekilde yürütülebilmesi amacıyla sos-

yologun sadece pratik kaygılardan uzak durması yeterli değildir. Bununla beraber, içinde büyüyerek yetiştiği ve çeşitli duygular ile kendisine bağımlı bulunduğu toplumsal dünyanın da bilincinde olmalıdır. Kuşkusuz bunu yapmak zordur; ancak sosyologun görevi, kendi toplumuna karşı nesnel durabilmektir (Gökalp, 1977: 3-16).

Türkiye’de sosyologlara göre modern tarihsel dönem, pozitif düşünmenin egemen olduğu ve büyük endüstriyel girişimlerin gerçekleştiği bir dönemdir. Bu tarihsel dönemde doğa yasaları öğrenilmekte ve çeşitli alanlarda kullanılmaktadır (Saffet, 1933: 7). Bu tarihsel toplum aşamasında, eskiden olduğu gibi soyut akıl yürütme yöntemleri terk edilerek; doğa olgularına tecrübe ve deneyle yaklaşmak suretiyle doğa kanunları keşfedilmektedir (Gökalp, 1918: 49-50).

Türkiye’de sosyoloji, Cumhuriyetin kuruluş yılları boyunca Türk toplum sorunlarını çözmek amacıyla, toplumun içkin doğasında çeşitli toplumsal yasaların varolduğu yaklaşımını benimsemektedir. Bu çerçevede sosyoloji, söz konusu yasaları keşfeden nesnel bir bilimsel bilgi olarak düşünülmektedir. Böylece Türk modernleşmesi bağlamında sosyolojinin ileri sürdüğü görüşler, toplumsal doğanın yasaları ile eş kabul edilmekte ve bunların geçerliliği bilimselleşmektedir.

3. BİLİMİN TOPLUMU BİR HAKİKAT OLARAK YORUMLAMASI

Araştırdığımız tarihsel dönemde Türk sosyolojisinde bilim, bütün toplumsal sorunlarımıza rehberlik eden bir hakikat olarak düşünülmektedir. Bundan dolayı sosyoloji, bir bilgi olmanın ötesinde bir yaklaşım tarzı, bir yol, bir reçete ya da bir kurtuluş çaresi olarak kabul edilmektedir. Bu toplumsal kılavuzun ürettiği bilgiler, hakikati temsil ettiği için kendisine inanılması da zorunludur. Modern tarihsel dönemde, koyu bir maddiyatçılık karşısında insana yardım edebilecek yegane bilim olarak sosyoloji görülmektedir. Yeni ideolojinin inşasında yol gösterecek “en emin rehber içtimaiyat” olduğu ve moral değerlere dayalı ideolojiyi bilimsel düşüncelerle donatarak hareket etmenin yolunun sosyoloji araştırmalarından geçtiği söylenmektedir (Bonafos- Sadık, 1927: 8).

20. yüzyıl başındaki Türk sosyologları için bilim, insanı değiştirecek ve ona yaşadığı dünyanın anlamını ve yerini öğretecek bir yaşam tarzıdır. İnsana geçmişi hakkında bilgiler sunar. Geleceği için hazırlanma imkanları oluşturarak, bütün insanlığın düşünme tarzlarını köklü değişimlere uğratar (İzzet, 1927: 286).

Bilimin bir hakikatler dizisinden oluştuğu önermesi benimsendikten sonra, bu hakikatlere ulaşmanın yolu önem kazanmaktadır. Çünkü bilimsel hakikate ulaşmak ancak belli bir yöntemle mümkündür. Türkiye’de Liselerde ve Öğretmen Okulları’nda okutulan ilk sosyoloji ders kitabında, bu çerçevede bilimsel nesnellığe dikkat çekilir. Bilimsel hakikate ulaşabilmenin en önemli ölçütlerden biri olarak bilimsel nesnellik görülür. Bilim adamının, yöntemsel araştırmaların nesnellik ilkesine dayanarak hareket etmesi gerektiği ve ancak böylelikle her çeşit kişisel kaygılardan uzaklaşarak bilimsel hakikatlere ulaşabileceği belirtilir (Hess- Gleyse, 1924: 301).

Sosyoloji; fizik ve kimya bilimleri gibi bir doğa bilimi olarak düşünülerek, bu bilimlerde var olduğuna inanılan nesnellüğün sosyoloji için de geçerli olduğu ileri sürülmektedir. Bir disiplinin bilim sayılabilmesi için, temelde nesnellik ve homojenliğe dayanması gerektiği ve sosyolojinin de yine bu iki özelliği içerdiği belirtilmektedir (Baltacıoğlu, 1939: 12). Bilimsel düşünce nesnel, rasyonel, uluslar arası, seküler ve gayri şahsi olarak algılanmaktadır. Bilimin amacının olgusal gerçekliği tanımak olmayıp, hakikati aramak olduğu ifade edilmektedir. Bu yaklaşımlar, eğitimci ve sosyolog Baltacıoğlu’nun metinlerine şöyle yansır:

İlmi düşünce objektif, hür, akli, milletler arası ve gayri şahsi düşüncedir. İlim realiteyi fayda bakımından değil tanımak, kanunlarını izah etmek, hakikati bulmak için inceler. İlim bütün bu hassalarıyla dini ve kolektif düşünceye karşı gelir... Sosyoloji incelemeleri, ilmi düşüncelerinde felsefi düşünceler gibi sosyete doğumlu olduğunu ve kadroların sosyete ile birlikte değiştiğini göstermiştir... İlmi tasavvurlar bir ferdin kendi başına icat edebileceği mahiyette mevzular değildir. Bunlar insanların kolektif bir travma (?) neticesinde, zamanla elde ettikleri tarihi tasavvurlardır (Baltacıoğlu, 1939: 237-238).

Sosyoloji toplumsal gerçekliğe dayanarak, nesnel gerçekliğin bilgisine ulaşan bir bilim olarak tasarlanmaktadır. Modern toplum algısına uyumlu bir biçimde, nesnel gerçeklik toplumsal gerçekliğe dönüşmektedir. Türkiye’de bu yıllarda (tek partili) okutulan bir sosyoloji ders kitabında toplum ve nesnel bilgi gerçekliği arasındaki ilişki şöyle betimlenmektedir:

Bilgiler cemiyetin bize mal ettiği bilgilerdir. Zihnimiz bu bilgiler sayesinde inkişaf eder. Tabiat ve eşya hakkındaki hikmetlerimizi ona göre veriyoruz. Bu bilgiler içtimai seviyemize, tahsilimize ve muhitimize göre değişebilir. Fenne, ilme, tecrübeye müstenid (dayandırılırsa) olursa hikmetlerimiz doğru olur (Kamı, 1928: 9).

Metinde toplum, bilgilerimizin kaynağı olarak gösterilmektedir. Bilincimizin bu bilgiler yardımıyla aydınlandığı belirtilmekte ve yine doğaya ait

yargularımızın toplumdaki algı ile oluşturulduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca, toplumdaki kaynaklanan bilgilerimizin toplumsal koşullara ve toplumsal düzeyimize göre değişebileceğinden bahsedilmektedir. Sonuçta bilgilerimizin, pozitivist bilgi yaklaşımına uygun bir şekilde pozitif bilimlere, deneyimlere ve bilimsel bilgiye dayanmasıyla "hikmetlerimiz" in doğru olabileceği vurgulanmaktadır.

Hatta bireysel ve toplumsal kimliğimizin kurulmasında etkili olan değerlerin, yine toplum tarafından belirlendiği ileri sürülür. "Toplum imanının" bu değerlerin kurgulanmasında önemli bir rol üstlendiği anlatılır.

O halde bir kıymet hükmünün doğru olması, maddi bir vücut-u hariciye mutabakatıyla değil, içtimai bir vücut-u zihniye muvaffakiyetiyle kaimdir; yani bu hükmün medlülünü (kanıtı) eşyanın tabiatında değil, cemiyetin imanında aramak lazım gelir... Cemiyeti teşkil eden müesseseler iman-ı içtimaiye müstenit bir sürü kıymetlerin mecmuundan ibarettir. Bu kıymetler dini, ahlaki, hukuki, iktisadi, bedii (sanatsal), lisani bir takım sınıflara ayrılır. Bu kıymetlerin hiç birisi ne maddenin tabiatından, ne de ferdin fıtratından sadir olmuş değildir; hepsi cemiyetin imanından tevelliüt (doğmuş) olmuş ve onun vicdanında yaşamaktadır (Gökalp, 1330:3-16).

Görüldüğü gibi Gökalp, toplumda kimliğimizi kurmaya yardım eden değerlerin doğru ya da yanlış olmasının ölçütünü, toplumun imanında aramız gerektiğini belirtmektedir. Toplumdaki kurumlar, yine toplumun imanından doğan çeşitli değerlerin birleşmesinden meydana gelmektedir. Bu değerler ahlak, dil, hukuk, ekonomi gibi çeşitli bölümlerden oluşmaktadır. Ancak hiç biri bireysel ya da maddi doğadan kaynaklanmayıp, doğrudan doğruya toplumun imanından (hakikatinden) doğmaktadır. Böylece toplum hakikatleşerek ya da nesnel gerçekliğe dönüşerek, mutlak bir özne olarak yorumlanmaktadır.

4. BİLİMİN SEKÜLERLEŞMESİ: TOPLUM BİLGİSİNİN SOSYOLOJİ ARACILIĞIYLA SEKÜLERLEŞMESİ

İlk dönem Türk sosyolojisinde, toplum imgesi hakikat olarak geliştirilirken, toplum ile ilgili bilgiler de seküler bir tutum benimsenerek üretilmektedir. Hakikat olarak dinsel kategori yerine toplum kategorisi yerleştirilmeye çalışılmakta ve bilim olgusu da sosyoloji aracılığıyla seküler bir bakış açısıyla yorumlanmaktadır. Sosyologlar, benimsedikleri pozitivist yaklaşım aracılığıyla bilgiyi bütün dinsel özelliklerden arındırarak yorumlamaktadırlar. Toplum, nesnel dünyanın gözlemsel olgu alanlarından biri olarak algılanmakta ve her çeşit metafiziksel kaynaklardan arındırılarak tanımlanmaktadır.

Böylece toplum imgesi, kutsallıktan uzaklaşarak yeniden üretilmektedir. Bu sosyolojik tutum, sosyolojik pozitivizmin toplum algısıyla birebir örtüşen bir tasarımıdır. Sosyolojinin Cumhuriyetin oluşum yıllarında ürettiği bilim paradigmasında, dinsel olguya yönelen bu yaklaşım büyük ölçüde Cumhuriyet ideolojisinin benimsediği laiklik ilkesiyle uyumluluk taşımaktadır.

Türkiye’de sosyologların kimi okumalarında bilimsel düşünce, dinle taban tabana zıtlık ifade eder. Çünkü onlara göre bilimsel düşünce nesnel, rasyonel, evrensel ve gayri şahsi özellikler taşır. Bilimin temel amacı, doğa kanunlarını tanımak ve hakikati bulmaktır (Baltacıoğlu, 1939: 237). Böylelikle bilim, dinden bağımsız bir bilgi düzeni olarak tanımlanarak modern seküler bilgi paradigmasına uyumlu bir bakış açısı geliştirilir.

Bilim, dinden bağımsız bir kimliğe büründürülerek tarihsel bir perspektife yerleştirilir ve insanlık düşüncesinde evrensel bir ilkeye dönüştürülür. Tarihsel evrim içinde din, öncelikle ilk toplum aşamalarında belirleyici olan bir etkinlik olarak kabul edilir. Bu toplum biçimlerinde din, hem pratik insan ilişkilerinde hem de insanların düşünce dünyasında egemen bir olgu olarak algılanır. Ancak, çok daha sonraki toplumsal dönemlerde din ve bilimin bir birinden ayrışarak, bağımsız birer bilgi alanına dönüştükleri yaklaşımı kabul edilir (İzzet, 1928: 278).

İnsanlık tarihinde yaşanan bilimsel ilerleme süreci, bilimin bağımsızlığına yol açtığı gibi, kutsal evren anlayışının terk edilmesine ve bunun yerine pozitif bilgi yaklaşımının benimsenmesine de neden olmuştur. Din ve mistisizmden uzaklaşarak bilimsel bilgi ortaya çıkmıştır. Erken Cumhuriyet dönemi sosyologlarından Sadak, bu yaklaşımı şöyle vurgulamaktadır:

Bütün bu mefhumlar, yavaş yavaş, bu ilk dini ve mistik karakterlerinden sıyrıldıkça, ilmi bir değer kazanmışlardır. Sayı, zaman, mesafe, nevi ve cins mefhumları, ilk insanların düşünceleri gibi, eşyaya bağlı olmaktan çıktığı gibi, gizli ve sihri kudretlerini de bırakmışlardır. İlimde hakiki ilerleme, zihindeki bu düşünce kadrosu kutsi ve dini mahiyetinden sıyrıldığı zaman başlar. Bu suretle, evrenin sihri ve dini anlayış tarzı yerine, insanlık fikri yavaş yavaş müsbet anlayış tarzını (bold bana ait E.Y.) kabul etmiştir (Sadak, 1937: 209).

Paragrafa göre, ilk toplum biçimlerinde dine dayalı bir evren anlayışı egemendi. Evrene ilişkin okumalar ve yorumlar dinsel bir bilgiye dayanmaktaydı. Metafiziksel bir evren bilgisi yürürlükte bulunmaktaydı. Ancak bilimsel alandaki ilerlemelerin getirdiği yeniliklerle birlikte insanların düşünce dünyası her çeşit kutsallık imgelerinden arınarak sekülerleşti. Düşünsel dünyanın sekülerleşmesiyle beraber metafiziksel evren bilgisi, yerini pozitif bilgi yaklaşımına bıraktı.

Artık modern tarihsel dönemde, modern toplumların söz konusu pozitif bilgiye dayalı evren anlayışı, doğadaki somut olguların gözlemine ve bunlar arasındaki sebep sonuç ilişkisine dayalı olarak ortaya çıkan deneysel bilgiyle oluşur. Bilim, bir dönemin dinselliğe dayalı bilgi düzeninden koparak doğadaki olgulara dayalı gözlemsel ve deneysel bir bilgi düzenine geçmektedir. Artık Tanrı ve ulema kavramlarıyla yapılan bilgi yerine, akıl ve gözlemsel araştırmalarla temellenen bir epistemik paradigma bulunmaktadır. Yine Sosyolog Sadak'ın yazdığı sosyoloji ders kitabında bu yaklaşım şöyle anlatılmaktadır:

Bir zamanlar insanların ilmi bilgileri, dünya ve hadiseler arasındaki sebep ve netice bağlılığını anlayış tarzları tamamen dini idi. Nasıl ki bütün büyük dinler evrenin oluşumunu kendilerine göre anlatmışlar. O devirlere kadar insanlar için ilim Allahın sözü idi. "Ulema", "kütübü ilmiye", "kisvei ilmiye", gibi sözler, bizde bütün ilmin dinden ibaret olduğu zamanları gösterir. Tabiat hadiselerinin müşahadesinden (gözlemlenmesinden), tecrübeden, doğan müsbet ilimlerin meydana çıkması için, her şeyden önce aklın, dini bağlardan kurtulması, hür düşüncenin günah olmaması lazım geliyordu (Sadak, 1937: 209).

Erken Cumhuriyet dönemi sosyologların ortaya koyduğu bu yaklaşımlar, sosyolojik pozitivistizmin dinsel olaylara bakış geleneğine uygun düşmektedir. Bu geleneğe göre doğa her çeşit metafiziksel unsurdan arındırılarak bilimsel bilgiyle temellenir. Nitekim, sosyoloji metinlerinde yapılan tartışmalarda görülebildiği gibi dinsel bilgidен bilimsel bilgiye geçildiği vurgusu hakimdir. Dinsel bilgi, bilimsel bilginin ilerlemesiyle birlikte eski önemini kaybetmiştir. Artık doğanın araştırılması akıl ve gözlem aracılığıyla yapılmaktadır. Nesnel bilgiye, ancak bu yöntemsel yaklaşımlarla ulaşılabilir. Din, artık bu yeni epistemik gelişmeler karşısında sadece ahlaki bir etkinlik olarak durmaktadır.

5. BİLGİNİN İLERLEMECİ BAKIŞLA KURGULANMASI: MODERN TOPLUMA EVRİLMENİN BİLİMSELLEŞMESİ

Bilindiği gibi bütün pozitivist sosyologlar, bilgiyi belli bir evrim teorisıyla açıklamaktadır. Bilgi, tarihsel değişim sürecinde meydana gelen toplumsal ilerleme sonucu ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi Comte, üç hal yasasıyla bunu ortaya koyar. Bilginin insanlık tarihinde üç tarihsel toplum aşamasına eşlik ederek zihinsel dünyamız içinde ilerlediğini savunur. Ona göre, modern toplumsal dönem bilimsel bilginin ortaya çıktığı en üst aşamadır. Doğanın nesnelliği akıl, deney ve gözlemlerle araştırılarak bilimsel toplum yasalarına ulaşılır. Sosyoloji, bunu gerçekleştiren en yetkin toplum bilimidir (Comte, 1855: 1-4).

Erken Cumhuriyet dönemi sosyolojisinde de bu sosyolojik pozitivizmin evrimsel bilgi kuramı, çok yaygın bir yaklaşım olarak benimsenmektedir. Türk sosyolojisinin ana kaynağını oluşturan metinlerde terakki, tekamül, inkişaf, tereddü, inkılap, ilerleme gibi çeşitli kavramlar sıklıkla kullanılmaktadır. Bu kavramlar aracılığıyla, toplumların belli tarihsel değişim aşamalarından geçerek “toplumsal ilerleme” yasalarına sahip olduğu düşüncesi işlenmektedir.

Bütün dünya toplumlarının benzer bir biçimde, tarihsel süreç içinde ilerleme göstererek modern toplumsal aşamaya ulaştıkları, sosyologlarımız tarafından vurgulanan en önemli noktalardan biridir. Bu toplumsal ilerleme süreci, çok genel hatlarıyla “ilkel toplumlar” ve “modern toplumlar” gibi ikili bir sınıflamayla açıklanır. İlkel toplumlar geleneksel toplum kategorisine karşılık gelmektedir. Hem ilköğretim hem de ortaöğretim kapsar. Türk toplumunun, modern öncesi dönemi olarak kabul edilir. Modern toplumlar ise, toplumların ilerlemesiyle ulaşılan en üst toplumsal aşamadır. Batı modernleşmesinin ürettiği yeni toplumsal imgedir. Erken Cumhuriyet dönemi sosyologların bütün amacı, bu yeni toplum imgesine uyumlu bir toplum tahayyülü yaratmaktır. Sosyoloji, bunun bilimsel temellerini geliştirecektir. Türkiye’de sosyoloji çalışmalarında geliştirilen toplumsal evrim kuramı, en çok böyle bir misyon içinde anlam bulabilecektir. Sosyolojik pozitivizmin bilinen ilerlemeci yaklaşımı, bu çerçevede işlevselleşerek önem kazanacaktır. Türk toplum imgesi, ilerleme yaklaşımı aracılığıyla dünya toplumlarının gelişim seyrine yerleştirilerek onlara eşit bir toplum tasarımı olacaktır.

Cumhuriyet dönemi eğitim çalışmalarında önemli roller üstlenen ve sosyoloji ders kitabı da yazan eğitimci ve sosyolog Baltacıoğlu, Comte’nin üç hal yasası’ndan esinlenerek sosyolojik evrim yaklaşımını örnekleyen önemli görüşler sunmaktadır. Baltacıoğlu, bilginin üç evrim aşamasından geçtiği ve en üst aşamada pozitif bilime ulaşıldığını ileri sürer. Ona göre, bilginin ilerlemesinde her bir aşama bir bilgi düşüncesine/ zihniyetine karşılık gelmektedir.

Birinci aşama mistik zihniyet aşamasıdır ve ilkel bir düşünce biçimini temsil eder. Rasyonaliteden uzak, tecrübeye dayanmayan ve “müspet tecrübeden çıkmayan” bir düşüncedir. Doğadaki olgular, doğüstü mistik güçlerle yorumlanmaktadır. Doğayı yönlendiren düşünceler, dinsel düşüncelerdir. İkinci aşama skolastik zihniyet aşamasıdır ve bu aşamada geçerli olan bilgi tarzı iman ile akli birleştiren bir bilgi tarzıdır. Üçüncü aşama ise rasyonel zihniyet aşamasıdır. Bu düşünce düzeyi, bütün tarihsel evrimin birikimlerine dayalı bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır. Bilimsel düşünce, rasyonel zihniyet aşamasının bir ürünüdür (Baltacıoğlu, 1939: 243-253).

Görüldüğü gibi bilgi, evrimsel sürecin bir ürünü olarak yorumlanmaktadır. Bilginin toplumların tarih içinde yaptıkları evrimsel yolculuk sonucu mistik, teolojik ve rasyonel düşünce biçimlerinden geçerek elde edildiği düşünülmektedir. Her bir toplumsal dönemin, bir bilgi tarzı ortaya çıkardığı ileri sürülmektedir. İkel toplumlarda “mistik zihniyet”i temsil eden ve irrasyoneliteye dayalı sihri bilgi; ortaçağ toplumlarında “teolojik zihniyete” dayalı dinsel bilgi; modern toplumlarda da “rasyonel zihniyete” dayalı bağımsız, rasyonel, kolektif bir bilgidir söz edilmektedir. Böylece modern dönemde sihir, dinden ve mistisizmden uzaklaşıldığı belirtilmektedir (Baltacıoğlu, 1939: 257-258).

Toplumsal ilerleme konusunda Ziya Gökalp’in de dönemin düşünce hayatına yön veren görüşleri bulunmaktadır. Ona göre toplumlar, tarihsel evrim içinde ilkel aşamadan geçerek ulus aşamasına ulaşırlar. İkel toplumlarda topluma yön veren temel olgu klandır. Klan dinsel bir nitelik taşımakta ve kolektif bir atalar bilinci içermektedir. Bu toplumlarda ne kamusal hukuk ne de bireysel hukuk vardır. Klanlar birleşerek kabileleri, kabileler birleşerek aşiretleri, onlar da birleşerek konfederasyonu meydana getirirler (Gökalp, 1977: 3-16).

Ulus toplumları, modern toplumların bir tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır. Gökalp’e göre uluslar yazı, edebiyat ve tarih gibi kurumlaşmalar sonucu ortaya çıkmışlardır. Kamu ve özel hukuk oluşmuştur. Ayrıca, ulus toplumlarında uzmanlaşma ve iş bölümünün gelişmesiyle birlikte bunları yürüten kurumlar teşekkül etmiştir. Uluslar da kendi içlerinde çeşitli aşamalardan geçerek ilerleme gösterirler. Bunlar içinde kültürel uluslar, modern uluslara karşılık gelen en ilerici aşamayı temsil ederler. Bu uluslar, uluslar arası medeniyetin kurumlarına katılarak varlıklarına devam ederler (Gökalp, 1977: 1-16).

Ulus topluma ulaşmayı vurgulayan sosyolojik evrim yaklaşımı, A. Şuayb tarafından da benimsenmektedir. Ona göre tarihsel yürüyüş içinde atalarımız, önce vahşetten barbarlığa ulaştılar ve daha sonra da ulusal toplumu meydana getirdiler. Bütün bu toplumsal aşamalar, evrim yasaları sayesinde oluşmaktadır.

Vahşetten barbarlığa geçen ilk ecdadımızın meslek-i içtimaileri kânun-u tekamül sayesinde duçar-ı tadil(değişmeye yüz tutmuş) olmuş ve bir çok kabail-i (kabileler) zarureti aklamaya veya icabat-ı harbiye (savaş gerekliliği) ile birleşerek millet denilen kitle hasıl olmuştur (Şuayb, 1325: 54-71).

Bu yaklaşımları ileri süren sosyologlar; Türk modernleşmesinin sosyolojik meşruiyetini yaratan modern toplum imgesinin bilgi paradigmasını,

geliştirdikleri ulus toplum yaklaşımıyla pekiştirmektedirler. Batı toplumlarının modern dünyasına eşit imkanlarla katılmanın arayışı içerisindeyler. Sosyologlar, uluslar arası uygarlıkta yer almanın, toplumsal ilerleme biçiminde varolan sosyolojik kanunların bir zorunluluğu olarak göstererek görüşlerini bilimselleştirmektedirler. Başka bir ifadeyle, Türk toplumunun Batı uygarlığında yer alması ve yine Batı toplum tasarımına katılması toplumların evrensel sosyolojik kanunlarının kaçınılmaz bir sonucu olarak algılanmaktadır. Bilginin toplumsal ilerleme içinde gelişerek ortaya çıkması, bunu kanıtlayan bir sosyolojik ilke olarak düşünülmektedir.

Ayrıca, bu evrimci sosyoloji yaklaşımlarının geliştirdiği bütün toplum sınıflamaları, iki ana toplum biçimine işaret etmektedir. Birincisi ilkel toplum, ikincisi modern toplum. İkel toplum, insanlığın vahşilik, basitlik, eşitsizlik gibi olumsuzluklarını içermektedir. Bu toplum biçiminin din ve sihre dayalı bir bilgi düzeniyle doğayı yorumladığı düşünülmektedir. Bu bilgi, temelde dinsel ve mistik özellikler taşıyan ve bundan dolayı irrasyonel boyuta sahip olan bir bilgi yaklaşımıdır. İkinci tip toplumlar, tarihsel ilerlemenin bir ürünü olarak insanlığın zengin birikimlerini yansıtır. Gelişmiş, farklılaşmış ve üst toplumsal aşamayı temsil eder duruma gelmişlerdir. Bilim din ve mistisizmden ayrılarak, her çeşit metafiziksel unsurlardan uzaklaşmıştır. İnsan deneyim ve gözlemlerine dayanan, rasyonel bir düzenleme içeriğine sahiptir. Toplum bilgisi, doğa yasalarının evrensel ve nesnel özelliklerine benzer bir biçimde, toplumun evrensel ve nesnel kurallarına dayalı olarak ortaya çıkmıştır. Bu toplumlar modern toplumlardır.

Kuşkusuz erken Cumhuriyet dönemi sosyologlarının yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne önerdikleri toplum biçimi de söz konusu modern toplum olacaktır. Bu toplumun dayanacağı bilgi de evrimsel süreçle birlikte kazanılan evrensel, nesnel, deneysel ve seküler olduğu düşünülen modern sosyolojik bilgidir. Yani sosyolojik pozitivizm. Türk toplumunun da ilkel toplum biçiminden modern topluma geçtiği inancı, sosyoloji aracılığıyla bilimsel bir kimliğe kavuşacaktır. Ayrıca batılılaşmamızın/ modernleşmemizin, toplumların yaşadığı evrimin kaçınılmaz bir sonucu olduğuna da gönderme yapılacaktır.

6. BİLGİNİN BİR DÜZENLEME VE BÜTÜNLEŞME AYGITI OLARAK İŞLEVSELLEŞMESİ

Türkiye'de sosyoloji, sosyolojik pozitivizmin bilgiyi bir düzenleme ve bütünleştirme aracı olarak algılama geleneğine bağlı olarak hareket etmektedir. Sosyoloji, ülkemizde çeşitli toplumsal sorunlar üzerinde ürettiği bilgilerle hem bu sorunları düzenlemek hem de bu bilgiler aracılığıyla ortak bir toplum imgesi yaratmak gibi bir amaç taşımaktadır. Kuşkusuz sosyolojik

bilginin bu “bütünleştirici” ve “düzenleyici” misyonu, Türk toplumunun içinde bulunduğu tarihsel koşullarla yakından ilgilidir.

Erken Cumhuriyet dönemi sosyologları, hem ürettikleri sosyolojik bilgi aracılığıyla hem de içinde buldukları ilişkiler bağlamı çerçevesinde sosyolojiye “düzenleme” ve “bütünleştirme” misyonunu vermektedirler. Bu çerçevede sosyolojik bilgi, toplumsal ve politik modernleşmeyi “düzen içinde ilerleme” perspektifiyle gerçekleştirerek, siyasal pozitivist (siyaseti nesnel, evrimsel ve seküler bir bakışla yorumlayan) bir yaklaşım benimsemektedir. Böylece, yeni Cumhuriyet ideolojisi çeşitli parçalanma ve istikrarsızlaştırma tehditlerine karşı sosyolojik bilgi paradigmasıyla kendisini savunma (entelektüel ve ideolojik olarak) imkanını elde etmektedir. Nitekim, sosyologlarımız ulus toplum yaklaşımı etrafında homojen bir toplum perspektifi geliştirmektedirler. Bu perspektif, “epistemik açıdan, bilgiyi egemen olmak için, düzene koymak için isteyen pozitivist tavrın” (Çelebi- Kızılcelik, 2002: 112) bir yansımasıdır.

Yinelemekte yarar var. Sosyolojik bilgi, Türkiye’de sosyologlar tarafından toplumunun yaşadığı modernleşme sürecine uygun bir anlam çerçevesine yerleştirilerek bir düzenleme ve bütünleştirme epistemolojisine dönüştürülür. Bilginin belli egemenlik ilişkilerinin ürünü olarak ortaya çıkmasına (Tuna, 1993: 108) paralel olarak, sosyolojik bilgi de Türk modernleşmesinin yeni egemenlik ilişkilerine katkıda bulunmak üzere işlevselleşir. Yeni devletin seçkinleri, modern Batı toplum modelini ülkemiz için en önemli çıkış yolu olarak görmektedirler. Sosyoloji de bunun bilimsel gerekçelerini, nedenlerini ve anlamlarını sağlayan önemli bir bilimdir. Bir bilim kadar, bir perspektif ve bir bakış tarzıdır. Aşağıda sosyologlarımızın konuyla ilgili ileri sürdükleri görüşler, bu bağlamda önemli gerekçelerdir.

Türk sosyolojisi daha ilk ortaya çıkış yıllarından itibaren toplumsal değişmeyi yönlendirmek üzere çeşitli bilgileri üreten bir bilim olarak düşünülmüştür. “Düzen içinde değişme” perspektifine uyumlu olarak sosyoloji bilimi hem inkılapçı hem de muhafazakar bir bilgi sistemi olarak tanımlanmıştır. Örneğin Ahmet Şuayb’a göre sosyolojinin gelecekte daha mükemmel bir toplum biçimini kurulabilmesi için öncelikle inkılapçı bir boyut taşıması gerekiyor. Ancak öte yandan, toplumsal düzenin istikrarını koruyabilmesi amacıyla da sosyolojinin muhafazakar olması önemli. Bu çerçevede toplumsal gelenekler aşamalı olarak değişmeli ve yenilenmelidir. Ulusun vahşetten kurtulup uygarlaşarak ilerleyebilmesi için, bu değişim zorunludur. Ancak bu ilerlemeci toplumsal değişimin belli bir kararlılık ve süreklilik içinde yürütülmesi gerekir (Şuayb, 1325 / 1909: 54-71).

Toplum sorunlarımızın çeşitli reform projeleriyle çözülebilmesi için, öncelikle bu sorunların sosyoloji bilimi aracılığıyla tanımlanması gerektiği vurgulanır: “Bir cemiyetin ve kuva-i umumiyesini ıslah edebilmek için ise evvela o cemiyetin teşekkül-i içtimaisini tanımalı(Prens Sabahattin, 1999: 16). Bu bağlamda İlm-i içtima yaklaşımı, bir sosyoloji söylemi olarak yapılandırılarak sorunlarımıza çözümler getiren bir politik toplumsal proje olarak önerilmektedir. Nitekim Prens Sabahattin’e göre Türk toplumu çeşitli sorunlarla yaşamaktadır. Öncelikle bu sorunların nesnel bir bakış açısıyla analiz edilerek tanımlanması gerekmektedir. Bunu yapabilecek yaklaşım ilm-i içtima’dır. İlm-i içtima, olgular arasındaki ilişkileri kavrayarak kanunlar keşfedecek ve bu kanunlar aracılığıyla geleceğin çıkış yolunu gösterecektir. Böylece, bir sosyoloji yaklaşımı olarak ilm-i içtima, keşfettiği düşünülen çeşitli kanunlarla toplumsal düzene bir çıkış yolu olarak önerilecektir (Prens Sabahattin, 1999: 10).

A. Şuayb ve Prens Sabahattin ile beraber II. Meşrutiyetten itibaren başlayan toplumsal hayatı düzenleme arayışları, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında da devam etmektedir. Bu dönemde sosyoloji, hem düzenleyici bir bilim olarak algılanır hem de yönlendirici bir bilim. Toplumsal hayatı düzenlemeye yönelik bir araç bilim olarak işlevselleşir. Fizik biliminin makineleri yöneten kanunlarına benzer bir biçimde, sosyolojinin de toplumsal hayatı düzenlemeye yaraması gerektiğinden bahsedilir. İşte bunu yansıtan en çarpıcı metinlerden biri:

Bilim ne bir gösteriş ne de bir lüks işidir. Bilim hayat için, ulus içindir. Fizik bir bilimdir; makine yapmaya, fizik kanunları yöneltmeye yarar. Psikoloji bir bilimdir; insan ruhunu yöneltmeye, mesela delileri iyileştirmeye yarar. Sosyoloji de bir bilimdir; topluluk hayatını düzeltmeye yaramalıdır. Eğer bilimler ve felsefeler bu görevleri yapamıyorlarsa ya bu bilimlerin oluşlarında ya bilimleri yapanların kafalarında bir bozukluk var demektir. Gerçeği yöneltmeye yaramayan, yalnız kitapta, sözde kalan bir bilim sosyete için korkunç bir şeydir... Üniversiteler ulus hayatını bilim ile yöneltme yerleridir (Baltacıoğlu, 1945: 90).

Yüzyılın başındaki Türk sosyologları, sosyolojik bilgi paradigmasında düzenleme yanında bir de bütünleştirme misyonunu vermektedirler. Burada bilgi, bir bütünleştirme aracıdır. Öncelikle bilimsel yöntemin tekliği ve nesnelliği, bütünleşme düşüncesini yaratan en önemli unsurlar olarak görülmektedir. Bu bilimsel yaklaşımı taşıyan bilim adamlarının, bilimlerin farklı uzmanlık alanlarına rağmen “aynı hakikat, bitarafılık ve objektiflik saygısı” içinde olacakları savunulmaktadır. Yöntemsel birlikteliğin, düşünme tarzla-

rında da ortak bir bakış açısı geliştireceği ileri sürülmektedir (Baltacıoğlu, 1939: 262).

Erken Cumhuriyet dönemi sosyoloji metinlerine göre bilim, ortak bir gerçekliğe / hakikate sahip bulunmaktadır. Bu nedenle birliği sağlayan önemli bir olgudur. Bilim, günümüz insan yaşamında ruhsal ve düşünsel birliği gerçekleştirme de önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Şimdiki beşeriyette manevi vahdetin teşkiline ilmin büyük bir hizmette bulunduğu da tasdik edilmelidir. Zira ilmin hakikatleri kırık, ihtisaslara fertleri birbirinden ayırıcı olsa bile emirleri birdir; hakikat heyecanı aynıdır. Bir riyaziyeci, bir hayvanat alimi veya hatta bir müverrih (tarihçi) aynı tarzda anlarlar, vakalara aynı surette hürmetkardılar, akli delilleri onları aynı tarzda elzem eyer...her alim hatta ilmi nokta-i nazariyle (bilimsel bakış açısıyla) istisrası peyda eylemiş olan her medeni adım kainat hadiselerine karşı aynı bakışa maliktir (İzzet, 1928: 286).

Türkiye’de sosyolojinin paradigması (ders kitapları, makaleler ve kitaplarla geliştirilen perspektif) , bilimsel bilginin nesnel bir hakikat olduğu ve ortak bir tekil yöntem içerdiği anlayışını benimsemektedir. Bu özellikler nedeniyle bilim, bilim adamları arasında ortak bir düşünme tarzı inşa etmektedir (Kuhn, 1982: 162). Toplumdaki bireylere sunduğu nesnel bilgiler aracılığıyla toplumsal bütünleşmeyi kolaylaştırır. Bilimsel bütünleşme, bütün bilgi yöntemlerinin ortak bir bilimsel yöntemeye dayanması ve bu yöntemle elde edilen nesnel bilgilerin herkes için aynı doğrular taşımasından kaynaklanmaktadır. Sosyolojinin fizik ve kimya gibi doğa bilimleriyle aynı bilgi yöntemlerini paylaştıkları düşünülmektedir. Doğa tektir, doğanın açıklanması da tekil bir yöntemeye dayanır. Sosyoloji de diğer bilimlerle beraber aynı yöntemi kullanmaktadır. Bütün bu tekil doğa ve tekil bilimsel yöntem, tekil bir bilim anlayışına göndermede bulunmaktadır. Bütünleşme, bu sosyolojik pozitivizmin tekil bilim ideolojisinden yararlanılarak kurgulanılmaya çalışılmaktadır.

SONUÇ

Erken Cumhuriyet dönemi Türk sosyolojisinin geliştirdiği sosyolojik bilim paradigması, belli bir tarihsel ve politik bağlam içinde mayalanmaktadır. Bu tarihsel bağlam, Osmanlı devletinin yıkılışı ve Cumhuriyetin kuruluşu olarak tanımlanabilir. Bu tarihsel dönemin politik arayışları, sosyolojik bilginin üretilmesinde ve inşa edilmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda, sosyolojik bilgi bir bütünleşme ve düzenleme çabası olarak anlam kazanmaktadır. Parçalanma, çözülme ve yeniden bağımsızlığını kazanarak

yeni bir politik ve toplumsal iradenin kurulması, sosyoloji biliminin pozitivist bilgi anlayışıyla bilimsellik kazanmaktadır. Sosyoloji, aydınlar ve sosyologlar tarafından toplumsal değişimin kurallarını bilen bir bilgi alanı olarak algılanıp, bu bilgi aracılığıyla değişime yön verilmek istenmektedir.

Sosyolojik bilgi, modern toplum inşasının doğru bilgisi olarak algılanmaktadır. Sosyolojik bilginin hakikat olması; nesnel yöntemlerle elde edilmesi, tecrübe ve gözleme dayanması, seküler özellikler taşıması ve evrimsel bir süreç ile beraber ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Burada sosyoloji, pozitif doğa bilimleri olan biyoloji, fizik ve kimyanın yöntemlerinden ilham alarak toplumsal doğanın kanunlarını keşfetmektedir. Keşfedilen bu kanunlar aracılığıyla, modern toplumsal değişime yön verilmek istenmektedir. Ayrıca bu bilgi, ders kitapları aracılığıyla yeni modern Türk bireyinin kolektif hafızasını kurmayı amaçlamaktadır. Bireylere yeni toplumsal kimliğin bilgi parametrelerini sunmaktadır.

Erken dönem Türkiye sosyologları olarak A. Şuayb, Prens Sabahattin, Ziya Gökalp, M. İzzet, N. Sadak, İ.H. Baltacıoğlu, A. Kami gibi isimler karşımıza çıkmaktadır. Bu sosyologların farklı sosyolojik yaklaşımları olsa da modern toplum bilgisini inşa etmedeki yaklaşımları önemli ölçüde ortaktır. Hepsi de bilgi konusunda Fransız aydınlanma geleneğinin doğa bilimlerinin yöntem ve bakışıyla toplumsal olguları yorumlama anlayışından etkilenmektedirler. Sosyolojiyi, fizik ve kimya gibi pozitif bilimler olarak tasarlamaktadırlar.

SUMMARY

This paper comprises a discussion of different sociological works produced between 1908 and 1945 in Turkey with special focus on sociological positivism. The sociological works were written by A. Şuayb, Prens Sabahattin, Z. Gökalp, M. İzzet, N. Sadak, İ. H. Baltacıoğlu and A. Kami. In the historical conditions prevailing during the period, sociology served to build a new scientific approach to knowledge as proper for the new government. Turkish sociology developed this paradigm of science and made acclamations in this perspective. In other words, Turkish sociologists presented a project of knowledge under the conception of new republic ideology. As a result of this attempt, sociology interpreted knowledge as secular, progressive, objective, natural, universal. After such an interpretation, the questions of order and solidarity need to be solved by sociological knowledge. Thus, sociological knowledge perceived a certain way of solidarity and order. On the other hand, the Turkish elite wanted a modern society, like Western ones. Sociological positivism in Turkey has served this purpose.

KAYNAKÇA

- ARSLAN, H. (1995) "Pozitivizm", iç. **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu**, İstanbul: Bağlam Yayınları, s. 541-571.
- BALTACIOĞLU, İ. H. (1939) **Sosyoloji**, İstanbul.
- BALTACIOĞLU, İ. H. (1945) **Batıya Doğru**, İstanbul.
- BONAFOS, M.- SADAK, N. (1927) **İçtimaiyat**, İstanbul: Devlet Matbaası.
- COMTE, A. (1855) "Introduction to Positive Philosophy" in **Positive Philosophy Of Auguste Comte Vol.1**, <http://www.amazon.com/exec/obidos/redirect>.
- COMTE, A. (2002) **Pozitif Felsefe Kursları**, (çev: Erkan Ataçay), İstanbul: Sosyal Yayınları:
- GADAMER, H-G. (1990) "Tarih Bilinci Sorunu", iç. **Toplumbilimlerinde Yorumcu Yaklaşım**, (çev: Taha Parla), İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları s.79-106.
- GADAMER, H-G. (2002) "Metin ve Yorum", iç. **Hermeneutik ve Hümaniter Disiplinler**, (çev. Ve der: Hüsametin Arslan), İstanbul: Paradigma Yayınları, s.284-381.
- ÇELEBİ, N.- KIZGINÇELİK, S. (2002) "İstanbulda Bir Alman Profesör: Gerhard Kessler", **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, Sayı:2, Güz 2002, s. 105-121.
- ÇELEBİ, N. (2001) "Sosyoloji: Geçmişten Geleceğe", iç. **Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları**, Ankara: Anı yayıncılık, s.7-12.
- ÇELEBİ, N.(2001) "Sosyolojinin Türkiye'deki Kurumsallaşması", iç. **Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları**, Ankara: Anı yayıncılık, s.20-28.
- DURKHEIM, E. (1985) **Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları**, çev: Cemal B. Akal, İstanbul: BSF Yayınları.
- GIDDENS, A. (1996) "Auguste and Positivism", in **In Defence of Sociology**, Oxford: Polity Press, pp. 154-161.
- GÖKALP, Z. (1977) "Bir Kavmin Tedkikinde Takip Olunacak Usul" iç. **Makaleler III**, (Haz: M. Orhan Durusoy), Ankara: Kültür Bak: Yayınları.
- GÜNGÖR, E. (1990) **Dünden Bugüne Türkiyede Sosyal İlimler**, İstanbul: Ötüken Yayınları, s.36-53.

- HALFPENNY, P. (1982) **Positivism and Sociology**, London.
- HANİOĞLU, Ş. (1984) "Osmanlı Aydını Ve Bilim", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 27, Güz 1984, İstanbul, s. 183-193.
- HESS, A.- GIEYSSE, A. (1924) **İçtimaiyat Dersleri**, (Çev: Mehmet İzzet), İstanbul: Matbai Amire.
- KAMI, A. (1928) **İçtimaiyat**, İstanbul.
- KEAT, R.- URRY, J. (1994) **Bilim Olarak Sosyal Teori**, (çev: Nilgün Çelebi), Ankara: İmge Kitabevi.
- KIZILÇELİK, S. (1996) **Pozitivizm ve Eleştiricileri**, İzmir: Saray Kitabevleri.
- KORLAELÇİ, M. (1994) "Bazı Tanzimatçıların Pozitivistlerle İlişkisi", **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.25-43.
- KUHN, T. (1982) **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**, İstanbul: Alan Yayıncılık
- İZZET, M. (1928) **Yeni İçtimaiyat Dersleri**, İstanbul: Devlet Matbaası.
- JONES, S. S. (2001) **Durkheim Reconsidered**, London: Polity.
- MARDİN, Ş.(1989) **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, İstanbul:İletişim Yayınları.
- MURPHY, W.J. (2000) **Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri**, (Çev:Hüsamettin Arslan), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- EGE, N.N.(1977) **Prens Sabahattin: Hayatı ve İlmi Müdafaaları**, İstanbul.
- PRENS SEBAHATTİN (1999) **Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Ve İzahlar**, (Çeviri yazı: Fahri Unan), Ankara: Ayrac Yayinevi.
- SADAK, N. (1937) **Sosyoloji**, İstanbul: Devlet Basımevi.
- SAFFET, M. (1933) **Muasır Avrupa İçtimaiyatı**, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- SAYILI, A. (1985) "Batılılaşma Hareketimizde Bilimin Yeri ve Atatürk", **Erdem Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, Ankara, ss.11-24
- SEZER, B. (1988-1989) "Türk Sosyologları ve Eserleri I", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı:1, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- SUPHİ, M. (1328) “İfade”, iç. **İlmi İctima Nedir?**, Dersaadet: A. Hilmi Kütüphanesi, s.1-5.
- ŞUAYB, A. (1325) “Devlet ve Cemiyet”, **Ulumu İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası**, Cilt:1, s.54-71.
- SWINGWOOD (1991) **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, (Çev: Osman Akınhay), Ankara:Bilim ve Sanat Yayınları.
- TUNA, K. (1993) **Batılı Bilginin Eleştirisi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÜLKEN, H. (1992) **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul: Ülken Yayınları.

KİTAP ELEŞTİRİSİ

No Shame for the Sun: The Lives of Professional Pakistani Women by Shahla Haeri

Çv. Ayşe Güneş AYATA*

Shahla Haeri'nin "Güneşin Ayıbı Yok Pakistan'da Profesyonel Kadınların Yaşamı" başlığıyla tercüme edilebilecek kitabı, Türkiye'de kadın çalışmalarına alanına çok önemli bir ışık tutabilecek niteliktedir. Bu nedenle de eserin Türk okuruna tanıtılmasının önemli olduğu kanaatindeyim.

Shahla Haeri Pakistan'da profesyonel yaşam içinde yer alan kadınlarla yaptığı bir dizi mülakatın sonunda içlerinden altı tanesi üzerinde yoğunlaşmış ve onları derinlemesine incelemeye almıştır. Bu eser bir bakıma sadece bu altı kadının hayat öyküsünü, bir kadın olarak kamu yaşamında ve özel yaşamlarında yaptıkları mücadeleyi anlatmaktadır. Diğer yandan bu altı kadın aracılığı ile Pakistan'ın dört ayrı etnik/bölgesel kimliğini de yansıtarak Müslüman bir toplumda kadın üzerindeki kültürel, siyasi, dini ve geleneksel baskıların farklılaşmasının tartışmasını yapmaktadır.

Kitap bu kadınların farklı alanlardaki mücadelesini sembolize eden bölümler halindedir. "Kimlik" başlıklı bölümde Belucistan'da ilk öğretim müdürü olan Quratul Ain Bakhteari'nin şahsında toplumdaki farklı kadınlık (kadın rolü) anlayışları tartışılmaktadır. Bakhteari, Pakistan'ın Hindistan'dan ayrılması ile, Pakistan'a göç etmiş ve göç sonucunda da fakirleşmiş bir ailenin kızıdır. Bakhteari'nin ailesi eğitilmiş bir orta sınıf geçmişine rağmen, kızının varlığı aile şerefine bir tehdit oluşturuyor düşüncesi ile örtünmeye zorlayınca, Şii kökenli, Hindistan göçmeni kapalı bir aileden gelen dişi eşi ile küçük bir yaşta evlenmeyi kabul eder. Eşinin ailesi eğitilmiş kökenlerine rağmen kızlarının tam kapalı olmasını beklemektedir. Yeni ailesinin ve eşinin muhalefetine rağmen eğitime devam eder. Aile içinde anlaşmazlık arttıkça, baba evine kaçmalar ve oradan da kovulmalar başlar. Bu arada eğitimini bitirip uluslar arası bir örgütte iş bulur ve eşinden ayrılır. Bakhteari örneğinde Haeri kız çocuklardan ve eşten beklenenlerle aile içi rollerin değişimini tartışmaktadır. Son derece muhafazakar olan Pakistan toplumunda evrensel kadın haklarına varmak için geleneksel çevrelerin normlarına karşı çıkmaktan ziyade onları dönüştürme modellerini tartışmaktadır. Bakhteari, Belucistan'da okula gönderilmeyen kızların eğitimi için uluslar arası örgütlerle-

---

* Prof. Dr., ODTÜ İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi.

rin de finansal desteği ile, evleri okula çevirme projesini bir örnek olarak denemektedir.

“Meşruiyet” sembolü ile tartışılan Ayesha Siddıği ise, bir önceki örneğin tersine toprak sahibi bir ailenin kızıdır ve annesi tarafından, ölen oğlunun yerine bir erkek gibi yetiştirilmeye çalışılmıştır. Kendisinin, savaş çalışmaları yüksek lisansı yapmasından toprağında yaşayanlarla ilişkisine kadar birçok alana bu yansımaktadır.

Orta sınıf bir ailenin eğitim görmüş kızı olan annesi, eğitimsiz ve feodal bir toprak sahibi olan babası ile ikinci eş olarak evlenmeyi kabul etmiştir. Annesi tarafından hep erkekçe rollere ve tavırlara teşvik edilirken, baba bir yandan kendisini daha serbest bırakmış, diğer yandan da feodalist ilişkilere hazırlamıştır. Ayesha Siddıği'nin babası ölünce, erkek varisi olmadığı için, topraklar kendisine kalır. Bütün geleneksel ilişkileri ile toprak ve onun üzerindeki insanları miras olarak alır. Burada ilginç bir paradoksa işaret edilir. Haeri'nin ata soyluluğun paradoksu (paradox of patrilyny) olarak adlandırıldığı bu olguda; kültür, patriarkanın kadın olarak Siddıği'ye kaybettiği gücü bir toprak sahibi olarak geri vermekte, hatta ona mutlaka yakın bir güç atfetmektedir. Burada erkek kaynaklı bu güç onun bütün feodal davranışını meşrulaştırmaktadır. Birçok kadının tersine Siddıği, evlilik, aile, feminizm gibi konularda çelişkili hisler yaşamaktadır.

“Şiddet” başlığı altında tartışılan Rahila Tiwana ise siyasi bir semboldür. Benazir Butto'nun partisinden aday olmuş, siyasi bir nedenle hapse girmiş, tecavüze ve işkenceye uğramıştır. Bir taraftan Hz. Zeynep ile kendini özdeşleştirmeye ve şehitlik ve kahramanlıkla kimliğini kurmaya çalışan Tiwana, diğer yandan da kültürel normlarla uğraşmaktadır. Hapiste bir kız, babası tarafından desteklenmekte hatta kendisinin gurur kaynağı olduğu belirtilmektedir; bunun yanı sıra bu durumda bir kadının kız kardeşleri toplumda dışlanmakta, iyi bir kısmet beklentilerini kaybetmektedirler. Zaten devlet de patriarkaya desteğini, Tiwana'yı ve onun şahsında Benazir Butto'yu aşağılayarak, tecavüz ve işkenceyle göstermektedir; böylelikle onun da kadın vücudunun kontrolü üzerinde söz sahibi olduğunun altını çizmeye çalışmaktadır.

Bu noktada dine dönen Tiwana, hem Hz. Zeynep figüründen güç almakta, hem de kendisine işkence yapanları bir Müslümana saldırmış durumda bırakarak zor durumda düşürmeye çalışmaktadır.

“Evlilik” sembolüyle tartışılan Kishwa Naheed ise diğer beş örnekten farklı olarak şöhret sahibi bir şairdir. Naheed, kendi seçimini yaparak, yüksek lisans öğrencisi iken evlenmiş, bu geleneğe karşı gelen davranışın sıkıntısını ise yıllarca yaşamıştır. Kendi eşini seçmenin kocası tarafından bile

yadırgandığı, son derece çatışmalı bir evliliğin tartışıldığı bu bölümde çalış-
şan, eğitim görmüş kadınların rol çatışmaları tartışılmaktadır.

Naheed, meslek sahibi kadınların “serbest” olarak algılanmalarının ko-
numları ne olursa olsun kocalarını rahatsız ettiğini, bu toplumsal rahatsızlı-
ğın acısını da kadınların çektiğini iddia etmektedir.

Naheed, uzun bir mücadele sonucu hem kendi maddi olanaklarını hem
de toplumsal konumunu sağlamlaştırınca-kabul görmüştür. Haeri, bu örnek
olayda, şöhret ve gücün, namusa ilişkin standart rolleri zorladığını, kadınla-
rın kabulünü kolaylaştırdığını iddia etmektedir.

“Akrabalık” başlığı ile sunulan Sajida Moharram Shah’la ilgili bölüm,
dul olmanın yarattığı birçok sorun üzerinde yoğunlaşmaktadır. Dullar hem
kültürel normlardan hem de dini kurallardan dolayı, mirasta sorun yaşamak-
ta, küçük görülmektedirler. Moharram Shah’ın tabiriyle sanki dul kaldıkları
gün zeka seviyeleri de düşmüş gibi davranılmaktadır. Üniversite mezunu
olan ve görücü usulüyle evlenmesine rağmen çok mutlu bir evlilik yaşayan
Sajida, eşinin bir trafik kazasında ölümüyle dul kalmış, hem kendi ailesi hem
de eşinin ailesi tarafından kayın biraderi ile evlenmeye zorlanmış, bunu red-
dedince de mirastan ve aile desteğinden yoksun kalmıştır. Pahtan geleneksel
kültürünün bir parçası olan bu evlilik türü, Haeri’ye göre İslam kuralları
dışıdır. Bu olayda Haeri, kültürün ve geleneğin dinle çatıştığı birçok olay
olduğunu, hatta gelenekselin de bazen diniymiş gibi meşrulaştırıldığını tar-
tısmaktadır.

“Din” simgesi ile tartışılan Nilofar Ahmad ise bir vaiz ve hafızdır. Pa-
kistan’da ve dünyanın birçok yerinde hem Müslümanlara hem de bu dinden
olmayanlara İslam dini üzerine konferanslar vermektedir. Boşanma, kapan-
ma, miras, namus cinayetleri, dinsizlik gibi kadınları ilgilendiren konularda
yazıları vardır. Ahmad’a göre Kuran’ı feminist bir bakış açısından okumak
mümkündür, kadınlar aleyhine yorumlanan kapanma dahil birçok konuda
kesin emirler yoktur. Şimdiye kadar kadınların din üzerindeki bilgisizliğin-
den de yararlanarak Kuran hep erkekler tarafından onların bakış açısını yan-
sıtacak şekilde yorumlanmıştır. Onun için de birçok konu kadınlarca yanlış
bilinmektedir. Üç kızı olan Ahmad, kızlarının yurtdışında bulunmasından da
yararlanarak bu düşüncesini yurtdışında da anlatmaktadır. İslamın gerçek
öğretisi ise Müslümanlarca uygulanan ve gelenekle karışmış kuralların ay-
rılması gerektiğini savunmaktadır.

Görüldüğü gibi Haeri bu eserinde altı kadının şahsında Müslüman bir
ülke olan Pakistan’da kadın sorunu çerçevesinde tartışılan konuların bütünü-
ne –çalışma, evlilik, aile ilişkileri, gelenek, din vb. – onlara yönelik farklı
perspektifleri tartışmaktadır. Bu kadınların bir çoğunun yaptığı gibi kendi

konumlarını her gün yeniden pazarlıkla oluşturmak durumundadır. Bu kitapta dini, siyasi, kültürel ve kişisel çatışmaların, kadınların hayat çizgilerini ve gündelik yaşamların nasıl etkilendiği, zora koşulduğu patriarkal düzenle yaptıkları müzakere tartışılmaktadır.

Bütün kadınlar kadınlık konumundan gelen annelik ve eş rolleri ile profesyonel yaşamın güçlüklerini aşmak ve birey olarak var olabilmenin şartlarını oluşturmak durumunda kalmaktadırlar. Birçok zaman geleneksel toplumların birçoğunda olduğu gibi bu kadınlar da önemli ödünler vermeye, aileden dışlanmaya, şiddete maruz kalmaya, dayanışma bağlarını kaybetmeye zorlanmaktadır. Bu kitapta tartışılan başka bir konu da annelerin kızları üzerindeki etkisidir. Bazen anneler babalar kadar hatta onlardan fazla kızları üzerinde geleneksel baskı uygulayabilmekte, bu baskıdan çıkış ise Ayesha Siddiki örneğinde olduğu gibi erkek çocuk yerine konma ile gelmektedir. Bu da bize patriarkanın kadınlar aracılığı ile yaygınlaşmasına ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır. Kitap devletin rolünün ise ne kadar çelişkili olabileceği üzerinde de durmaktadır. Pakistan devleti dönem dönem görece laik politikalar izlemiş ve kadın hakların yasal dayanaklarını güçlendirmiş, dönem dönem de dini vurgusunu artırarak kadınların hak kaybının yanı sıra, baskı altında kalmasına yol açmıştır.

Kadın yaşamlarında sunduğu kesitlerin yanı sıra bu eserin çok önemli bir metodolojik katkısını da vurgulamak isterim. Şimdiye kadar yapılan birçok antropolojik çalışma eşitlerin çalışılması şeklinde olmamıştır. Birbirine benzer yaşamlar süren kadınların arasında daha fazla empati olabileceği fikrinden yola çıkan bu çalışmada da, kendisi de profesyonel bir kadın olan Haeri kendisine sosyal sınıf, eğitim, din ve kültür olarak çok benzeyen bir grubu çalışmaktadır. Bu yönü ile önemli bir metodolojik yeniliği içermektedir. Ayrıca kitaptaki kadınlar, isimlerinin açıklanmasıyla, gerçek şahıslar olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçek kişilerin tartışılması da başarının vurgusunu önemli bir hale getirmektedir. Kadın hareketinin başarılı örnekler rol modeli olarak çok ihtiyacı vardır. Başarını sadece olağanüstü durumların ve meşhurları içermediği tam tersine birçok kadın tarafından zorlu mücadelelerinde bile yapılabildiğini göstermektedir.

Kitabın bir diğer tartışma alanını kültür ve din farklılaşması oluşturmaktadır. Haeri, patriarkanın kaynağını din yerine geleneksel kültürde araştırmaktadır. Bunu da Hudud kanunları gibi alanlarda bile, bazen de zorlamayla olsa da, savunmaktadır. Okunması son derece kolay, bunun yanı sıra önemli metodolojik ve analitik katkılar sağlayacak bu eserin Türk okuruna kazandırılması yayınımıza önemli bir katkı olacaktır.

YAZARLARA DUYURU

1. Dergiye gönderilecek yazılar, makale, çeviri makale ve kitap tanıtma-eleştirisini türlerinde olacaktır.
2. Makaleler, Türkçe ve İngilizce olabilir. Her makalede, ana başlığın hemen altında, biri Türkçe biri İngilizce olmak üzere 150 kelimeyi aşmayan iki öz/abstract yer almalıdır. "Öz"lerin altında, altı kelimeyi aşmayan anahtar kelimeler/key words bulunmalıdır. Türkçe makalelerin en sonuna İngilizce, İngilizce makalelerin en sonuna Türkçe, ayrı bir sayfa halinde 500 kelimeyi geçmeyen bir genel özet, "Summary/Özet" başlığı ile eklenmelidir. Diğer bir deyişle makaleler, **Ana Başlık, Öz, Anahtar Kelimeler, Abstract, Key Words, Makale Metni, Notlar ve Summary/Özet, Kaynakça** sırası ile kaleme alınmıştır.
3. Yazıların 8000 kelimeyi geçmemesi, A4 kağıdının bir yüzüne çift aralıklı, sol, üst, alt ve sağ marjlar en az 2.5 cm olarak yazılmaları gerekmektedir. Yazıların alt başlıkları, ana başlığa göre bir küçük punto ile koyu ve sol marjdan başlamak üzere yazılmalıdır. Yayımlanması kabul edilen yazıların, en son, düzeltilmiş biçimde Word programı ve Times New Roman 12 ile bir adet 3.5" diskette editörlere gönderilmesi gerekmektedir.
4. Yazılar, editörlere üç kopya olarak gönderilmeli, bir kopya hariç, hakemlere gönderilecek iki kopyaya yazar(lar)ın ad ve soyad(lar)ı yazılmamalıdır. Yazar(lar)ın ad – soyad ve yazışma adres(leri) kapalı bir zarf içinde kopyalara eklenmelidir.
5. Dergi editörlüğüne ulaşan yazılar, öncelikle içerik, sunum, yayım kuralları vd. yönlerden editörler kurulu tarafından incelenir ve daha sonra değerlendirilmek üzere isimsiz (şifre numaralı) olarak konu ile ilgili en az iki hakeme gönderilir. Hakemlerce, makalenin yayınlanmasına, değişiklikle yayımlanmasına veya reddine karar verilir ve sonuç yazar(lar)a bildirilir. Düzeltme istenen yazıların, en geç bir ay içinde editörler kuruluna ulaştırılmaları gerekir. Belirtilen sürede geri gönderilmeyen yazılar, daha sonraki sayılarda yeniden değerlendirilmek üzere kabul edilir.
6. Dergiye gönderilen yazılar ile ilgili yazışmalar için posta masrafı olarak, Sosyoloji Derneği'nin İş Bankası ODTÜ 385 825 ve Kavaklıdere 331 307 nolu hesaplarına 15 milyon TL. yatırılması ve makbuzun fotokopisinin metin kopyaları ile birlikte gönderilmesi gerekmektedir.
7. Dergide 'APA' yazım sistemi kullanılmaktadır. Kaynaklara göndermeler, metnin içinde açılacak ayrıçlarla yapılmalıdır. Ayrıç içindeki sıra şöyle olmalıdır: yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı, sayfa numaraları. Örneğin (Gökçe, 1994:33).

Metinde gönderme yapılan bütün kaynaklar, kaynakçada belirtilmeli; gönderme yapılmayan kaynaklar, kaynakçaya konmamalıdır. Kaynaklar, ayrı bir sayfada alfabetik sırayla yazılmalıdır. Dergi ve derlemelerdeki makalelerin sayfa numaraları kesinlikle belirtilmelidir.

8. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi'nde yayınlanan yazıların her hakkı saklıdır. Dergide yayınlanan eserlerden alıntı yapılması halinde, kaynak belirtilmesi yeterlidir. Sosyoloji Derneği'nin yazılı izni olmadan eserin bir kısmının veya tamamının kullanılması, görsel veya işitsel malzemelerle çoğaltılması hiçbir surette yapılamaz.
9. Sosyoloji Araştırma Dergisi'nde yayınlanan yazıların içeriğinden ve tartışılan düşüncelerden yazarların kendileri sorumludur. İleri sürülen görüşler Sosyoloji Derneğini bağlamaz.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

1. JSR publishes original articles, translated articles, and book reviews both in Turkish and English.
2. The text including bibliography should be double-spaced on one side of A4 sheets, with margins at top, bottom and side of at least one inch (2.5 cm) and should be written in word forma with Times New Roman 12 font. The manuscript should contain; (i) title, (ii) abstarct-both in English and Turkish, no longer then 150 words with key words-no more than six word, (iii) text (iv) summary no longer than 500 words-an English for Turkish manuscript and a Turkish for English manuscript, and (v) bibliography. For authors who do not know Turkish, the Editorial Board can translate their English abstract and summary into Turkish. Manuscripts should not normally be longer than 8.000 words including abstract, notes and bibliography.
3. The received manuscript will firstly be investigated in term of format, content and publishing rules by the Editorial Board. The board has right to refuse improperly prepared manuscripts.
4. Manuscript that appear in JRS are subject to the usual academic process of anonymous reviewing of at least two referees. The refereeing procedure normally takes 2-3 months. To protect anonymity, the name(s) and address(es) of author(s) should no be type on the manuscripts, should be typed on a separate page, and three copies of manuscript should be submitted.
5. The author(s) should make sure that is one-to-one correspondence between the names, years in the text and those on he bibliography list.
6. All right reserved. Except for short passeges for the purpose of criticism and review, no part of this publication may be reproduced in any form or by any means without the written permission of the Sociological Association,Turkey.
7. The opinions expressed in he Journal are the responsibility of the individual author(s).
8. Manuscripts of articles communications should be sent to:JRS Editors, Sosyoloji Derneği, Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi No: 9/7 06500 Beşevler ANKARA/TURKEY

YAZARLAR HAKKINDA

Ayşe Güneş AYATA: Profesör. 1976 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Sosyoloji Bölümü'nden mezun oldu. 1984 yılında University of Kent at Canterbury'de Sosyoloji ve Sosyal Antropoloji alanında doktora derecesi aldı. Siyaset sosyolojisi, toplumsal cinsiyet ve etnik gruplar konularında araştırmalar yapan yazar halen Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Gönül İÇLİ: Profesör. İlk ve orta öğrenimini Ankara'da tamamladı. 1981 yılında ODTÜ Ekonomi bölümünden lisans, 1985 yılında araştırma görevlisi olarak girdiği Cumhuriyet Üniversitesi sosyoloji bölümünden 1987 yılında yüksek lisans ve 1994 yılında doktora derecelerini aldı. Kasım 1997'de Doçent, Şubat 2004'de Profesör olan yazar halen Pamukkale Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

E-Mail: gıclı@pamukkale.edu.tr

Mete Kaan KAYNAR: Dr., 1993 yılında Hacettepe Üniversitesi'nden mezun oldu. 1993-1996 yılları arasında aynı üniversitede yüksek lisans derecesini aldı. 2001-2002 yılları arasında University of Westminster'de misafir araştırma görevliliği yaptı. 2003 yılında Hacettepe Üniversitesi'nden doktora derecesi alan yazar halen Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi bölümünde öğretim görevlisi olarak görev yapmaktadır.

E-Mail: kaynar@hacettepe.edu.tr

Özden ÖZBAY: Yardımcı Doçent. 1989 yılında Cumhuriyet Üniversitesi sosyoloji bölümünden lisans, 1997 yılında Colorado Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden yüksek lisans, 2002 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Sosyoloji Bölümünden doktora derecelerini aldı. Sapma-Suç ve araştırma metotları konularıyla ilgilenen yazar halen Niğde Üniversitesi Sosyoloji bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

E-Mail: ozden_ozbay@yahoo.com

Necmettin ÖZERKMEN: Yardımcı Doçent. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nden 1974 yılında mezun oldu. 1986 yılında Gazi Üniversitesi Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü'nden yüksek lisans, 1995 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Sosyoloji Bölümü'nden doktora derecelerini aldı. 1974-1987 yılları arasında T.C. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olan orta öğretim kurumlarında felsefe öğretmenliği yapan yazar halen Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih

Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Ergun YILDIRIM: Yardımcı Doçent. 1965 yılında Elazığ'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Elazığ'da, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde 1988 yılında tamamladı. Aynı üniversitenin aynı bölümünde yüksek lisan ve doktora yaptı. 2001 ile 2002 yılları arasında İngiltere'de bulundu. 2002 yılında Dumlupınar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde Yardımcı Doçent olarak göreve başlayan yazar halen aynı üniversitede çalışmalarını sürdürmektedir.

